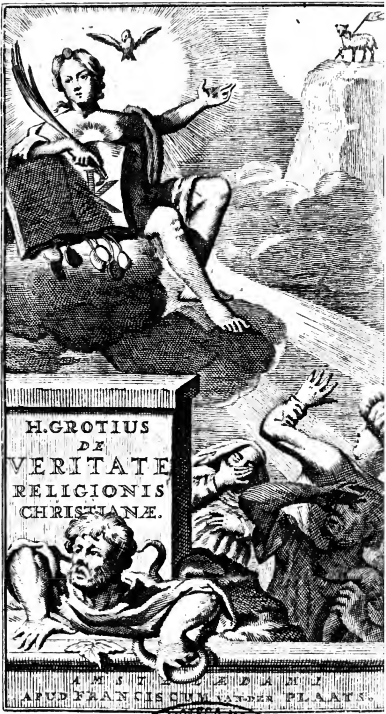
BIBLIOTECA VITT. EMANUELE
FONDO EBORENSE
31
4 A
10

Digitized by Google

Google

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

Editio accuratior,

Quam recenſuit, notuliſque adjectis illuſtravit

JOANNES CLERICUS;

cujus acceſſit

De eligenda inter Chriſtianos diſſentientes Sententia,

LIBER UNICUS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITT. EMANUELE

AMSTELÆDAMI,
Apud FRANCISCUM VANDER PLAATS.
CIↃ IↃCC IX.

Digitized by Google

REVER. ET ILLUSTRISSIMO

PRÆSULI

THOMÆ

ARCHIEPISCOPO

CANTUARIENSI,

TOTIUS ANGLIÆ

PRIMATI

ET METROPOLITÆ,

AC SERENISSIMÆ M. BRITANNIÆ

REGINÆ

A SANCTIORIBUS CONSILIIS

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

CUM recuderetur opus aureum ſummi viri *Hugonis Grotii*, de Veritate Religionis Chriſtianæ, cui nonnulla mea adjungenda viſa ſunt; ad quæ accedunt teſtimonia, ex quibus quàm optimè eum de Eccleſia Anglicana

ſenſiſſe liquet; nullus alius mihi quærendus fuit, Reverendissime Præsul, cui hanc Editionem, cum omnibus iis additamentis, conſecrarem, præter totius Anglicanæ Eccleſiæ Primatem & Metropolitam. Eam ergo Tibi do ac dico, cùm propter rem ipſam, patrocinio Tuo dignam, tum etiam ut animum officiúmque meum teſtatum Tibi faciam. Neque laudare, neque defendere *Grotium* hîc aggrediar. Eum ſua virtus, meritáque inſignia in Rempublicam Chriſtianam, apud bonos & eruditos omnes viros, ſatis commendant & tuentur. Nec de appendicibus à me adjectis agam, quæ adeò breves ſunt, ut propemodùm intra horulam perlegi poſſint. Si indignæ quidem eſſent *Grotio*, quidquid tandem de iis dicerem cenſores mihi non conciliaret; ſi verò non indignæ judicentur, nulla ratio à me petetur, cur eas ejus operi ſubtexuerim. Oporteret fortaſſe ut, pro more, Te, Illustrissime Præsul, veſtrámque Eccleſiam laudarem;

rem; verùm eo officio non ſemel defunctus ſum, & res omnibus notas narrarem. Itaque, iis miſſis, in votum deſino, quo Te, Reverendiſſimos Præſules, reliquúmque Anglicanæ Eccleſiæ Clerum, veram Religionem Chriſtianam animosè defendentes, & moribus exprimentes diùtiſſimè & incolumes eſſe & florere à Deo Optimo Maximo obnixè peto. Vale.

Dabam Amſtelodami Calendis Martiis Anni MDCCIX.

LECTORI
S. P. D.
JOANNES CLERICUS.

CEPERAT *Bibliopola conſilium de recudendo hoc opere Grotiano, cùm eum monui multa & gravia eſſe menda, in prioribus editionibus relicta, præſertim in teſtimoniis Veterum, quæ è re ejus erat emendari, & paucula, non ſine fructu, in Notis addi poſſe; nec fore ingratum aut inutile Lectori, ſi ſubjungeretur libellus, quo oſtenderetur ubi inveniatur quàm puriſſima Chriſtiana illa Religio, cujus veritatem demonſtravit vir ſummus. Ille verò continuò me orare, ut hoc in ejus gratiam præſtare vellem; quod & pro obſervantia, quâ* Grotii *memoriam colo, & propter rei utilitatem non illibenter ſuſcepi. Quomodo autem præſtiterim, tui erit,* LECTOR CANDIDE, *judicii. Permulta vitia Typothetarum emendavi, pluráque fortè emendaſſem, ſi potuiſſem omnia loca invenire. Notulas perbreves addidi, quod ſatis uberes jam eſſent ſubjectæ, nec plures poſtulare à me res ipſa videretur. Eas à Grotianis nomen meum diſtinguet. Denique libellum Grotianis adjeci, de eligenda inter diſſentientes Chriſtianos ſententia, Eccleſiáque; in quo ſpero me nihil, præter mentem magni viri, aut certè*

præter

præter veritatem protuliſſe. Argumentis uſus ſum quæ cuivis paullò prudentiori probarentur, facilibus, nec longè accerſitis, atque ita ſtatui gerere ſe in hoc negotio Chriſtianos oportere, quemadmodum in graviſſimis vitæ negotiis prudentiſſimi quique ſeſe gerere ſolent. Abſtinui ab omni acriore controverſia, dictiſque quibuſvis acerbioribus; quæ abeſſe debent ab omnibus noſtris de Religione judiciis, ſi modò per adverſarios liceat. Stylo ſimplici, nec calamiſtris ullis inuſto, animi mei ſenſa expoſui, prout in re tam ſeria fieri oportere cenſebam; ubi pondus argumentorum, non lenocinia verborum, quæruntur. Qua in re, Grotium *meum ſum imitatus, & imitabuntur, ut puto, quicumque ſeriò & animo argumenti gravitate perculſo de ejuſmodi rebus ſcribere aggredientur.*

Dum autem hæc meditarer, miſit ad me litteras eas, quas ad calcem videbis, Ampliſſimus juxta ac Doctiſſimus vir & cujus ſingulari humanitati multùm debeo, à Sereniſſima Magnæ Britanniæ Regina ad Regiam Celſitudinem Sereniſſ. Etruriæ Magni Ducis extra ordinem miſſus. Eas, cum bona ejus venia, commodùm edi poſſe ad finem hujus voluminis judicavi; ut liqueret quid Grotius *de Eccleſia Anglicana ſenſerit; quæ quidem gratias ei habebit, ringentibus licèt nonnullis hominibus, qui pugnantia inter ſe dogmata, Socinianiſmum, Papiſmum, imò & Atheiſmum longè doctiſſimo & religioſiſſimo viro*

 ob-

objiciunt; ne, ut opinor, immortalia ejus Scripta legantur, quibus inania eorum dogmata funditus evertuntur. Qua in re, ut in multis aliis ſimilibus, fruſtra aliorum luminibus officere adhuc conati ſunt. Sed iis Deus ignoſcat (aliud enim nihil iis imprecor) & meliores eorum animis cogitationes injiciat; ita ut Veritatis & Pacis amore omnes tandem conjungamur, & in unum ovile, ſub uno paſtore Chriſto, conveniamus! Hoc te etiam, OPTIME LECTOR, *vovere & exoptare nobiſcum decet; & ſic tibi ſanè Deus, tuiſque omnibus adſit, prout rem, quà licebit, promovebis & omni ope adjuvabis! Vale.*

Dabam Amſtelodami Calendis Martiis Anni MDCCIX.

Nobiliſſimo Ampliſſimoque Domino,

D. HIERONYMO BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

In ſummo Auditorio Pariſienſi.

Vir Nobiliſſime & Ampliſſime,

PECCEM in Juſtitiam ipſam, ſi tempora ei in auguſtiſſimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Chriſtianæ tutela, pars Juſtitiæ tuique muneris magna. Neque Juſtitia ſinit, ut acceſſio hæc ad quemquam prius perveniat, quam ad eum, ex cujus nomine magnam tituli ſuperbiam liber præfert. Non dicam me partem poſcere de otio tuo, quod tibi tam late diffuſa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio ſit negotiorum mutatio, rogo ut forenſes curas harum chartarum lectione diſtinguas. Ne ſic quidem longe abibis ab actibus ſolitis. Audies teſtes, vim teſtimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale Vir Maxime. Lutetiæ 27 Auguſti, cIↃ IↃC XXXIX.

HUGO GROTIUS

ANACEPHALÆOSIS

eorum,

Quæ ſingulis quibuſque libellis ab Auctore in hoc Opere de Veritate Religionis Christianæ tractantur.

Liber Primus.

I. *Occaſio operis,* Pag. 1
II. *Probatur Deum eſſe,* 3
III. *Deum eſſe unum,* 7
IV. *In Deo eſſe omnem perfectionem,* 8
V. *Et quidem infinitam,* ibid.
VI. *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, & omnino bonum.* 9
VII. *Deum eſſe cauſam omnium,* ibid.
VIII. *Occurritur objectioni de mali cauſa.* 16
IX. *Contra eos differitur qui duo principia ſtatuunt,* 17
X. *Aſſeritur univerſum à Deo regi,* 18
XI. *Etiam ſublunaria,* ibid.
Etiam ſingularia, 19
XII. *Quod demonſtratur ex conſervatione Imperiorum,* ibid.
XIII. *Et ex miraculis,* 20
XIV. *Præſertim autem apud Judæos, quibus fides adſtruitur ex duratione religionis,* 21
XV. *Item ex Moſis veracitate, & antiquitate,* 23
XVI. *Et ex teſtimoniis extraneorum,* 25
XVII. *Probatur idem, quod ſupra, ex prædictionibus, & argumentis aliis,* 72
XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur,* 76
XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia,* 77
XX. *Ita ut ſæpe opprimantur boni,* 78
XXI. *Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſuperesse corporibus,* 79
XXII. *Quod confirmatur traditione,* ibid.
XXIII. *Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet,* 82
XXIV. *Multa faveant,* 85
XXV. *Unde conſequitur, finem hominis eſſe felicitatem poſt hanc vitam,* 86
XXVI. *Ad quam comparandam indaganda eſt vera Religio.* 87

Liber Secundus.

I. *Ut probetur titulum veræ Religionis competere Chriſtianæ Religioni,* 88
II. *Oſtenditur Jeſum vixiſſe,* ibid. *Item eumdem morte ignominioſa affectum,* 90
III. *Et tamen poſt mortem adoratum etiam à viris ſapientibus,* 91
IV. *Oſtenditur ejus adorationis cauſam aliam eſſe non potuiſſe, quam miracula ab ipſo edita,* ibid.
V. *Atque hæc miracula non naturali efficacia neque diabolica potentia adſcribenda, ſed omnino à ſolo Deo profecta*

ſecta eſſe, 92
VI. *Probat auctor, de ipſius Jeſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis*, 16
VII. *Solvit objectionem ſumtam ab eo, quod reſurrectio videatur impoſſibilis*, 100
Docet reſurrectione Jeſu poſita, evinci dogmatis veritatem, 102
VIII. *Oſtenditur Chriſtianam religionem præſtare, aliis omnibus*, ibid.
IX. *Idque à præmii propoſiti excellentia*, 103
X. *Hinc ſolvitur obiter objectio inde ſumta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant*. 107
XI. *A præceptorum eximia ſanctitate circa Dei cultum*, 111
XII. *Circa ea officia humanitatis quæ proximo debemus etiam læſi*, 115
XIII. *Circa maris & feminæ conjunctionem*, 119
XIV. *Circa uſum bonorum temporalium*, 123
XV. *Circa jusjurandum*, 126
XVI. *Circa facta alia*, ibid.
XVII. *Occurritur objectioni ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos*, 128
XVIII. *Probatur porro præſtantia religionis Chriſtianæ ex præſtantia ipſius magiſtri*, 129
Ex admirabili propagatione hujus religionis, 133
Præcipue ſi conſideretur infirmitas ac ſimplicitas eorum, qui eam primis temporibus docuerunt, 138
XIX. *Et maxima impedimenta, quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent*, 139
Obiter reſpondetur his, qui plura aut validiora argumenta requirunt, 142

LIBER TERTIUS.

I. *Adſeritur auctoritas librorum Novi Fœderis*, 141
II. *Docetur libros qui nomina præſcripta habent, eorum eſſe, quorum nomen præferunt*, 146
III. *De libris olim dubitatis ſublatam eſſe dubitationem*, 147
IV. *Libris ſine nomine conſtare auctoritatem, ex qualitate ſcriptorum*, 148
V. *Probatur hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum, quæ ſcribebant*, 149
VI. *Et quia mentiri nolebant*, 151
VII. *Adſtruitur quoque inde ſcriptoribus fides, quod miraculis illuſtres fuerint*, 152
VIII. *Et in ſcriptis eorum multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata eſſe*, 155
IX. *Tum etiam ex cura, quam decebat à Deo uſcipi, ne falſa ſcripta ſubjicerentur*. 156
X. *Solvitur objectio, quod multi libri à quibuſdam rejecti fuerint*, ibid.
XI. *Refutatur objectio quaſi his libris contineantur impoſſibilia*, 160
XII. *Aut à ratione diſſona*, ibid.
XIII. *Sol-*

XIII. *Solvitur objectio illa, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur,* 162
XIV. *Solvitur alia ex teſtimoniis extrinſecis: ubi oſtenditur ea magis eſſe pro his libris,* 165
XV. *Denique ſolvitur illa de immutata ſcriptura,* 166
XVI. *Probatur denique auctoritas librorum Veteris Fœderis,* 170

LIBER QUARTUS.

I. *Refutantur ſpecialiter religiones à Chriſtiana diſcrepantes,* 183
II. *Ac primum quidem Paganiſmus; oſtenditurque unum tantum eſſe Deum, Mentes vero creatas bonas eſſe, aut malas. Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei,* 184
III. *Probatur malos ſpiritus à Paganis adoratos, & quam id ſit indignum,* 186
IV. *Diſputatur contra cultum exhibitum hominibus vita functis in Paganiſmo;* 189
V. *Contra cultum aſtrorum, & elementorum,* 190
VI. *Contra cultum brutorum animantium,* 191
VII. *Denique contra cultum earum rerum, quæ ſubſtantiæ non ſunt,* 193
VIII. *Solvitur objectio Paganorum, ſumta à miraculis apud ipſos,* 195
IX. *Et ab oraculis,* 198
X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit, ſimul ac humana auxilia defuerunt.* 202
XI. *Reſpondetur iis, qui ortus & interitus religionis aſtrorum efficacia adſcribunt.* 203
XII. *Denique oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari à ſapientibus Paganorum: ac ſi quid eſt in ea difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.* 206

LIBER QUINTUS.

I. *Judaiſmus refutatur.* 213
II. *Oſtenditur Judæos debere miracula Jeſu habere pro ſufficienter probatis,* 214
III. *Solvitur quod objiciunt miracula hæc facta ope dæmonum,* 216
IV. *Aut vi vocum,* 217
V. *Oſtenditur divina fuiſſe Jeſu miracula, quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex eſt,* 218
VI. *Solvitur objectio ſumta ex diſcrepantia, quæ eſt inter legem Moſis & Jeſu: oſtenditurque aliam perfectiorem dari potuiſſe lege Moſis,* 219
VII. *Ab Jeſu in terris obſervatam fuiſſe legem Moſis, & nulla alia præcepta poſtea fuiſſe abolita, niſi ea, quæ intrinſecam bonitatem non habebant,* 222
VIII. *Ea fuiſſe Sacrificia, quæ numquam per ſe Deo placuerant,* 226
IX. *Item ciborum diſcrimen,* 232
X. *Et dierum,* 237
XI. *Ac circumciſionem externam,* 240
XII. *Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuiſſe Apoſtoles*

ſtolos Jeſu. 242
XIII. Argumentum ſumitur contra Judæos ex eo, quod in confeſſo ſit promiſſum eximium Meſſiam, 243
XIV. Oſtenditur eum veniſſe ex præſignificatione temporis, 244
XV. Solvitur id, quod objiciunt, dilatum adventum ob peccata populi, 248
XVI. Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit, 249
XVII. Probatur Jeſum eſſe Meſſiam ex his, quæ de Meſſia prædicta fuere, 252
XVIII. Solvitur id, quod dicuntur quædam non impleta, 255
XIX. Item quod opponitur de humili ſtatu & morte Jeſu, 257
XX. Et quaſi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt, 262
XXI. Reſpondetur ad objectionem, plures Deos à Chriſtianis coli, 266
XXII. Item humanam naturam adorari, 269
XXIII. Abſolutio hujus partis cum precibus pro Judæis, 272

Liber Sextus.

I. Refutatur Mahumetiſmus, & breviter ejus origo indicatur, 273
II. Evertuntur fundamenta ejuſdem Mahumetiſmi, quod non liceat ibi in religionem inquirere, 278
III. Agitur adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebræorum & Chriſtianorum, probaturque eos non eſſe corruptos, 280
IV. Comparatur Mahumetes cum Chriſto, 282
V. Item facta utriuſque, 283
VI. Illis etiam, qui primi utramque religionem receperunt, 284
VII. Modi itidem, quibus lex utraque propagata eſt, 285
VIII. Denique præcepta inter ſe, 286
IX. Solvitur id quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei filio, 288
X. Recenſentur abſurda plurima ex libris Mahumeticis, 289
XI. Peroratio totius Operis attexitur ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur, 290

J. C.

J. C. LIBER UNUS

De eligenda inter diſſentientes Chriſtianos Sententia.

I. *Quærendum ubi ſit vera Chriſti doctrina.* 305

II. *Iis adhærendum, qui Chriſtianorum nomine digniſſimi ſunt.* 310

III. *Chriſtianorum nomine digniſſimos eſſe, qui puriſſimè profitentur doctrinam cujus veritatem probavit Grotius.* 313

IV. *De conſenſu & diſſenſu Chriſtianorum.* 315

V. *Unde Chriſtianæ Religionis cognitionem haurire oporteat.* 320

VI. *Aliud Chriſtianis non imponendum præter id quod ex N. T. haurire poſſunt.* 322

VII. *De conſervatione doctrinæ Chriſtianæ.* 325

VIII. *Cur Deus inter Chriſtianos diſſidia & errores naſci paſſus ſit.* 327

IX. *Quinam puriſſimè profiteantur Evangelium.* 331

X. *Cum iis Euchariſtiam celebrandam.* 333

XI. *De Diſciplina Eccleſiaſtica.* 336

XII. *A Grotio magno in pretio habitam antiquam Diſciplinam, ſed ſine alterius damnatione.* 339

XIII. *Parænesis ad diſſentientes Chriſtianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Teſtamento videt, ſuntque ſemper credita, a ſe invicem exigant.* 340

HUGO

Digitized by Google

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ

Ad Virum Ampliſſimum,

HIERONYMUM BIGNONIUM,

Advocatum Regium

In ſummo Auditorio Pariſienſi.

LIBER PRIMUS.

§ I. *Occaſio Operis.*

QUÆRERE identidem ex me ſoles, Vir & de patria tua, & de literis, &, ſi id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum ſit eorum librorum, quos pro religione Chriſtiana, patriæ meæ ſermone, ſcripſi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, & quidem tanto cum judicio legeris, quantum exco-

luerint iſtam materiam philoſophica ſubtilitate [a] Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione, tum facundia veſtras Philippus Mornæus. Quam ob cauſam videri poteſt magis ex uſu fuiſſe, alicujus illorum in ſermonem popularem verſio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi ſint, neſcio: te quidem, tam benigno ac facili judice, facile ſpero me poſſe abſolvi, ſi dicam, me lectis non illis tantum, ſed & Judæorum pro Judaïca vetere, & Chriſtianorum pro Chriſtiana religione ſcriptis, uti voluiſſe meo qualicumque judicio, & animo dare negatam, cum id ſcriberem, corpori libertatem. Exiſtimabam enim pro veritate non niſi veritate certandum, & quidem tali, quam ipſe animo approbarem: fruſtra enim daturum me operam, ut perſuaderem aliis, quæ non ante mihi perſuaſiſſem. Itaque ſelegi ex veteribus ac novis, quæ mihi ſe probabant maxime, omiſſis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos ſubdititios eſſe aut certo ſciebam, aut merito ſuſpicabar. Quibus au-

a *Ræmundus Sebundus*, &c.] Ætate *Grotii*, hi erant potiſſimi ea de re Scriptores; ſed à *Grotii* ævo innumeri Scriptores, Anglicè præſertim & Gallicè, de veritate Religionis Chriſtianæ ſcripſerunt; quos tamen exemplo ſuo excitavit *Grotius*, quem recentiores ſunt imitati, & interdum etiam expilarunt. Quare prima tam piæ & tam neceſſariæ ſcriptionis gloria ad eum redundat. *Clericus*.

autem ipſe aſſentiebar, ea & ordine certo diſpoſui & expoſui, quam potui maxime populariter, & verſibus incluſi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propoſitum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, ſed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque ſumpto exordio à laude noſtræ gentis, quæ navigandi ſolertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad ſuum tantum quæſtum, ſed & ad veræ, hoc eſt, Chriſtianæ religionis propagationem, uterentur. Neque enim deeſſe materiam, cum per longinqua itinera paſſim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetiſtas, ut ſub imperio Turcæ, Perſæ, & Pœnorum; tum vero Judæos, & ipſos jam Chriſtianiſmi profeſſos hoſtes, diſperſos per maximas partes terrarum orbis: Neque deeſſe impios, qui abditum metu venenum ex occaſione apud ſimplices prodant: adverſum quæ mala optare me, ut recte armati ſint noſtrates, & qui ingenio præſtant, incumbant pro virili revincendis erroribus, cæteri ſaltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

§ II. *Deum eſſe.*

Ac primo quidem libro, ut oſtendam non eſſe rem inanem religionem, ab ejus funda-

mento ordior; quod eſt, Numen eſſe aliquod. Id autem probare ſic aggredior. Res aliquas eſſe, quæ eſſe cœperint, ſenſu ipſo & confeſſione omnium conſtat. Eæ autem res ſibi non fuerunt cauſſa ut eſſent: nam quod non eſt, agere non poteſt; nec ipſa res eſſe potuit, antequam eſſet. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint ſui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipſi aut conſpicimus, aut conſpeximus, fatendum eſt; ſed & de iis, unde illæ ortum habent, donec tandem ad aliquam cauſſam perveniamus, quæ eſſe numquam cœperit, quæque ſit, ut loqui ſolemus, non contingenter, ſed neceſſario. Hoc autem, qualecumque tandem ſit, de quo mox agemus, idipſum eſt, quod Numinis, aut Dei voce ſignificatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen eſſe aliquod, ſumitur à maniſeſtiſſimo conſenſu omnium gentium, apud quas ratio & boni mores non plane exſtincta ſunt, inducta feritate. Nam cum, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem ſint apud omnes, & ſæpe mutentur; hæc autem notio nuſquam non reperiatur, neque temporum viciſſitudine mutetur, [a] quod ipſi etiam Ariſtoteli

a *Metaphyſ. Lib.* XI. *c.* 5. Ubi memoratis fabuſis de Diis, ita loquitur: ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον ὅτι Θεοὺς ᾤοντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένης, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν: quoniam

teli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino cauſam ejus aliquam dari convenit, quæ ſe ad omne genus humanum extendat: quæ alia eſſe non poteſt, quam aut oraculum Dei ipſius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit; quorum prius ſi admittimus, conſtat de quo quæritur: ſin poſterius, nulla ſane ratio aſſignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falſum aliquod in re momenti maximi ad omnes poſteros prodidiſſe. Accedit quod, ſive olim cognitas, ſive nuper repertas orbis partes ſpectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid eſt humanitatis, exſerit ſe hæc notitia; tum apud gentes ſapientia, aut ingenio valentes, tum apud ſtupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuiſſe, nec has reperiſſe, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile eſt. Nec eſt, quod opponat hic quiſquam paucos in multis ſæculis, qui Deum eſſe aut non crederent, aut non credere ſe profiterentur. Nam & paucitas ipſa, & quod ſtatim intellectis argumentis rejecta univerſim eſt eorum opinio, oſtendit, non provenire hoc ex uſu rectæ rationis, quæ hominibus communis eſt; ſed aut ex ſtudio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram eſſe con-

rum ſi quis diſtinctione factâ, hoc tantum ſumat quod primum fuit, quòd Deos eſſe putarent primas ſubſtantias, diviné dicta exiſtimet, &, ut credibile eſt, ſæpiùs inventâ, quoad licuit, omni arte & philoſophiâ & iterum deperditâ, haſce illorum opiniones, quaſi reliquias, ad hæc tempora ſervatas fuiſſe. Clericus.

contendebat; aut ex mente corrupta, ſicut vitiato palato res, non ut ſunt, ita ſapiunt: præſertim cum & hiſtoriæ, & alia ſcripta doceant, quo quiſque fuit probior, eo diligentius ab ipſo cuſtoditam de Deo notitiam. Atque adeo à pravo ingenio eorum maxime, quorum intereſt, ne quis ſit Deus, id eſt, humanarum actionum judex, venire hanc à tam recepta antiquitus ſententia diſceſſionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, ſive generum ſucceſſionem abſque ullo primordio, ſive atomorum concurſum, ſive aliud quidvis; id non minores, ſi non majores habere difficultates, neque eo, quod receptum eſt, magis eſſe credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, ſatis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo ſe nec credere; ſi quid vident, ſatis vident, quam hoc ſit homine indignum; qui modo mentem habere ſe credat, quam nec ipſam videt. Nec ſi capere Dei naturam noſtro ingenio non poſſumus, ideo talem eſſe naturam negandum eſt. Eſt enim id inferioris cujuſque proprium, ut quæ ſe ſuperiora atque excellentiora ſunt, capere non poſſit. Ne beſtiæ quidem, quid homo ſit, capiunt; multoque minus ſciunt, qua ratione homines reſpublicas inſtituant, ac regant, aſtrorum curſus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipſarum captum ſuperant. Atque ex hoc ipſo homo, quippe ſupra beſtias nobilita-

litate naturæ conſtitutus, idque non à ſeſe, inferre debet id, à quo ſuperiore beſtiis eſt conſtitutus, non minus ſeſe eſſe ſuperius, quam ipſe ſit beſtiis; ideoque eſſe aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, ſui captus modum excedat.

§ III. *Deum eſſe unum.*

Evicto Numen eſſe aliquod, reſtat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures eſſe Deos, ſed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut ſupra jam dictum eſt, eſt id, quod eſt neceſſario, ſive per ſe: neceſſario autem ſive per ſe quidque eſt, non qua in genere conſideratur, ſed qua actu eſt: actu autem ſunt res ſingulæ. Quod ſi plures Deos ponas, jam in ſingulis nihil invenias, cur neceſſario ſint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum ſingularium congenerum eſt ex cauſarum fœcunditate, pro qua plures ipſæ res enaſcuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec cauſa ulla eſt. Tum vero in ſingulis diverſis ſunt quædam proprietates ſingulares, quibus inter ſe diſcriminentur: quas in Deo, qui natura eſt neceſſaria, ponere non eſt neceſſarium. Neque vero uſquam ſigna deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc univerſitas unum facit mundum: [a] in eo unum pulcherrimum,

a *Unum pulcherrimum, ſol.*] Certè vorticis hujus noſtri, ut more hodierno loquar, ſolaris incolis: ſicut aliis vorticibus centra illa ignea, quæ *ſtellas* vocamus. *Clericus.*

mum, ſol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, ſi duo eſſent, aut plures dii, libere agentes & volentes, poſſent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem poſſe Deo indignum eſt.

§ IV. *In Deo eſſe omnem perfectionem.*

Ut cætera Dei attributa noſcamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi ſolet (utamur nunc ſane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non ſuppeditat; Græcum eſt τελειότης) in Deo eſſe, hinc intelligitur: quod quæcumque eſt perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei eſt. Quæ cœpit, neceſſe eſt habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat eorum quæ ſunt, ſequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in cauſa fuerint, ut ſecundum eas cauſa efficere aliquid poſſit, & proinde omnes in prima cauſa. Neque prima cauſa ulla perfectione poſtea orbari potuit: non aliunde; quia quod æternum eſt, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero à ſe, quia natura omnis ſuam perfectionem appetit.

§ V. *Et quidem infinitam.*

Addendum eſt, eſſe has perfectiones in Deo modo infinito: quia attributum cujuſque finitur, aut quia cauſa, per quam exſiſtit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipſa tan-

tum,

tum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam ſui communicat: nec ipſe aliunde capit quicquam exſiſtens, ut ante diximus, per ſe ſive neceſſario.

§ VI. *Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, omnino bonum.*

Cum vero apertiſſimum ſit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona ſunt, his, quæ minus ſunt talia; ſequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinite. Itaque eſſe eum vitæ infinitæ, id eſt, æternum, pollentiæ immenſæ, id eſt, omnipotentem, ſic & omniſcientem, & omnino ſine ulla exceptione bonum.

§ VII. *Deum eſſe cauſam omnium.*

Quæcumque autem ſubſiſtunt, à Deo exſiſtendi habere originem, connexum eſt his, quæ ante diximus. Concluſimus enim, id quod per ſe ſive neceſſario eſt, unum eſſe. Unde ſequitur, ut alia omnia ſint orta ab aliquo diverſo à ſeipſis. Quæ autem aliunde orta ſunt, ea omnia in ſe, aut in cauſis ſuis, orta eſſe ab eo, quod ortum numquam eſt, id eſt, à Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, ſed ipſe id quodam modo ſenſus evincit. Nam ſi humani corporis admirabilem conſtructionem intus extraque conſpicimus, & ut omnia ibi,

etiam minima, ſuos uſus habeant, nullo ſtudio, nulla induſtria parentum, arte vero tanta, ut philoſophorum ac medicorum præſtantiſſimi numquam ea ſatis poſſint admirari, oſtendit hoc opificem naturæ eſſe mentem excellentiſſimam: qua de re videri poteſt [a] Galenus, præſertim qua parte oculi & manus uſum examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, ſed ad finem certum collocatæ ac figuratæ ſunt eorum partes. Neque animantium tantum, ſed & plantarum & herbarum, ut à Philoſophis accurate notatum eſt. Idem egregie [1] Strabo notavit in aquarum poſitu, quæ, ſi materiæ qualitatem reſpicias, mediæ eſſe debuerunt inter terram atque aërem, cum nunc terris interfu-

a *De Uſu partium*] Lib. III. c. 10. qui locus lectu digniſſimus, ſed prolixior quàm huc transferri queat. *Clericus.*

1 *Strabo notavit*] Locus eſt libro XVII. ubi cum diſtinxiſſet opera φύσεως, *naturæ*, id eſt, *materiæ*, & προνοίας, id eſt, *divinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ' ἔνυδρον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῖς κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ εἰσοχὰς, ὥστ' ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ καὶ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀποκρύπτον τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ὑφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζώοις καὶ φυτοῖς. *Sed cum circum terram ſitus ſit aqua naturalis, homo autem non ſit animal aquaticum, ſed partim terreſtre, partim aëreum, multiſque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra exſtantias, depreſſioneſque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod ſub ea eſt terra: per illas vero attolleret ſe terra, ac ſub ſe aquas occultaret, niſi quatenus ea ipſa humano generi, & quæ huic inſerviunt, animalibus plantiſque eſſent uſui.* Obſervarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, & Abeneſdra: inter Chriſtianos vero Chryſoſtomus de Statuis nono ſermone.

fuſæ ſint; nimirum, ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obſtaret. Ob finem autem agere non eſt, niſi intelligentis naturæ. Neque vero ſingula tantum ad peculiarem ſuum finem ordinantur, ſed & ad communem Univerſi; ut apparet in aqua, [a] quæ contra naturam ſibi propriam ſurſum movetur, ne inani interpoſito hiet Univerſi compages, ita facta, ut continua partium cohæſione ſemet ſuſtineat. Finis autem hic univerſalis intendi, & vis ad eum finem inſeri rebus non potuit, niſi ab intellectu, cui ſubeſſet hoc Univerſum. Quin & beſtiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat à ratione aliqua proficiſci: quod in formicis, & apibus maxime apparet; ſed & in aliis quibuſdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipſis ineſſe vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod ſemper agunt conſimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare ab extrinſeca ratione ipſas aut dirigente, aut efficaciam ſuam ipſis imprimente, neceſſe eſt iſta proficiſci: quæ quidem ratio non aliud eſt, quam quod Deus

a *Qua contra naturam*] Hæc habet vir ſummus ex Peripatetica Philoſophia, quæ aquam metu vacui per antlias adſcendere ſtatuebat; quod pondere aëris fieri jam omnibus conſtat. Sed in gravitate, quemadmodum à Recentioribus explicatur, non minùs ordo Univerſi, & Conditoris ſapientia elucent. *Clericus.*

1 *Unde*

Deus vocatur. Jam vero cœleſtia quoque ſidera, & quæ in iis maxime eminent, ſol & luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit. Nam cum alioqui multo ſimplicior fuiſſet per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum ſpatia beneficia ipſorum pertingerent. Sicuti vero terrarum uſus penes animantia eſt, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentiſſima quæque exſuperantia ingenii ſibi ſubjicit. [1] Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo uſque vis hominis non poſſit pertingere, ut & cœleſtia lumina ſibi ſervire cogat, nec illa ultro ſe homini mancipaſſe credenda ſint: ſequitur, ut ſuperior quædam ſit mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra poſito operas perpetuas præſtent: quæ ipſa mens non alia eſt, quam opifex ſiderum, atque univerſi. [2] Motus autem ſiderum, [a] qui eccentrici, quique epi-

1 *Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo, & de natura Deorum ſecundo.

2 *Motus autem ſiderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides Ductore dubitantium parte II. c. 24. Quod ſi terram perpetuo moveri ſtatuas; res ſub aliis nominibus eodem redibit.

a *Qui eccentrici*, &c.] Ex vulgari hæc omnia, ut & ſequentia nonnulla, opinione, quæ jam exploſa. Sed non minùs divinæ potentiæ efficacia cernitur in conſtantibus illis motibus Planetarum parabolicis, circa Solem, per fluidiſſimum vorticem;

epicyclici dicuntur, manifeſte oſtendunt non vim materiæ, ſed liberi agentis ordinationem. Idem teſtantur aſtrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte poſitus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri poteſt, quod ſidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipſa vero mundi figura perfectiſſima, rotunda, ſcilicet, & partes ejus in cœli quaſi ſinu concluſæ, atque ordine admirabili diſpoſitæ, ſatis loquuntur, non caſu hæc confluxiſſe, ſed ab intellectu, & quidem excellentiſſimo, eſſe conſtituta. Nam quis adeo ſtultus eſt, ut à caſu aliquid tam accuratum exſpectet, quaſi credat, caſu lapides & ligna, [1] in domus ſpeciem coalitura, aut ex jactis forte literis exſtiturum poëma: cum & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis ſe dixerit videre veſtigia, ſatis perſpiciens à caſu talia proficiſci non potuiſſe? Præterea non ab æterno exſtitiſſe hominum genus, ſed à certo tempore communem ſtirpi ſumpſiſſe originem, evincunt inter alia, [2] artium progreſſus, & incultæ olim

cem; ita ut nec accedant umquam, nec recedant, pluſquàm ſolent, à centro, ſemperque pari obliquitate Solis æquatorem ſecent. *Clericus.*

1 *In domus ſpeciem.*] Aut navis aut baliſtæ.

2 *Artium progreſſus & inculta olim terra, quæ habitari poſt ea cœperunt.*] Tertullianus ex hiſtoriis hoc tractat, libro de Anima, ſectione XXX. *Invenimus autem apud omnes commentarios, etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberaſſe*, &c. Et mox: *Ipſe orbis in promptu eſt cultior in dies & inſtructior priſtino.* Duo hæc argumenta Ariſtotelis ſententiæ, quæ numquam cœpiſſe vult genus humanum, auctoritatem apud hiſtoriarum peritos ademe-

olim terræ quæ habitari poſtea cœperunt, quod & inſularum ſermo teſtatur profectus à terris adjacentibus. Tum vero inſtituta quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ inſtinctui, aut evidenti rationis collectioni,

merunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v.

Præterea ſi nulla fuit genitalis origo
Terrarum & cœli, ſemperque æterna fuere,
Cur ſupra bellum Trojanum & funera Trojæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quæ tot facta virum toties cecidere: nec uſquam
Æternis famæ monumentis inſita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem ſumma, recenſque
Natura eſt mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augeſcunt, nunc addita navigiis ſunt
Multa, modo organici melicos peperere ſonores.

& quæ ibi ſequuntur plura. Virgilius Ecloga vi.

—— ut his exordia primis
Omnia, & ipſe tener Mundi concreverit orbis.

Idem Georgicon i.

Ut varias uſus meditando extunderet artes,
Paulatim & ſulcis frumenti quæreret herbam,
Et ſilicis venis abſtruſum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii ſenſere cavatas,
Navita tum ſtellis numeros & nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere viſco
Inventum, & magnos canibus circumdare ſaltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagoque alius trahit humida lina:
Tum ferri rigor atque argutæ lamina ſerræ.
Nam primi cuneis ſcindebant fiſſile lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. i. Satyra iii.

Cum prorepſerunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Unguibus & pugnis, dein fuſtibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ poſt fabricaverat uſus:
Donec verba, quibus voces ſenſuſque notarent,
Nominaque invenere: dehinc abſiſtere bello,
Oppida cœperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur eſſet, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis hiſtoriæ circa initium: *Quare ſic accipi velim, ut ſicubi vidua fama ſua nomina, qualia fuere pri-*

ni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in ſacris mactatio, & nunc quoque

pudor

primordio ante ullas res geſtas, nuncupentur. Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem indies fieri menſuram obſervatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum ſunt mille anni ex quo initia ſapientiæ nota ſunt.* Tacitus Annalium III. *Vetuſtiſſimi mortalium nulla adhuc mala libidine, ſine pretio, ſcelere, eoque ſine pœna aut coërcitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honeſta ſuopte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At poſtquam exui æqualitas, & pro modeſtia ac pudore, ambitio & vis incedebat, provenere dominationes, multoſque apud populos æternum manſere. Quidam ſtatim, aut poſtquam regum pertæſum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis ſimplices erant.* Neque vero non aliis tantum, ſed nec plene ſibi ipſi probavit Ariſtoteles illam ſuam, de hominum genere numquam cœpto, ὑπόθεσιν. Hæſitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Moſi Maimonidæ Ductoris dubitantium parte II, in præloquio Libri ſecundi de Cœlo capite primo, ejus quod ipſe hac in re ponit πίστιν perſuaſionem eſſe dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν, demonſtrationem. Eſt vero ejuſdem Philoſophi dictum libro III de Anima, cap. III. δόξῃ ἕπεται πίστις. *Opinionem ſequitur perſuaſio.* Præcipuum autem ejus argumentum eſt ex abſurdo contrariæ ſententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum & univerſum, ſed generatum, quod eſt ἀδύνατον. Libro XI Metaphyſicorum cap. VIII, veriſimile ait eandem artem ſæpius inventam corruptamque. Libro autem II:, capite ultimo de Generatione animantium ſic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἄν. εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γενέσθαι τὸν ἕτερον. ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισταμένου τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non abſurde quis conjiciat, ſi olim ex terra editi ſunt, id duorum modorum altero eveniſſe, aut ut vermiculi primum exſiſterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicaſſet, addit: ὅτι μὲν οὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τούτων εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. *Quare ſi quod initium exſiſtendi animalibus fuit, id altero de duobus iſtis modis contigiſſe manifeſtum eſt.* Idem Ariſtoteles Topicorum I, cap. XI. Ἔστι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίοι

τίοι

pudor circa res Veneris, nuptiarum ſolemnia, & inceſtorum fuga.

τίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον οὕτως ἔχει ἢ οὐχ οὕτως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πιθανούς) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδοῦναι, οἷον πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ. καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειεν ἄν τις. *Quaſtiones ſunt de quibus & in alteram partem eſt ratiocinari: ubi nempe diſputari poteſt res ſic ſe habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta ſunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipſa ſint graves, cauſas cur ſic vel ſic ſe res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno ſit Mundus, an non: nam talia ſolent venire in diſputationem.* De eadem re idem differens libro I de cœlo, cap. 10. ἅμα δὲ μᾶλλον ἂν εἴη πιστὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκοόσι τὰ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων δικαιώματα. *Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, ſi prius diſputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus, ubi cauſas adfert cur ſacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, *comprehenſu facile illud quod tradunt de Univerſi hujus fabricatione.* Sume de Platone Mundi originem fuiſſe aliquam: ab Ariſtotele non eſſe genitum: & habebis ipſam Judæorum Chriſtianorumque ſententiam.

§ VIII. *Ad objectionem de mali cauſa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adſcribi non poſſe, ut qui perfectiſſime, ſicut ante dictum eſt, bonus ſit. Nam cum diximus, Deum omnium eſſe cauſam, addidimus, eorum, quæ vere ſubſiſtunt; nihil enim prohibet, quominus ipſa, quæ ſubſiſtunt, deinde cauſæ ſint accidentium quorumdam; quales ſunt actiones. Deus hominem, & mentes ſublimiores homine, creavit cum agendi libertate, quæ agendi libertas

tas vitioſa non eſt, [a] ſed poteſt ſua vi aliquid vitioſum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum adſcribere auctorem nefas eſt. At ſunt, quæ alio ſenſu dicuntur mala, quia certæ perſonæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficiſci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto reſpondentem, nihil vetat: cum in eo nihil ſit, quod bonitati repugnet: imò ſæpe hæc ab ipſa bonitate proficiſcantur, ſicut à bono medico ingratum ſapori pharmacum.

a *Poteſt ſuâ vi*, &c.] Prævidit quidem etiam Deus fore ut naturæ liberæ libertate ſua abuterentur, indéque multa mala & phyſica & moralià exoritura; nihilo ſecius abuſum illum, conſectariáque ejus pati maluit, quàm naturas libertate præditas non creare. Quid ita? Quia cùm natura libera ſit præſtantiſſima creatura, quæque ſummam Opificis potentiam quàm maximè oſtendat; Deus noluit incommoda ex naturæ mutabilitate promanantia antevertere, quia ea poteſt, cùm viſum erit, per totam æternitatem emendare, iis modis, qui nonniſi bonitati ejus convenientiſſimi eſſe poſſunt, quamvis eos nondum revelarit. Qua de re, multa nuper Gallico ſermone ſcripſimus, contra Manichæorum perſonatum patronum *Pet. Balium*. Clericus.

§ IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hîc obiter eorum ſententia, qui duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum, poſuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter ſe deſtructio ſequi poteſt, ordinata conſtructio non poteſt. Neque vero ſicut aliquod eſt per ſe bonum, ita aliquod eſſe per ſe & omni modo malum poteſt: cum

malum defectus ſit quidam, qui eſſe nequit, niſi in re exſiſtente: ipſum autem exſiſtere jam boni eſt aliquid.

§ X. *Univerſum à Deo regi.*

Dei autem providentia regi hoc univerſum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, ſed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid eſt quaſi vice intellectus, curam habent eorum, quæ à ſe producta ſunt. Quæ perfectio cum pars ſit bonitatis, à Deo removenda non eſt; eoque magis, quod ſit ipſe, & omniſcius, & omnipotens, ita ut non poſſit non cognoſcere ea, quæ aguntur, aut agenda ſunt, eaque ipſe temperare ac dirigere facillime poſſit: quo & illud pertinet, quod ſupra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam ob finem univerſalem.

§ XI. *Etiam ſublunaria.*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc cœli orbibus includunt, tum ex ratione jam allata, & ad res omnes conditas vim ſuam exſerente apparet: tum inde etiam, quod aſtrorum curſus, ut Philoſophorum potiſſimi agnoſcunt, & experientia ſatis demonſtrat, ordinati ſint [a] ad uſum hominum. Æquum au-

a *Ad uſum hominum*] Si non hominum ſolorum, cùm nobis non conſtet, nullas alias eſſe intelligentes naturas, in aliis Planetis; certè partim & quatenus iis utimur, ſine ullius alius creaturæ injuria. Cùm ſole carere nequeamus, propter nos eſſe creatum meritò contendimus; niſi, quod abſurdum eſſet,

autem eſt, ut magis curetur id cujus gratia eſt aliud, quam quod in uſum alterius comparatum eſt.

eſſet, nos à caſu quæ neceſſaria nobis ſunt accepiſſe fingamus; ut ſi quis incideret in domum omnibus neceſſariis inſtructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui ſolus ea frui poteſt, inſtructam putaret. *Clericus.*

Etiam ſingularia.

Neque minus falluntur, qui univerſalia ab eo curari volunt, non & ſingularia. Nam ſi ignorari à Deo ſingularia volunt, quod quidam profitentur, ne ſe ipſe quidem Deus agnoſcet. Neque vero infinita erit ſcientia, quod jam ante concluſimus, ſi ad ſingula non extenditur. Quod ſi & illa cognoſcit Deus, quid ni & curet, præſertim cum & ſingula qua ſingula ſunt, ordinentur ad finem certum cum peculiarem, tum univerſalem: & ipſa rerum genera, quæ à Deo conſervari illi ipſi auctores agnoſcunt, non ſubſiſtant, niſi in ſingulis, ita ut ſi ſingula perire poſſint abdicata à divina providentia, poſſint & ipſa genera.

§ XII. *Probatur id ex conſervatione Imperiorum.*

Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & Philoſophi & hiſtorici agnoſcunt in conſervatione rerumpublicarum: primum univerſim, quod ubicumque ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper: deinde ſæpe etiam ſpecialiter in longa du-

ratione hujus aut illius formæ imperii, per multa ſæcula, ut regii apud Aſſyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quamquam enim humana ſapientia aliquid in hoc poteſt: tamen, ſi recte conſideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinſecus nocere poſſint, & agnatæ quaſi rebus viciſſitudines, non videtur tam diu imperium aliquod poſſe ſubſiſtere, niſi peculiari quadam Divini Numinis cura, quæ evidentius etiam ſpectatur, [1] ubi Deo viſum eſt mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam ſibi deſtinatam, inſtrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæſare dictatore, apud Tartaros Cingi, [2] apud Sinenſes Namcaa: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt ſupra votum magis quam fert ſolita caſibus humanis varietas: quæ tanta eventuum ſimilitudo, & ad certum finem quaſi conſpiratio; indicium eſt providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere caſus eſſe poteſt: at centies ſi quis eumdem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficiſci.

1 *Ubi Deo viſum eſt mutare imperia.*] Lucretius ipſe:
Uſque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

2 *Apud Sinenſes Namcaa.*] Suo jure nominari hic poſcit Peruani imperii inchoator Manca-Capacus. [Vide *Garſilazzum de la Vega, in Incarum Hiſtoria.*]

§ XIII. *Ex miraculis.*

At certiſſimum divinæ providentiæ teſtimonium

nium præbent miracula, & prædictiones quæ in hiſtoriis exſtant. Referuntur quidem multa id genus fabuloſa: ſed quæ teſtes ſui temporis idoneos habuerunt, id eſt, tales quorum nec judicium, nec fides laboret, rejicienda non ſunt, quaſi omnino talia fieri non poſſint. Nam cum Deus ſit omniſcius & omnipotens, quid eſt, cur non poſſit aut quod ſcit ſignificare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à ſe conſtitutum, & ſibi opificii jure ſubjectum? Quod ſi quis dicat, talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuiſſe proficiſci, concedi ſane poteſt: ſed hoc ipſum viam ſtruit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero & quod illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipſas facere, aut ſapienter permittere cenſendus eſt; cum in regnis bene conſtitutis nihil fieri ſoleat extra communes leges, niſi ſummi rectoris arbitratu.

§ XIV. *Præſertim autem apud Judæos, quibus fides adſtruitur ex duratione religionis.*

Miracula autem aliqua revera aliquando eſſe conſpecta, etiamſi de aliarum hiſtoriarum fide dubitari poſſit, vel ſola Judaïca religio facile evincat; quæ jampridem omnibus humanis auxiliis deſtituta, imo contemtui ac deriſui expoſita, per omnes ferme mundi pla-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

gas, [1] in hunc diem perdurat; cum [2] religiones aliæ omnes (excepta Chriſtiana, quæ Judaïcæ quaſi perfectio eſt,) aut evanuerint, ſimulatque ſubducta eſt ipſis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo ſuſtententur, ut Mahumetiſmus. Quod ſi quæratur, quæ ſit cauſa, cur Judaïca religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia adferri aut fin-

1 *In hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαρῦν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀςυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικυμένων πάντων, καὶ προσπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, ἐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνασμένως περὶ τύτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιςα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνύμενοι τὰ πάτρια. *Quare quamquam & maledictis impeti ſolent à vicinis advenisque, & injurioſe ſæpe tractati ſunt à Perſicis Regibus ac Satrapis, non poſſunt à ſententia deduci, ſed pro ea palam omnes cruciatus ſæviſſimaſque mortes ſubeunt, nec adduci poſſunt ut patria inſtituta abdicent.* Locum nobis ſervavit Joſephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam ſuam conſtanter negarunt. Bene autem libro contra Appionem altero oſtendit Joſephus, hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo perſuaſionem de Deo legum ſuarum auctore, quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus auſi ſunt umquam; ne tunc quidem cum in exſiliis longinquis ſub exterorum Regum imperio omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proſelytis: *Transgreſſi in morem eorum idem uſurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos: exuere patriam, parentes, fratres vilia habere.* Nempe, præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligioſus. Vide & quæ de Judæorum conſtantia Porphyrius tradidit libro De non edendis animalibus ſecundo, & quarto, ubi & Antiochi mentio, & inter Judæos ſpeciatim conſtantiæ Eſſenorum.

2 *Religiones aliæ omnes.*] Imo & leges etiam illæ laudatiſſimæ Lycurgi, quod & Joſephus notavit & Theodoretus.

1 *Suſci-*

fingi, quam quod, qui nunc ſunt à ſuis parentibus, ut illi rurſum à ſuis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Moſis ac Joſuæ ætate vixerunt, certa ac conſtanti traditione acceperint ea miracula, quæ tum alias, tum maxime in ipſo Ægypti exitu, atque itinere, & in Chananææ ingreſſu, contigerant; quorumque ipſi illi progenitores eorum teſtes fuerant. Neque vero credibile eſt, alioqui fieri potuiſſe, ut ingenii ſatis contumacis populus, legem tot ritibus oneroſam in ſe ſuſciperet: aut ut homines ſapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumciſionem eligerent; quæ & [1] ſuſcipi ſine dolore gravi nequiret, & [2] ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo ſe commendare poſſet extra Deum auctorem.

1 *Suſcipi ſine dolore gravi nequiret.*] Μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, *cum gravibus doloribus* factum, ait Philo.

2 *Et ab externis omnibus derideretur*] Idem Philo, πρᾶγμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

§ XV. *Moſis veracitate & antiquitate.*

Moſis quoque ſcriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita ſunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipſum commendatum ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama ſemper conſtitit: ſed & quod nec ſuæ gloriæ, nec ſuorum commodis eum ſtuduiſſe, ſatis appareat, cum & pecca-

ta ſua, quæ diſſimulare poterat, ipſe tradiderit, & regni ſacerdotiique dignitatem aliis asſignaverit, ſua poſteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia ſatis oſtendunt, nihil ei cauſæ fuiſſe, cur mentiretur: ſicut nec fucata aut illecebroſa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare ſolet; ſed & ſimplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata ſcriptorum Moſis antiquitas, cui nullum aliud ſcriptum poſſit contendere: cujus argumentum & hoc eſt, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [1] literas ſe aliunde accepiſſe fatentur, quæ apud ipſos literæ

1 *Literas ſe aliunde accepiſſe fatentur.*] Herodotus Terpſichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταῤῥυθμίσαντές σφεων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. *Iones cum à Phœnicibus literas didiciſſent, uſi eis ſunt cum immutatione quadam. Et cum uſu effecere ut literæ illæ, quod eas Phœnices in Græciam attuliſſent, Phœnicia dicerentur.* Timon dixit:

Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.
Cadmi Phœnicica ſigna.

Callimachus:

Κάδμος ἀφ' οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
Cadmus, ab hoc ſcriptos Græcia nacta libros.

Literas Phœnicicas ſive Punicas dixit & Plutarchus Sympoſiacorum lib. IX, problemate III, ubi & Alpha lingua Phœnicum ait ſignificare bovem, quod veriſſimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Moſem primum fuiſſe ſapientum, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerit.* Nimirum lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diverſa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων. *Loquebatur is verba quædam ignota: qualia ſint Hebraïca aut Phœnicia.* Chœrilus in verſibus de Solymis, quos ad lacum habitaſſe dicit, Aſphaltiten puto,

Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.

Hi

literæ & ordinem & nomen & ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ ſive Hebraïcæ: ſicut & [1] antiquiſſimæ leges Atticæ, unde & Romanæ poſtea deſumptæ ſunt, ex legibus Moſis originem ducunt.

Hi vero ore ſuo Phœnicia verba ſonabant.
Vide ſcenam Punicam Plauti, ubi quæ poſita ſunt lingua Punica bis habes, ex duplici ſcriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & literæ Hebræorum vetuſtiſſimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos, Joſephum Scaligerum in Diatriba ad annum Euſebii CIↃ IↃC XVII, & Gerardum Voſſium Grammatices Libro I, cap. x. [ac præſertim *Sam. Bochartum*, in Chanaane.] Adde, ſi placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro I, & Euſebium Præparatione Euangelica, Libro x, cap. v.

1 *Antiquiſſimæ leges Atticæ*] Exemplum habes illuſtre in fure nocturno, qua de re egimus lib. II de Jure belli, cap. I. §. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικάζεσθω ὁ ἀγχιστεὺς, quam Terentius ſic exponit,

Lex eſt, ut orbæ qui ſint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hæc lex jubet

Donatus autem ad eum locum ſic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica eſt.* Sumpta nimirum ex lege Moſis Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, ſi cui cura fuerit quærere. Ut ὀσχοφόρια ex feſto Tabernaculorum: legem ne Pontifex niſi virginem & civem ducat: ut poſt ſorores ad ſucceſſionem vocentur agnati. [Ideò leges Atticæ conſentaneæ ſunt in multis Hebraïcis, quòd Attici multas conſuetudines Cecropi Ægyptio deberent; quodque apud Hebræos Deus multas Ægyptiorum inſtitutis, quibus Hebræi adſueti erant, ſimiles leges tulerit, iis tamen emendatis quæ noxia eſſe poterant; quod nos ad Pentateuchum ſæpiùs oſtendimus & ante nos *Joan. Spencerus* in Opere de Legibus Ritualibus Hebræorum. *Clericus.*]

§ XVI. *Teſtimoniis extraneorum.*

Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Judaïca religione teſtimonia, quæ oſtendunt, vetuſtiſſimam apud omnes gentes famam ita ha-

habuiſſe , ut Moſis ſcripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine ſcripta reliquit, eadem ferme erant & [1] in antiquiſſimis Phœnicum

1 *In antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius*] Inde hæc nobis ſervavit Euſebius Lib. 1. Præparationis capite x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες. ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτι δὲ, φασὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος· αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων· αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτο τινές φασιν ἰλύν· οἱ δὲ ὑδατώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις τῶν ὅλων. *Phœnicum Theologia principium hujus Univerſi ponit aërem tenebroſum & ſpiritalem, ſive ſpiritum aëris tenebroſi, & chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuiſſe, multoque tempore ignara termini. At ubi ſpiritus amore principiorum ſuorum tactus eſt, factaque eſt inde mixtio, huic nexui nomen factum Cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At ſpiritus generationem ſui nullam agnoſcebat. Ex connexione autem ejus ſpiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquoſæ mixtionis putredinem eſſe volunt. Et hinc factum eſt ſeminium omnis creaturæ & omnium rerum generatio.* In Moſe habes ſtatim tenebras, habes & ſpiritum. Amoris ſignificatio eſt in voce מרחפת. Plutarchus Sympoſiacon VIII, probl. 1, Platonem explicans, Deum ait Mundi eſſe Patrem, non emiſſione ſeminis, ſed alia quadam vi genitabili materiæ inſerta; quod iſto ſimili illuſtrat:

Πλήθουσι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνιν.
Namque & volucrem feminam perflans ſolet
Implere ventus.

Μώτ vero, מוט, unde Græcum *μόθος*, eſt תהום ἄβυσσος jam commota. Eſt enim ἄβυσσος nihil aliud quam ingens ἰλὺς Ennio, ſi recte ſenſum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata
Paluda virago.

is limus diſceſſit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum IV.

—— ἐξ ἰλυὸς ἐβλάστησε
Χθὼν αὐτή.
—— *edita limo*
Terra fuit.

ubi Scholiaſtes: *Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, οὗ συνιζάνοντος ἰλὺν γενέσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆ στερεμνιοῦται. Zeno chaos illud apud Heſiodum aquam eſſe dicebat, unde fiunt omnia, ea ſubſidente factum limum, limo concreto terram ſolidatam.*

No-

nicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone col-
lectas

Nota autem Zenonem hunc fuiſſe è Phœnicibus quorum colonia Cittium, unde omnes tranſmarini כתים Hebrais. Non abit hinc Virgilius ecloga VI.

> *Tum durare ſolum & diſcludere*
> *Nerea ponto*
> *Cœperit, & rerum paulatim*
> *ſumere formas.*

Numenius citatus à Porphyrio de Nympharum antro ait, τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τȣ̃ ὕδατος τȣ̃ Θεȣ̃ πνεῦμα. *Dixiſſe Prophetam* (Moſem ſcilicet) *Dei ſpiritum ſupervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptiſmo) *aquis*. Quia vero vox מרחפת proprie incubitum columbæ ſuper ovo ſignificat, ideo in iſto limo animantia, id eſt, ſidera, ut in ovo fuiſſe, ſequitur apud Sanchuniathonem; & hinc ſpiritus ille columbæ dictus nomine, cujus columbæ ſimilitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Salomo. Nigidius apud Scholiaſten Germanici: *Ibi ovum inveniſſe miræ magnitudinis, quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam inſediſſe, & poſt aliquot dies excluſiſſe eam Syria quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum Piſcis columba adſediſſe dies plurimos, & excluſiſſe Deam benignam & miſericordem hominibus ad bonam vitam.* Ovum mundi ſimulacrum Macrobio Saturnalium lib. VII, cap. XVI. ἀρχὴ γενέσεως, *initium genituræ* in Orphicis, memorante Plutarcho Sympoſiacon II, cap. III, & Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syrii* apud Arnobium, Dii, id eſt, aſtra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. Καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. *Luce illuſtratus eſt limus, & Sol, & Luna, & Stellæ & aſtra magna.* Vides hîc ut apud Moſem Lucem Sole priorem. Quod autem mox dicit Moſes ארץ ubi plane ab aquis ſicca extitit appellatum יבשה, id Pherecydes Syris uſus magiſtris (ut & alii nos docent, & primo contra Appionem Joſephus) ſic extulit, Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας διδοῖ. *Chthonia nomen telluris accepit, poſtquam Deus ei honorem attribuit.* Exſtat locus apud Diogenem Laërtium & alios. Anaximander vero mare dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod reſtitit de primo illo madore rerum.* Confuſas autem res fuiſſe, qua de re Moſis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam diſcernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

> Ἦν ποτε τοι χρόνος ἔτος,
> ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.
> *Tempore primævo ſimul omnia*
> *mixta fuerunt.*

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμȣ̃ πεφυρμένα· ὁ νȣ̃ς δὲ αὐτὰ διῇρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας ἐς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta ſimul erant: at Mens ea diſcrevit, ornavitque, & quæ confuſa erant, ordinavit.* Atque ob id

ipſi

lectas vertit Philo Biblius; [1] partim & apud Indos [2] & Ægyptios; [3] unde apud Linum,

ipſi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliaſio.

> Καὶ πȣ̃ Ἀναξαγόρην φασ' ἔμμεναι ἄλκιμον Ἥρωα,
> Νȣ̃ν, ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας
> Πάντα συνεστηκῶσιν ὁμȣ̃ τεταραγμένα πρόσθεν.
> *Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari*
> *Egregium, mentem: nam mens illi eſſe putatur,*
> *Quæ turbata prius ſubito digeſſit in unum.*

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetuſtiſſima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice veniſſe tradunt veteres. Sic & Orpheus ſua à Phœnicibus hauſit, cujus hoc eſt apud Athenagoram, ἐκ τȣ̃ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, *ex aqua factus eſt limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem quod in duas partes diſſilierit, cœlum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος νὺξ ζοφερὰ, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos & nox tenebroſa omnia occultans quæ ſub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τȣ̃ σκότȣς ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconſpicua: ſed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio lib. 1 Græcorum Chronicorum Euſebii. In ſequentibus Sanchuniathonis mox dicitur βάαυ. id omnino eſt בהו Moſis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία eſt קל־פי־יה, vox oris Dei.

1 *Partim & apud Indos*] Eorum ſententiam ſic Megaſthenes exprimit apud Strabonem Libro xv. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν κἀκείνȣς, καὶ ὅτι σφαιροειδής· ὅτι διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν Θεὸς δι' ὅλȣ διαπεφοίτηκεν αὐτȣ̃. ἀρχὰς δὲ τῶν συμπάντων ἑτέρας, τῆς δὲ κοσμοποιΐας τὸ ὕδωρ. *De multis eos cum Græcis ſentire, ut quod Mundus & ortus ſit & interiturus; quod eum opifex ejus & gubernator Deus univerſum pervadat: univerſarum rerum diverſa eſſe primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipſius vero Megaſthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis Clemens depromſit, Strom. 1. Ἅπαντα μέν τοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφȣ̃σι· τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλȣμένων Ἰȣδαίων. *Omnia quæ antiquitus de rerum natura dicta ſunt, etiam apud eos tradita fuere qui extra Græciam ſunt philoſophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judæi.*

2 *Et Ægyptios*] De quibus Laërtius in proœmio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, εἶτα τέσσαρα στοιχεῖα ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι, καὶ ζῶά τινα ἀποτελεσθῆναι. *Principium eſſe molem confuſam:* ex

num, 4 Heſiodum, & Græcorum plures Chaos ab

ex hac diſcreta elementa quatuor, & animalia perfecta. Poſtea vero τὸν κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum ut ortum, ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum ſententiam ſic explicat: *Cum primum res univerſa exſiſtere cœpere, unius vultus fuiſſe cœlum ac terram, permixta eorum natura. Poſteaquam diſceſſiſſent à ſe iſta corpora, Mundo contigiſſe eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad ſublimia loca evectum. quippe cum ſurſum tendat ob levitatem talis natura: eademque de cauſa ſolem & ceteram ſiderum multitudinem manſiſſe in perenni vertigine: quod vero cœnoſum ac turbidum, cum humida concretione uno ſubſediſſe in loco vi gravitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in ſe verſareturque continuo, ex humidis mare, ex ſolidioribus ed:diſſe terram, ſed lutoſam mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli adeſt ignis collucere cœpit, coaluiſſe: tum vero cum fermentaretur ſumma facies, intumuiſſe pluribus in locis humentia, inque iis putredines exſtitiſſe tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in ſtagnis locisque uliginoſis fieri conſpicitur, ubi poſt refrigeratum ſolum ſubito incaleſcit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum ex calore fœta impleta eſſent quæ madebant, iis fœtibus adveniſſe alimentum noctibus ex circumfuſa nebula, diebus vero eos ab æſtu ſolidatos. Poſtremo cum ad ſui plenitudinem veniſſent ii fœtus, peruſtaque atque ita rupta eſſent membranarum involucra, enatas apparuiſſe omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum ſortita caloris ad loca ſupera abiiſſe, facta volucria. At quæ terreſtri craſſitie eſſent prædita, ea in reptilium & aliorum humi viventium poſita claſſe. At quæ de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum ſibi, dicique natantia. At tellurem, cum & ab æſtu Solis & à ventis magis magiſque induruiſſet, ad poſtremum non ſuffeciſſe gignendis majoribus animantium, ſed ea ex mutuo coitu cœpiſſe gigni. Videtur ab his quæ dicta ſunt nec Euripides diſſentire, qui Anaxagoræ phyſici diſcipulus fuit. Nam is in Melanippe ſic loquitur:*

Figura ut una fuerit & cœli & ſoli:
Secreta quæ mox ut receperunt ſtatum,
Cuncta ediderunt hæc in horas luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipſos.

De prima igitur rerum origine talia ſunt quæ accepimus. Quod ſi cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaïde Ægypti, quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure ſubito Solis calor ſupervenit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta eſt, gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra jam

ab aliis ovi nomine ſignificatum, & animantium,

jam indurata & aëre non jam illam primam ſervante temperiem modumque, tamen aliqua naſcantur animalia, inde manifeſtum ajunt, rerum initio ex terra omnia edita eſſe genera animantium. Hic ſi addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Moſe & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum, & terram, motum aëris, limum ſive abyſſum, lucem, deinde ſidera, diſceſſionem cœli, maris, terræ: deinde volucres, reptilia, piſces, aliaque poſtremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII, cap. 16. *Si concedamus, ut ab adverſa parte dictum eſt, hæc quæ ſunt ex tempore aliquod ſumpſiſſe principium, Natura primum ſingula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione ſucceſſio: perfecta autem in exordio fieri potuiſſe teſtimonio ſunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta naſcuntur, ut in Ægypto mures, & aliis in locis ranæ ſerpenteſque, & ſimilia.* Merito autem veteribus Græcorum Phyſicis Anaxagoram præfert Ariſtoteles Metaphyſicorum I, cap. III, tanquam ſobrium ebriis, quod illi ſolam materiam ſpectaſſent, hic vero addidiſſet eam cauſam quæ ex propoſito agit, quam Ariſtoteles Naturam vocat. Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moſes: ut & Plato, de quo vide Laërtium, ubi de Principiis ex ſententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum. *Thales enim Mileſius, qui primus de talibus rebus quæſivit, aquam eſſe dixit initium rerum: Deum autem eam mentem quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ἰλὺν, quæ terra Xenophani & aliis: neutrum male, ſi rectus intellectus adhibeatur.

3 *Unde apud Linum*] Verſu ſupra citato.

4 *Heſiodum*] In Theogonia.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης.
Ἠδ' ἔρος ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ ἡμέρα ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.

Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga ſinu tellus, divum certiſſima ſedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi.

Tar-

tium, ac poſtremo hominis, & quidem ad divi-

Tartaraque obſcuro terræ conclusa receſſu.
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulſor Amor, hominumque Deûmque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum ſimul & Noctem chaos edidit atram,
Æthera ſupremum genuit Nox atra, diemque,
Quos commiſta Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus, ſcilicet, Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Heſiodus. Ἔρεϐος eſt ערב Moſis, quem ſequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην.
Vim primum immenſam chaëos, quæ rebus origo.

In Argonauticis ejuſdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίου χάεος μελίφρατον ὕμνον,
Ὥς ἐπάμειψε φύσεις· ὥς τ' οὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν πυθμένα θαλάσσης,
Πρεσϐύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν Ἔρωτα.
Ὅσσα τ' ἔφυκεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἐπ' ἄλλου.
Antiqui chaëos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutarit, & ut ſit conditus æther,

Terraque latipatens, fundaminaque æquoris alti,
Conſiliique potem, quo nil prius exſtat, Amorem,
Diſcernens aliis aliud qui cuncta creavit.*

Unde hæc ſua ſumſit Apollonius, in ejuſdem argumenti libro:

Ἤειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ,
Νείκεος ἐξ ὀλοοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.
Namque canebat, uti tellus, cælumque, ſalumque
Miſta aliis alia & communem nacta figuram,
Cœperunt cæca tandem diſcedere pugna.

Epicharmus Comicorum vetuſtiſſimus antiquam traditionem referens:

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι θεῶν.
Sed Deos primum exſtitiſſe fertur ante omnes chaos.

Ariſtophanes in Avibus conſervatus à Luciano in Philopatride & Suida:

Χάος ἦν καὶ νὺξ Ἔρεϐός τε μέλαν πρῶτον καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν. Ἐρέϐους δ' ἐν ἀπείρασι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ μελανόπτερος ὠόν.
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔϐλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινὸς,
Στίλϐων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώδεσι δίναις.

Οὖ-

divinam effigiem exſtructio ; & in animantia cætera dominium homini datum : quæ paſſim apud plurimos ſcriptores , [1] ac poſtremo apud

Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μιχθεὶς
νυχίῳ, κατὰ Τάρταρον εὐρὺν,
Ἐνεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ
πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς φῶς·
Πρότερον δ᾽ οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν Ἔρως συνέμιξεν
ἅπαντα.
Ξυμμιγνυμένων δ᾽ ἑτέρων ἑτέροις γένετ᾽ οὐρανὸς ὠκεανός τε
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos & nox primum erat atque Erebus nigricans & Tartarus ingens :
Nec humus, nec cœlum erat aut aër , tunc ceu vi flaminis ovum
Gremium ſuper infinitum Erebi peperit Nox decolor alis :
Ex quo bonus inde emerſit Amor circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis , par magni turbinis auræ :
Qui deinde volans miſtuſque chao, ſtabat qua Tartarus, atro,
Noſtrum genus edit & in dias producit luminis oras.
Neque enim Divum genus ante fuit quam junxit cuncta Cupido :
Simulatque hæc ſunt aliis commiſta alia, æther prodit & æquor,
Et terra , beatorumque Deûm genus immortale.

Cuivis vel leviter inſpicienti apparet ſumpta hæc è traditione Phœnicum , quibuſcum vetus Atticæ incolis , Ionum antiquiſſimis , commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus eſt תהום, ἄβυσσος. Amor ex voce מרחפת, ut ſupra indicatum eſt : quo & illud Parmenidis pertinet :

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.
Omnibus ex divis primum perfecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

1 *Ac poſtremo apud Ovidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit.*] Locus eſt in promptu , primo Metamorphoſeon. Dignus tamen qui & hîc legatur , quod præcipua eorum quæ in Moſe, verbis ad Moſem proxime accedentibus, enunciet. multumque iis quæ jam diximus , afferat lucis , & ab iis viciſſim accipiat.

Ante mare & terras , & quod tegit omnia, cœlum,
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigeſtaque moles,
Nec quicquam niſi pondus iners, congeſtaque eodem
Non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova creſcendo reparabat cornua Phœbe.
Nec circumfuſo pendebat in aëre tellus

Pon-

apud Ovidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit,

Ponderibus librata ſuis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quaque erat & tellus, illic & pontus & aër.
Sic erat inſtabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli ſua forma manebat;
Obſtabatque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis,
Mollia cum duris, ſine pondere habentia pondus.
Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam cœlo terras, & terris abſcidit undas:
Et liquidum ſpiſſo ſecrevit ab aëre cœlum.
Quæ poſtquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Diſſociata locis concordi pace ligavit,
Ignea convexi vis & ſine pondere cœli
Emicuit, ſummaque locum ſibi legit in arce.
Proximus eſt aër illi, levitate, locoque.
Denſior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et preſſa eſt gravitate ſui: circumfluus humor,
Ultima poſſedit, ſolidumque coërcuit orbem.
Sic ubi diſpoſitam, quiſquis fuit ille Deorum,
Congeriem ſecuit, ſectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni ſpeciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidiſque tumeſcere ventis
Juſſit, & ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit & fontes, & ſtagna immenſa, lacuſque,
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
Quæ diverſa locis partim ſorbentur ab ipſa,
In mare perveniunt partim, campoque recepta
Liberioris aquæ, pro ripis littora pulſant.
Juſſit & extendi campos, ſubſidere valles,
Fronde tegi ſilvas, lapidoſos ſurgere montes.
Utque duæ dextra cœlum, totidemque ſiniſtra
Parte ſecant zonæ, quinta eſt ardentior illis:
Sic onus incluſum numero diſtinxit eodem
Cura Dei, totidemque plagæ tellure premuntur.
Quarum quæ media eſt, non eſt habitabilis æſtu;
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiemque dedit, miſta cum frigore flamma.
Imminet his aër; qui quanto eſt pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto eſt oneroſior igne.
Illic & nebulas, illic conſiſtere nubes
Juſſit, & humanas motura tonitrua mentes:
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.

ſcripſit, invenias. Verbo Dei facta omnia, [1] etiam

His quoque non paſſim mundi
fabricator habendum
Aëra permiſit. Vix nunc obſi-
ſtitur illis,
Cum ſua quiſque regat diverſo
flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta
eſt diſcordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæa-
que regna receſſit,
Perſidaque, & radiis juga ſub-
dita matutinis.
Veſper, & occiduo quæ littora
ſole tepeſcunt,
Proxima ſunt Zephyro: Scy-
thiam ſeptemque triones
Horrifer invaſit Boreas: con-
traria tellus
Nubibus aſſiduis, pluvioque ma-
deſcit ab Auſtro.
Hæc ſuper impoſuit liquidum
& gravitate carentem
Æthera, nec quicquam terre-
na facis habentem.
Vix ita limitibus diſcreverat
omnia certis,
Cum, quæ preſſa diu maſſa la-
tuere ſub ipſa,
Sidera cœperunt toto efferveſce-
re cœlo.
Neu regio foret ulla ſuis ani-
malibus orba:
Aſtra tenent cœleſte ſolum, for-
mæque Deorum:
Ceſſerunt nitidis habitandæ piſ-
cibus undæ:
Terra feras cepit, volucres agi-
tabilis aër.
Sanctius his animal mentiſque
capacius unum
Deerat adhuc, & quod domi-
nari in cætera poſſet.
Natus homo eſt: ſive hunc di-
vino ſemine fecit
Ille opifex rerum, mundi me-
lioris origo,
Sive recens tellus ſeductaque
nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat ſe-
mina cœli:
Quam ſatus Japeto, mixtam
fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum
cuncta Deorum.
Pronaque cum ſpectent anima-
lia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœ-
lumque videre
Juſſit, & erectos ad ſidera tol-
lere vultus.

Vides hic hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Euryſus Pythagoreus libro de fortuna: Τὸ σκῆνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λώστῳ· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενος ἑαυτῷ. *Hominem corpore ſimilem reliquis, quippe ex eadem conſtantem materia: ſed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo ſemetipſum habuit exemplar.* Ubi σκῆνος eſt corpus ut Sapientiæ IX. 15. 2 Cor. V. 1. & 4. Adde quod Horatius animam vocat,

—— *Divinæ particulam au-*
ræ.

Virgilius, *Ætherium ſenſum.*
Juvenalis vero Satyra XV.

—— *atque adeo venerabile*
ſoli
Sortiti ingenium, divinorum-
que capaces,
Atque exercendis capiendiſque
artibus apti,

Sen-

1 etiam Epicharmo & Platonicis proditur, & ante eos Scriptori antiquiſſimo, non illorum hymnorum, quos nos ſub eo nomine habemus;

Senſum à cæleſti demiſſum traximus arce,
Cujus egent prona & terram ſpectantia Mundi
Principio indulſit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phædone. Cicero de Natura Deorum II. *Nam cum cæteras animantes ab jeciſſet ad paſtum, ſolum hominem erexit, ad cœlique quaſi cognationis & domicilii priſtini conſpectum excitavit.* Salluſtius initio belli Catilinarii: *Omnes homines qui ſeſe ſtudent præſtare cæteris animalibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio tranſeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius libro II, cap. 26. *Hipparchus numquam ſatis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine ſiderum, animaſque noſtras partem eſſe cœli.*

1 *Etiam Epicharmo.*]
Ὁ δὲ γ' τ' ἀνθρώπῳ λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λόγου.
Et Dei à ratione ratio naſcitur mortalium.

Et Platonicis] Amelius Platonicus: Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τα γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ, ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστηκότα πρὸς Θεὸν εἶναι, δι' οὗ τὰ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι, ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶον καὶ ζωὴν εἶναι καὶ ὂν πεφυκέναι. *Hæc itaque illa ratio per quam ſemper ſunt quæ ſunt facta, quomodo & Heraclitus cenſuit: eadem profecto quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imo & in incondito ſtatu Deo adſtitiſſe, per quem omnia omnino facta, in quo id quod ſit animal & vitam & eſſe ſuum haberet.* Barbarus quem dicit, eſt Joannes Euangeliſta, cujus temporibus ſerior aliquanto Amelius. Verba ejus ſervavit nobis Euſebius Præparationis lib. XI. cap. 19. & Cyrillus lib. VIII, contra Julianum. Meminit ejuſdem Ameliani loci & Auguſtinus libro X. c. 29. de Civitate Dei, & Confeſſionum libro VIII. Tertullianus adverſus Gentes: *Apud veſtros quoque ſapientes λόγον, id eſt, ſermonem atque rationem conſtat artificem videri univerſitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta diſpoſitione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ οὐσίας, ubi τὸ ποιοῦν, cauſam effectricem, vocabat λόγον, quem ſecuti Cleanthes, Chryſippus, Archedemus, Poſidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca *rationem facientem* vocat epiſtola LXV. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beateque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus à ſummo Deo negligant.* Idem de Moſe

mus ; [1] ſed eorum carminum, quæ vetuſtas Orphica appellavit, non quod Orphei eſſent, ſed quod ab eo tradita continerent. Solem non eſſe lucem primigeniam, ſed lucis receptaculum, δόχημα καὶ ὄχημα τȣ̃ πυρὸς, ut veterum Chri-

alio loco: *Aperte judicans, præeunte divina ſapientia, cælum terramque factam, tandemque ſapientiam divinam eſſe univerſitatis primordium.*

1 *Eorum carminum quæ vetuſtas Orphica appellavit.*] Verſus ſunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς τὴν φθέγξατο πρώτην,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς ςηρίξατο βȣλαῖς.

Illa mihi teſtis vox ſit quæ prima parenti
Edita, cum totum fundavit juſſibus orbem.

Exſtant in admonitione ad Græcos inter opera Juſtini, & hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐςὶ, θύρας γ' ἐπίθεσθε βεβηλοῖς.
Πᾶσιν ὁμȣ̃. σὺ δ' ἄκȣε φαεσφόρȣ ἔκγονε μήνης.
Μȣσαῖ' ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν ςήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶν۞ ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τȣ́τῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτ۞. εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτȣ̃· μȣ̃νον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα,
Εἷς ἐς' αὐτοτελὴς ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται.
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται· ȣ̓δέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν· αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.

Queis fas eſt audire canam, procul ite profani,
Ite foras; tibi ſed Luna Muſæ nepoti,
Vera tibi pandam, ne qua prius inſita menti
Hæreſcunt dulcis ſpolient te munere vitæ,
Divinam ſpectans rationem pectus ad illam
Dirige, & ima animi ſemper præcordia; recta
Nec deflecte via: fictorem conſpice mundi:
Unus is æternus: ſuntque omnia facta per unum.
Ipſe agitat totam præſenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Exſtant in admonitione ad Græcos, item in libro de Monarchia in operibus Juſtini Martyris, in Clementis Alexandrini libro Strom. v. in Euſebio lib. XIII Præparationis Euangelicæ ex Ariſtobulo.

1 *Agno-*

Chriſtianorum quidam loquitur, [1] agnovit & Empedocles: [2] ſupra aſtrorum loca divinum eſſe domicilium Aratus [3] & Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquiſſimum rerum eſſe Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus, tenebras luce priores [4] ex veteri diſciplina docuit Thales: quorum poſtremum [5] etiam apud Or-

1 *Agnovit & Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιόν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum eſſe acervum ignis.* Is qui Placita ſcripſit Philoſophorum quæ ſunt in operibus Plutarchi lib. II. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium ſecretum ajebat æthera, deinde ignem, poſt terram, qua conſtricta impetu ipſo agitationis, ebulliiſſe inde aquam: ex hac exhalaſſe aërem: cœlum autem ex æthere natum: ſolem ex igne.* Et cap. XX, Empedocles δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον. *Duos ſoles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitreæ naturæ, qui ignis ejus qui in mundo eſt, repercuſſum in ſe ſplendorem recipiat, lumen autem ad nos deſtillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, Solem maſſam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has ſententias eſſe antiquiſſimas oſtendit Democritus, narrante Laërtio.

2 *Supra aſtrorum loca divinum eſſe domicilium.*] *Aratus.*

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται
Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύστου ποταμοῖο.

Quantus & ille vides ſubter veſtigia divum
Se ferat Eridani gurges, lacrymabilis amnis.

3 *Et Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum ſic loquens inducitur:

Sed quanquam me nocte premunt veſtigia divûm.

4 *Ex veteri diſciplina docuit Thales.*] Teſtis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, teſtibus Herodoto & Leandro.

5 *Etiam apud Orphicos*] Hymno noctis.

 Νύκ-

Orphicos [1] & Heſiodum eſt, atque inde [2] antiqui moris retinentiſſimæ gentes tempora per noctes numerabant. [3] A ſuprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; [4] ſidera à Deo

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.
Noctem concelebro genitricem hominumque Deûmque.

1 *Et Heſiodum.*] Cujus hac de re verſus ſupra poſuimus.

2 *Antiqui moris retinentiſſimæ gentes.*] Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, ſed ex noctibus tempora ſua computant*, ait Nicolaus Damaſcenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, ſed noctium computant; ſic conſtituunt: ſic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. I. art. 3. 67. & alibi, & doctiſſimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni: olim & Galli. Cæſar Libro VI belli Gallici: *Spatia omnis temporis non numero dierum, ſed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius libro XVI hiſtoriæ Naturalis, capite ultimo. *Luna, quæ principia menſium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienſes addit Gellius Libro III, cap. 2. Phœnicum hac quoque in re diſcipulos.

3 *A ſuprema mente ordinata omnia, Anaxagoras.*] Verba ejus poſuimus ſupra, quæ habes apud Laërtium, Scriptorem de Placitis Philoſophorum, & alios. Etiam Timonis de ejus ſententia verſus ſupra habes.

4 *Sidera à Deo facta, Aratus.*] Phænomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα· τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄῤῥητον· μεσαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες· πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες,
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει.
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιὸς ὥρα
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται.
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται·
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim ſic vertimus;
Ab Jove Muſarum primordia: ſemper in ore

Plu-

Deo facta Aratus; [1] Spiritu Dei infuſam rebus

Plurimus ille hominum eſt, qui compita numine magno,
Conciliumque virûm complet, pelaguſque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove & utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præſignat, populumque laboribus urget,
Conſulat ut vitæ: quando ſit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, & quo tempore par ſit
Aut ſerere, aut ſeptas limphis adſpergere plantas.
Ipſe etiam in magno defixit ſidera mundo
Ordine quaque ſuo, utque in totum providus annum
Aſtra dedit, quæ nos moneant, qua quælibet hora
Apta regi, certa naſcantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet & Paulus Apoſtolus in Actis XVII. 28. Ovidius ſua Phænomena his verſibus terminavit, ut ex Lactantio diſcimus:

Tot numero, talique Deus ſimulacra figura
Impoſuit cœlo, perque atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſa juſſit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque ſententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandaſſe provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ vero ut noctem tueretur: cæteras quoque ſtellas diſpoſuiſſe, tanquam temporum limites annorumque ſigna, indicia quoque futurorum proventuum.*

1 *Spiritu Dei infuſam rebus vitam poſt Græcos Virgilius.*] In ſexto Æneïdos, quem Servius ait ex plurimis veterum ſcriptis fabricatum:

Principio cœlum & terras campoſque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque aſtra
Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt illis vigor & cœleſtis origo
Seminibus.

Explicandis his illa ſerviant ejuſdem Georgicon IV.

His quidam ſignis atque hæc exempla ſecuti
Eſſe apibus partem divinæ mentis & hauſtus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terraſque tractuſque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque ſibi tenues naſcentem arceſcere vitas.

buſ vitam, poſt Græcos Virgilius; [1] hominem ex luto formatum Heſiodus, [2] Homerus, [3] Callimachus; denique unum eſſe ſummum Deum, rerum omnium cauſam, conſenſu gentium traditum aſſeverat [4] Maximus Ty-

1 *Hominem ex luto formatum Heſiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ᾽ ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ᾽ ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.
Mulciberumque moras jubet omnes ſolvere, & undas
Commiſcere ſolo, atque humanam imponere vocem.

2 *Homerus.*] Iliados H.

Ἀλλ᾽ ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένησθε.
At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euripides Hypſipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

—— κάτα δ᾽ ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ᾽ ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tuſculanarum tertio:

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda eſt terra terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges, ſic jubet neceſſitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Ἐάσατ᾽ ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς,
Ὅθεν δ᾽ ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ᾽ ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ᾽ ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ᾽ εἰς γῆν· οὔτι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.
Jam ſinite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque ſumpſerat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cœlo redit,
Corpuſque terræ: jure, nec enim mancupi,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur,
Mox Terra repetit ipſa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Moſe, Geneſ. III. 19. & Salomone Eccl. XII. 7.

3 *Callimachus.*] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum.* Hujus luti mentio & apud Juvenalem & apud Martialem. Adde Cenſorini locum: *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum viſum eſt homines procreatos. Nec longe ſecus Epicurus.*

4 *Maximus Tyrius.*] Diſſertatione I: ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα

Tyrius. Et intra ſeptem dies peracti operis memoria ſervata non apud Græcos tantum & Italos honore diei ſeptimi, quod [1] ex Joſepho, [2] Philone, [3] Tibullo, [4] Clemente Ale-

ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεοῦ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρος καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac diſcordia & diſcrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque conſentientem, Deum eſſe unum rerum univerſarum & regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, adminiſtrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & ſapiens & ſapientia deſtitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II de Jure Belli ac Pacis, cap. XX. §. 45. & illud Antiſthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum eſſe.* Addit Lactantius lib. I. cap. 5. ex eodem Antiſthene *Summa totius artificem.* Sophocles:

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν εἷς ἐστιν θεὸς
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.
Unus profecto eſt, unus eſt tantum Deus,
Cæli ſolique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum & vim ſpiritus,

Adde Varronis locum, qui apud Auguſtinum de Civitate Dei libro IV. cap. 31.

1 *Ex Joſepho.*] Adverſus Appionem II circa finem, nullam eſſe ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοίτηκεν, quam non pervaſerit mos ſeptimæ diei qua Judæi feriantur.

2 *Philone.*] De die ſeptima; Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ παντός. *Eſt enim feſtus dies non uni urbi, aut regioni, ſed univerſo.*

3 *Tibullo*]

Cultaque Judæo ſeptima ſacra viro.

Loquitur autem de iis feriis quas & Romanæ mulieres obſervabant.

4 *Clemente Alexandrino.*] Qui Strom. V. ex Heſiodo adfert ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ, *lux ſeptima ſancta*, & ſimilia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Ariſtobulo adfert Euſebius libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro II ad Autolycum. *Περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. De ſeptima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes grammaticus diſputare ſabbatis Rhodi ſolitus.*

Alexandrino, [1] & Luciano diſcimus, (nam de Hebræis notiſſimum eſt,) ſed & [2] apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas digeſta tempora: quod nos docent [3] Philoſtratus, [4] Dion Caſſius, Juſtinus Martyr, [5] & vetuſtiſſima dierum nomina. Primam hominis vitam [6] cum ſimplicitate fuiſſe, [7] & nudo corpore, docebant & Ægyp-

1 *Luciano.*] Qui pueros luſiſſe diebus ſeptimis nos docet in Paralogiſta.

2 *Apud Celtas.*] Oſtendunt antiquiſſima etiam apud Celticas gentes, id eſt, Germanos, Gallos, Britannos dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib. I. cap. 84.

3 *Philoſtratus.*] Libro III. cap. 13. ubi de Indis.

4 *Dion Caſſius.*] Lib. XXXIII. Τὴν *ἡμέραν τὴν τοῦ* Κρόνου *καλοῦμεν. Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem morem per ſeptenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manaſſe. Non autem recentem eſſe hunc morem, ſed vetuſtiſſimum, docet nos Herodotus libro II. Adde de Romanis Iſidorum lib. V. cap. 30. & 32.

5 *Et vetuſtiſſima dierum nomina*] Vide oraculum & Orphei verſus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ut hebdomades ortum à ſeptem Planetis, potiùs quàm à creatione intra ſeptem dies duxerint. *Clericus.*]

6 *Cum ſimplicitate fuiſſe.*] Vide quæ in hanc rem produximus lib. II. cap. I. §. II. de Jure belli, & in notis ad eum locum.

7 *Et nudo corpore docebant & Ægyptii.*] Quorum ſententiam ſic refert Diodorus Siculus libro I. Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ ſunt ad vitam utilia repertum adhuc eſſet, vixiſſe durius: quippe nulla veſte amictos, domicilii & ignis inſuetos, manſuetioris victus rudes.* Plato in Politico: Θεὸς ἔνεμεν αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos paſcebat, cuſtoſque eorum ipſe erat, ſicut nunc homines, divinius animal, paſcunt animantium ſequiora.* Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & ſine ſtragulis ſub dio plerumque paſcebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro IV. de non eſu animalium, tum,

gyptii ; unde aurea Poëtarum ætas , 1 etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem eſt. 2 Adami , Evæ , arboris , ſerpentis hiſtoriam apud Indos idololatras ſuo tempore exſtitiſſe 3 notavit Maïmonides , eademque apud Peguenſes , & Calaminſamenſes paganos ejuſdem Indiæ populos repertam , apud Brachma-

tum , quoad ſenſum , Varroni de Re Ruſtica : Τὺς παλαιὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίςυς τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριςον ἐζηκότας βίον , ὡς χρυσῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos Diiſque proximos mortales, optimæ fuiſſe indolis , vitamque vixiſſe optimam , unde & auream hanc dici ætatem.*

1 *Etiam Indis celebrata , ut apud Strabonem eſt*] Libro XV Calanum Indum loquentem inducit : Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη , καθάπερ καὶ νῦν κόνεως· καὶ κρῆναι δ' ἔῤῥεον αἱ μὲν ὕδατος , γάλακτος δ' ἄλλαι , καὶ ὁμοίως, αἱ μὲν μέλιτος , αἱ δ' οἴνυ, τινὲς δ' ἐλαίυ. ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάςασιν, ἠφάνισε πάντα, καὶ διὰ πόνυ τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farinæ ex tritico & hordeo , ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli , lacte alii , rurſum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam ſe transtulere : quem ſtatum exoſus Deus omnia ea abolevit , aliudque vitæ genus per laborem agendæ inſtituit.*

2 *Adami , Evæ , arboris , ſerpentis hiſtoriam.*] In iis quæ Philo Biblius ex Sanchuniathone vertit , πρωτόγονος eſt אדם, αἰὼν eſt חוה , mortalium primi , repertores fructus arborum. Et in antiquiſſimis Græcorum myſteriis acclamatum Εὖα , ſimulque monſtratus ſerpens. Meminere Heſychius, Clemens in Protreptico , Plutarchus Alexandro : Chalcidius ad Timæum : *Juxtaque Moyſen Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum , ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet , veſcerentur.* Idem alio loco : *Quibus Hebræi concinunt , cum dicunt homini quidem à Deo datam eſſe animam ex inſpiratione cœleſti , quam rationem atque animam rationalem appellant : mutis vero & agreſtibus ex ſilva , rationis expertem , juſſu Dei vivis animantibus & beſtiis terræ gremio profuſis : quorum in numero fuerit etiam illa ſerpens , quæ primitias generis humani malis ſuaſionibus illaqueaverit.*

3 *Notavit Maïmonides.*] Doctoris dubitantium parte III. cap. 29.

manas Adami quoque nomen, apud Siamenſes ab orbe condito [1] ad ſex annorum millia putari, [2] noſtri quoque ſæculi teſtes perhibent. Eorum, qui primos homines ſecuti ſunt, vitam ad mille ferme annos duraſſe, [3] Beroſus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hiromus in Phœnicicis, Heſtiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Heſiodus: quod eo minus incredibile, quando & [4] majora multo olim fuiſſe

1 *Ad ſex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI, in librum II de Cœlo, Obſervationes quas Babylone collectas ad Ariſtotelem miſit Calliſthenes, fuiſſe ad illa tempora annorum cIↃ IↃ ccccIII. id enim à diluvii tempore non multum abit.

2 *Noſtri quoque ſeculi teſtes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendeſium de Pinto.

3 *Beroſus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis: Hieronymus in Phœnicicis, Heſtiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos ſcriptores, ſuo adhuc tempore manentibus libris, teſtes citat Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. I. cap. 4. ac præter hos Acuſilaum, Ephorum, Nicolaum Damaſcenum. Arcadas ad ccc annos vivere ſolitos notat ad VIII Æneïdos Servius.

4 *Majora multo olim fuiſſe hominum corpora.*] Joſephus Antiquæ hiſtoriæ Lib. V. cap. 2. Ὑπελίπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἳ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα· δείκνυται δ' ἔτι καὶ τὰ τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίστιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Reſtabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum diſpares, ſtupendum erant ſpectaculum, & fama terribilis: monſtrantur in hunc diem eorum oſſa, fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ deſcriptione dicebat à Sertorio reperta Antæi oſſa, quorum compagem fuiſſe cubitorum ſexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. IX. meminit effoſſi capitis Idæ, quod triplæ eſſet ad ſolitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ XVI ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo, in Boſphoro Cimmerio repertam oſſium humanorum compagem lon-

fuiſſe hominum corpora nudatis ſepulcris compertum, plurimarum gentium hiſtoriæ prodiderunt, ac nominatim Græcorum [1] Pauſanias, & [2] Philoſtratus, Romanorum [3] Plinius. Sicut & viſa divinitus obtigiſſe hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, [4] & famulantes ei mentes,

longam xxiv cubitos. Ejuſdem Phlegontis extat libellus de Longævis, dignus ſane lectu. [Quoſdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuiſſe majoris ſtaturæ homines, ſeu paucis pedibus reliquos ſuperaſſe, non ægrè crediderim; ſed omnes fuiſſe majores non magis credo, quàm proceriores arbores, profundioreſve alveos fluviorum fuiſſe. Inter hæc omnia, aliáque idgenus ea eſt proportio, ut aliis alia reſpondeant, non minùs hodie quàm olim; quare nulla ratio eſt cur mutata fuiſſe credamus. De Gigantibus vide orationem *Theod. Ryckii.* Clericus.]

1 *Pauſanias.*] Is in Laconicis meminit oſſium humanorum, ſed inſolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æſculapii ad Aſopum urbem oſtendebantur: & in Eliacorum priore, oſſis è mari educti, quod olim Piſæ cuſtoditum, Pelopiſque creditum fuerat.

2 *Philoſtratus.*] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene deregi per imbres aut terræ motus.

3 *Plinius.*] Libro vii. cap. 16: *In Creta terra motu rupto monte inventum eſt corpus ſtans, quod alii Orionis, alii Eetionis fuiſſe tradunt. Oreſtis corpus Oraculi juſſu refoſſum ſeptem cubitorum fuiſſe monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non ceſſavit minora corpora mortalium, quam priſca conqueri.* Solinus cap. i. *Quis enim non ævo iſto minor parentibus ſuis naſcitur? Priſcorum autem teſtantur molem etiam Oreſtis ſuprema, cujus oſſa Olympiade quinquageſima & octava Tegeæ inventa à Spartanis oraculo monitis, diſcimus impleſſe longitudinem cubitorum ſeptem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accerſunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupiſſent, poſt diſceſſum fluctuum inter plurima humi diſcidia humanum corpus repertum ſit cubitum trium atque triginta: cujus inſpectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipſum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant, oculis potitos.* De molari hominis dente à ſe conſpecto vide Auguſtinum libro xv de Civitate Dei, cap. xi.

4 *Et famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutar-

tes, ab hominum familiari commercio quaſi ſecluderent, [1] poſt Græcos plurimos refert Catullus. Gigantum ferina vita, cujus Moſes meminit, ubique ferme [2] apud Græcos, & [3] Latinos quoſdam legitur. De diluvio notandum, in ejus hiſtoriam ferme omnium gentium memoriam deſinere, etiam earum, quas diu incognitas parentum noſtrorum ætas noſtræ notitiæ tradidit: unde & [4] Varroni omne

tarchum de Iſide, Maximum Tyrium Diſſertatione prima & XVI. Julianum hymno Solis. Ipſum nomen ἀγγέλων in hac re uſurpant præter Græcos veteris fœderis interpretes, Labeo, Ariſtides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hoſtanes citatus Minutio. Heraclitus, teſte quem dixi Chalcidio, aſſerit, præmoneri meritos inſtruentibus divinis poteſtatibus.

1 *Poſt Græcos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos:

Sed poſtquam tellus ſcelere eſt imbuta nefando,
Juſtitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno ſanguine fratres,
Deſtitit exſtinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater ſubſternens ſe impia nato,
Impia non verita eſt divos ſcelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permiſta furore
Juſtificam nobis mentem avertêre Deorum.

2 *Apud Græcos.*] Homerum Iliados Θ. Heſiodum in Operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica II. & ſegreges iſti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

3 *Et Latinos quoſdam legitur.*] Vide Ovidium I Metamorphoſeôn, & Lucanum libro IV. Seneca Natur. quæſt. 30. l. III. ubi de diluvio: *Exſtinctis pariter feris, in quarum homines ingenia tranſierant.*

4 *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur*] Cenſorinus: *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod hiſtoricon Varro appellat. Hic enim tria diſcrimina temporum eſſe tradit. Primum ab hominum principio ad cataclyſmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. Secundum à cataclyſmo priore*

omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à Poëtis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id eſt, Moſi convenienter, vetuſtiſſimi ſcriptores tradiderant, [1] Chaldæorum Beroſus, [2] Aſſyriorum Abydenus, [1] qui

re ad Olympiadem primam : quod quia in eo multa fabuloſa referuntur, μυθικὸν *nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos : quod dicitur* ἱστορικὸν, *quia in eo res geſtæ veris hiſtoriis continentur.* Tempus illud quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem univerſalis notam conchas quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

1 *Chaldæorum Beroſus.*] De quo ſic Joſephus contra Appionem primo : Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρηκεν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Beroſus antiquiſſima ſcripta ſequens eadem qua Moſes narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noachus generis noſtri auctor ſervatus eſt, eum ea ad cacumina Armeniorum montium ſe applicuiſſet.* Poſt recitatam autem diluvii hiſtoriam hæc verba addidit Beroſus, quæ idem ille Joſephus habet Antiquæ hiſtoriæ libro primo, capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας. χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiamnunc in Armenia in Cordyæorum monte pars eſſe ejus navigii, & quoſdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

2 *Aſſyriorum Abydenus*] Servavit nobis ejus locum Euſebius libro IX Præparationis, cap. XII. & Cyrillus primo adverſus Julianum : Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν, καὶ Σείσιθρος, ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα. κελεύει δὲ πᾶν ὅ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σείσιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας εὐθέως ἐπὶ Ἀρμενίης ἀνέπλεε, καὶ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπείτε ὗσεν ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πεῖρην ποιούμενος, εἴπου γῆν ἴδοιεν τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαι. αἱ δὲ, ἐκδεχομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀπορέουσαι ὅπῃ καθορμίσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπὶ αὐτοῖσιν ἑτέ-

ἔτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσιν ἐνετύχεε (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεοι τοὺς ταρσοὺς) Θεοὶ μὶν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπτα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσι ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Poſt hos imperarunt alii, ac deinde Siſithrus, cui Saturnus præſignificavit ingentem vim imbrium futuram, Deſii decima quinta; juſſit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sippari eſt, abſcondere. Siſithrus hæc cum impleſſet, ſtatim in Armeniam navigavit, ac ſubito vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die poſtquam remiſerat tempeſtas, avium quaſdam emiſit, experimentum capturus an illæ terræ aliquid viſuræ eſſent è mari exſtans. Illæ vero exceptæ ab immenſo pelago, non habentes ubi conſiderent, ad Siſithrum retro rediere, & poſt eas aliæ. At cum miſiſſet tertio (redierant enim aves alis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia.* Siſithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina ſunt idem aliis linguis ſignificantia, quod Noë Hebraïco ſermone, quo ſcripſit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi poſſet, expreſſit Moſes: quomodo, ſcilicet, Alexander Polyhiſtor Iſaacum Græce ſcribens Γέλωτα vocavit, ut ex Euſebio diſcimus: multaque ſunt talia apud Hiſtoricos omnes. Philo de præmiis & pœnis; Τοῦτον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, ſub quo magnus ille cataclyſmus evenit.* Deucalionis autem diluvium fuiſſe illud univerſale tradebant Ægyptii, teſte Diodoro lib. I. Ad Italiam etiam pertinuiſſe Plinius lib. III. cap. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfuſionem redeam, inſignis eſt ea de re Platonis in Critia locus: Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τοῦ λόγου δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε, τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὑτοῦ ποίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τούς τε Αἰγυπτίους τοὺς πρώτους ἐκείνους αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὑτῶν φωνὴν μετενηνοχότας. αὐτός τε αὖ πάλιν ἑκάστου τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus ſermonis limine dicendum vobis, ne miremini ſi Græca ſæpe audiatis virorum barbarorum nomina; cauſam jam intelligetis. Cum Solon carminibus ſuis inſerere hanc narrationem vellet, vim ipſam ſignificationemque nominum perſcrutatus, reperit Ægyptiorum primos, qui de rebus iſtis ſcripſerant, in ſuam ea linguam tranſtuliſſe. Ipſe vero percepta nominis cujuſque ſignificatione, ea ipſa noſtro veſtivit ſermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhiſtoris, quæ ſervavit nobis Cyrillus dicto libro primo adverſus Julianum: Ὠτιάρτου δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ξίσουθρον βασι-

[1] qui & columbæ emiſſæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus: & [2] Lucianus, qui apud Hie-

βασιλεῦσαι Σάρους δεκαοκτώ. ἐπὶ τούτου τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν. εἶτα σωθῆναι λέγει τὸν Ξίσουθρον, προαπαγγείλαντος αὐτῷ τοῦ Κρόνου τὸ ἐσόμενον. καὶ ὅτι προσήκει ναυπηγήσεσθαι λάρνακα. καὶ ὁμοῦ πτηνοῖς, ἑρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium ejus imperaſſe Xiſuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuiſſe ajunt diluvium magnum. Narrat deinde ſervatum Xiſuthrum, Saturno ipſi quod futurum erat prænunciante, & fabricandam ipſi Arcam: in ea ipſi unà cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum.* Aſſyriis autem, ut & aliis quibuſdam gentibus, Deus ſummus ab ea ſtella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, è ſeptem ſideribus, queis mortales reguntur, altiſſimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum איל, quod Deum ſignificat, Græci interpretes Κρόνον ideo vertêre, quod is Syris איל dicebatur. Philo Byblius Sanchuniathonis interpres Ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. citat Euſebius: apud quem mox ex eodem Philone ſequitur: Κρόνος ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error eſt librarii, qui pro ἶλ quod contracte pro Ἰσραὴλ Græcis Chriſtianis poni ſolet, poſuit Ἰσραὴλ, cum ἶλ ſit, ut diximus, איל, quomodo Syri dicunt, quod אל Hebræi.

1 *Qui & columbæ emiſſæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus*] Libro, Terreſtria an aquatica animantia plus habeant ſolertiæ: Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ᾽ ἀποπτᾶσαν. *Columbam ajunt ex arca emiſſam certum indicium detuliſſe Deucalioni, cum rediret, tempeſtatis, ubi emanebat, ſereni.* Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhiſtoris loco, non minus quam in Nicolai Damaſceni & Apollodori libris, & in iis ſcriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro III. vox λάρνακος, quæ plane reſpondet voci תֵּבָה, quam in hac hiſtoria Moſes uſurpat, neque vero aliter eam vertit Joſephus.

2 *Lucianus*] Libro de Dea Syria, cum de templo vetuſtiſſimo quod erat Hierapoli, agere cœpiſſet, adjungit. Οἱ μὲν ὦν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθεα τὸ ἱρὸν εἵσασθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο· Δευκαλίωνος δὲ πέρι, λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκουσα, τὸν Ἕλληνες ἐπ᾽ αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. ἥδε ἡ γενεή, οἱ νῦν ἄνθρωποι, οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ᾽ ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ πάντες ὤλοντο· οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσί, τὸ αὖτις ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ πέρι τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. ὑβρι-

Hierapolim Syriæ vetuſtiſſimam ait exſtitiſſe hiſto-

σταὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον, οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέκοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείκοντο, ἀνθ᾽ ὧν σφίσι ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὤλοντο· Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης τε καὶ τῆς εὐσεβείας εἵνεκα· ἡ δέ οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγένετο. λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς εἶχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς τε, καὶ γυναῖκας ἑωυτοῦ, ἐσέβη· ἐσβαίνοντι δέ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα· ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο. καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλά σφίσι μεγάλη διόθεν φιλίη ἐγένετο. καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἔστε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεε. τὰ μὲν Δευκαλίωνος πέρι Ἕλληνες ἱστορέουσι. τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐστήσατο. ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καὶ ἔστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐστι. σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. φέρουσι δὲ οὐκ ἱρέες μοῦνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφρήτεω πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι· τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ, ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὸν ὕδατος χρῆμα πολλόν. τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱροῦ, τοιός δέ ἐστι. *Plerique à Deucalione ſtructum ajunt hoc templum, eo ſcilicet Deucalione cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Eſt autem ſermo talis: Hoc quod nunc eſt hominum genus non ab initio exſtitiſſe, ſed id periiſſe ſtirpitus: qui vero nunc ſunt homines ſecundi eſſe generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem qui ante fuerant hominibus hæc ſunt quæ memorantur. Contumelioſi homines cum eſſent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum ſervabant, neque excipiebant hoſpites, neque curabant ſupplices: ob quas res maxima eis ſupervenit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de ſe extulit, tum vero plurimi de cœlo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipſum ſuperfuſum eſt terris, ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad ſecundi generis exordium Deucalion relictus eſt, prudentiæ & pietatis ergo. Servatus autem*

hæc

hiſtoriam & de Arca, & de ſervatis per eam non hominibus modo ſelectis, ſed & de animantibus cæteris. [1] Apud Molonem quoque, [2] & Nicolaum Damaſcenum hiſtoria ea-

hoc modo eſt. In arcam magnam, quam habebat, liberos mulierеſque domus ſuæ impoſuit, ipſeque eam ingreſſus eſt: quod cum faceret, venere apri, & equi, & leonum genera, & ſerpentes, & alia quæ in terra paſcuntur, bina quæque: ille hæc ad ſe animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: ſed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua ſuper terras fuit. Hæc ſunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero quæ poſt acciderunt, fertur ab illis qui Hierapolim habitant res admirabilis, in ſua regione terræ fuiſſe hiatum, qui aquam abſorpſerit omnem. Id ubi factum eſſet, à Deucalione poſitas aras & Junonis templum ſuper illo hiatu. Hiatum ipſe vidi. Valde exiguus eſt ſub templo, quod dixi. An olim major fuerit, contractuſque ſit cum tempore, equidem neſcio: id ſcio, quod vidi, parvum eſſe. In hiſtoria hujus ſignum quod agunt, hoc eſt: bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non ſacerdotes tantum, ſed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate uſque eunt ad mare homines, omneſque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Deſcendit in hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immenſam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc ajunt à Deucalione inſtitutum, in calamitatis ſimul & ſalutis partæ memoriam. Talis eſt vetus de templo hoc ſermo.

1 *Apud Molonem quoque*] Verba ejus tradidit nobis Euſebius libro IX Præparationis Euangelicæ, cap. XIX: Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus exceſſiſſe ex Armenia eum hominem qui cum liberis ſuis diluvium evaſerat, ejectum rebus ſuis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta tranſiiſſet, perveniſſe in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

2 *Et Nicolaum Damaſcenum*] Ejus verba ex hiſtoriæ Univerſalis libro XCVI ſic exhibet dicto jam loco Joſephus: Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι, καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι, καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι· γένοιτο δ' ἂν οὗτος ὅν τινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Eſt ſuper Minyada*

 (quam

eadem exſtabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis hiſtoria apud Apollodorum reperitur. [1] Sed & in Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium ſervatorum, quin & corvi & columbæ ſervatam memoriam, diluvii ipſius etiam in ea parte quæ nunc Caſtella aurifera vocatur, Hiſpani complures teſtantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, [2] quod Plinio notatum eſt Joppen ante diluvium conditam. Locus in quo poſt diluvium ſubſedit Arca [3] in montibus Gordyæis ab omni ævo [4] in hunc diem Armeniorum conſtante me-

(quam Milyada vocant Strabo & Plinius,) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama eſt ſervatos eſſe ex cataclyſmo multos: unum vero in Arca vectum ad ſummum ejus jugum appuliſſe, diuque lignorum ejus arcæ manſiſſe reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moſes meminit, qui Judæis leges condidit.* His ſcriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res Phœnicias ſcripſit, & Mnaſeas, memorati Joſepho. Forte & Eupolemus, quem ex Polyhiſtore producit Euſebius Præparationis lib. IX. cap. 17.

1 *Sed & in America partibus*] Vide Joſephum Acoſtam & Antonium Herreram.

2 *Quod Plinio notatum*] Lib. V. cap. 13. Conſentiunt Plinio Mela & Solinus. Confer quæ ex Abydeno jam attulimus.

3 *In montibus Gordyæis*] Quos Moſes Ararath vocat, Kardu tranſtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Joſephus, Cordæos Curtius, Gordyæos ſcribit Strabo libro XVI. Plinius libro VI. cap. 27. & Ptolemæus. [Hæc & ſequentia quæ ad Geographiam Sacram, & conditores Gentium pertinent, poſt hæc à *Grotio* edita, de induſtria & accuratiùs multò perſcrutatus eſt *Sam. Bochartus*, in Geographia Sacra; unde etiam *Grotii* ratiocinationibus majus pondus accedit. *Clericus.*]

4 *In hunc diem*] Monſtratas ſuo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυαίων χώρᾳ. *Ad hoc uſque tempus reliquiæ*

memoria monſtratur. [1] Japetus Europæorum genitor, & inde Ion, aut ut olim eloquebantur [2] Javon Græcorum, Afrorum vero [3] Hammo, nomina ſunt, quæ apud Moſem quoque apparent, ſicut & cæterorum veſtigia in gentium locorumque vocabulis [4] Joſephus & alii obſervant. Jam vero

[1] af-

quia Arca Noë monſtrantur in Cordyeorum terra: Chryſoſtomus Oratione de perfecta dilectione. Iſidorus lib. XIV Originum, cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam hiſtoriæ poſt diluvium reſediſſe teſtantur. Unde & uſque hodie ibidem lignorum ejus videntur veſtigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia eſt altior mons quam ſit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in cacumine illius montis poſt diluvium arca primo ſedit.* Adde Geographum Nubienſem & Itinerarium Benjamini.

1 *Japetus*] Eſt ipſa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia & nunc eſt inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebræa litera ad Danielem Hieronymus.

2 *Javon*] Nam ἰάονες ſæpe eſt apud vetuſtos ſcriptores. Id in Ariſtophanis Acharnenſibus Perſa pronunciat ἰαοναῦ. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod poſtea per v ſcribi cœpit. olim ſic F. ita αὐὼς erat quod nunc ἀὼς & ἠώς· ταυὼς ταὼς pavus. ἰαῦνας τοὺς Ἕλληνας καλοῦσι. Suidas.

3 *Hammo*] Nam ח per aſpirationem reddere aut etiam omittere Græci ſolent: ut חצר־מות Ἀδράμυττος, vel Ἀδράμυττος. חכמות ἀχμώθ, apud Irenæum & alios. חברה ſocia ἄβρα Græcis veteribus. חיות αἰών, חנה, Hanno vel Anno. חני־בעל Hannibal vel Annibal: חצר־בעל Haſdrubal vel Aſdrubal. חשים ἀξουμῖται. ων vero Græca eſt deſinentia. Hic non Libyum tantum, ſed & multarum aliarum gentium pater conſecratus ab ipſis in Jovis ſtellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus ſit Juppiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt ſacræ literæ Pſal. LXXVIII. 51. CV. 23, 27. CVI. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Geneſim: *A quo Ægyptus uſque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

4 *Joſephus & alii obſervant*] Is à גמר dicit eſſe Γομαρεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ libro I. Ex מגוג Scythas, à qui-

 bus

bus condita Scythopolis in Syria, & altera urbs Magog. Plinio lib. v. cap. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce: A מדי Medos eſſe apparet: ab יון, quod diximus, Javonàs, Jaonas, Jonas. A תבל Joſephus ait eſſe Iberos Aſiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetuſtæ originis veſtigia ſervantem ponit Ptolemæus. A משך eſt urbs ipſi memorata Mazaca, cujus & Strabo meminit lib. xii. & Plinius lib. vi. 3. & Ammianus Marcellinus libro xx. Adjice huic Moſchos nominatos Straboni lib. xi. & Melæ libro tum primo, tum tertio, quos Moſchenos dixit Plinius lib. vi. c. 9. & Moſchicos montes apud eoſdem & Plinium. A תירס eſſe Thraces, cum Joſepho tradunt conſenſu alii, & vox indicat: præſertim ſi obſervemus Græcum ξ ab initio reſpondiſſe Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז corruptus eſt apud Joſephum locus, ſed dubitandum non eſt quin inde nomen habeat Aſcania Homero memorata pars Phrygiæ & Myſiæ: de qua Strabonem vide lib. xii. & Plinium lib. v. c. 32. & Aſcanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem lib. xiv. & apud Plinium dicto cap. 32, lib. v. Aſcanius portus apud Plinium lib. v. cap. 30. Aſcaniæ inſulæ eidem lib. iv. cap. 12. & lib. v. cap. 31. A ריפת eſſe Paphlagonas dicit Joſephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Riphaces ponit Mela libro i. Ab אלישה eſſe αἰολεῖς, idem ille nos docet Joſephus, & Jeroſolymitanus Paraphraſtes ei adſtipulatus pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellæ terræ nomen. A תרשיש eſſe Cilices Joſephus idem dicit, probatque ex urbe Tarſo. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta ſint nomina. De כתים, unde Κίτλιον, ſupra attigimus. A כוש Æthiopes Chuſæi & ſibimet ipſis & vicinis, ut Joſephi tempore, ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: pariterque à מצרים, qui Μισώρ Philoni Byblio, Meſori ſibi ipſis & accolis ii qui Græcis Ægyptii, & menſis apud eos nomen Μεσορί. Cedreno terra ipſa Μέσρα. Vere & hoc Joſephus à פוט eſſe in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis & Plinius lib. v. cap. i. *Phut & juxta eum regio Phutenſis uſque in præſens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Geneſim: Eſt non longe a Feſa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Moſi eſt כנען, is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Byblio Χνᾶ. Invenies id apud Euſebium lib. i. Præparat. c. 10. Et terra ipſa ſic dicta. Stephanus de Urbibus: Χνᾶ, οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, ſic appellatur Phœnice*. Et ſuo tempore ait Auguſtinum libro Expoſitionum epiſtolæ ad Romanos, ruſticos ad Hipponem ſi interrogentur qui eſſent, reſpondere Canaani. Et Meſtraimi & Canaanis nomina ſunt & in Eupolemi

loco, ut eum profert Euſebius Præparat. ix. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutat, ut in Gomorra aliiſque vocibus. A סבא Sabæos deducit Joſephus, notam gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni lib. xvi. Ubi à סבתה Sabatenos Joſephus ponit, ibi Plinio urbs eſt Sobotale lib. vi. cap. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec à נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio lib. vi. c. 29. Nepata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharuſi Plinio lib. v. 8. Phauruſii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & hiſtoricis Sidon. A גרגשי oppidum Goraſa Ptolemæo. Ab ערקי Arca, urbs Phœnices, Ptolemæo memorara, & Plinio lib. v. c. 18. Ab ארודי Aradus inſula memorata Straboni lib. xvi. Plinio lib. v. c. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. xvi. Plinium lib. v. cap. 26. & 27. & apud Livium lib. xxxvii. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum lib. iv. Ab אשור Aſſyrii noti omnibus, ut & à לוד Lydi, unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem ſemper appellant, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per σ vertitur; unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ aliis Tinæ. Strabo libro xvi in fine: Λέγει δὲ καὶ τὰς Α'ρίμας ὁ ποιητής· ὥς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus & Arimos: ea autem voce vult Poſidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, ſed Syriam ipſam.* Idem lib. xiii. Οἱ δὲ τὰς Σύρας Α'ρίμας δέχονται, ὃς νῦν Α'ραμαίας λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τὰς γὰρ ὑφ' ἡμῶν Σύρας καλουμένας ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύρων Α'ραμμαίας καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipſis dici Arammeos.* Ab חוץ Auſanitis regio apud lxx Interpretes in Jobo: Auſitida dixit Ariſtæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo poſita in Syria. A גחר Gindarus urbs apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio v. 23. in Cœle-Syria. A מש Maſius mons non procul Niſibi apud Strabonem lib. xi. & Ptolemæum in Meſopotamia. Nomina יקטן ut & הצרמות & חולה Geographi Arabes nobis in Arabia repræſentant nominibus Balſatjaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditiſſimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. vi. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moſes, antiquiſſimas eſſe collatione ſcriptorum apparet. De Babylone res notiſſima. ארך eſt Aracca, quam in Suſiana ponit Ptolemæus. unde Araccæos campos Tibullo diei notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmaſius.

1 affectati in cœlum itineris, quis non Poëta-

Ab אכד Acabenen corrupte pro Acadene dictam ſuſpicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciſcus Junius, qui & alia non pauca obſervavit eorum quæ jam poſuimus. כלנה eſt Calliniſum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani manſiſſe tempora ex libro ejus XXIII docemur. Terra שנער eſt Σεναὰρ τῆς Βαϐυλωνίας apud Hiſtiæum Mileſium in loco quem nobis conſervavit Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. I. cap. 7. & in Chronico, itemque in Præparatione Euſebius. Scripſit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano. At rurſum ע in γ mutato Singarum hinc montem Ptolemæus in Meſopotamia nominat. Plinius autem Singaram oppidum libro V. c. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubie eſt quæ Græcis contractius Ninos. In Epitaphio Sardanapali,

Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι,
Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.
Ipſe Nini magnæ modo Rex nil
ſum niſi pulvis.

Eſt id nomen & apud Theognidem, Strabonem libro XVI. Plinium lib. XI. cap. 13. cujus verba ſunt. *Fuit & Ninos impoſita Tigri ad ſolis occaſum ſpectans quondam clariſſima.* Lucanus III. *Et felix, ſic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Aſſyria. A כלח urbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni lib. XI. bis, deinde initio lib. XVI. רסן eſt Reſaina apud Ammian. libro XXIII. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare poteſt quin litera ע per γ, ut diximus, reddita ſit Gaza Palæſtinorum, nominata Straboni lib. XVI. Melæ lib. I. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio lib. V. 13. VI. 28. & alibi. ספרוים eſt Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni quem modo produximus. Sippara Ptolemæo in Meſopotamia. אור eſt Ur caſtellum Ammiano memoratum libro XXV. חרן Carræ Craſſorum clade nobiles.

1. *Affectati in cœlum itineris*] Homerus Odyſſeæ Λ. Ovidius I Metamorphoſeos:

Affectaſſe ferunt regnum cœleſte gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon I. & Lucanum lib. VII. Frequens eſt apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ ſupra communem altitudinem attolluntur, dicantur οὐρανομήκη, ut apud Homerum ſæpe. Sic & Deut. I. 28. & IX. 1. Sibyllæ neſcio cujus locum de inſana illa turris ſubſtructione agentem citat Joſephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι᾽ αὐτοῦ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν, καὶ διὰ τοῦτο Βαϐυλῶνα συνέϐη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altiſſimam turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cœlum ſcanſuri. At*

Dii

tarum meminit? [1] Sodomorum incendium eſt apud Diodorum Siculum, [2] Strabonem,

[1] Ta-

Dii ventis immiſſis evertere turrim hanc, & ſuam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum eſt nomen. At ex Abydeno hæc nobis profert Euſebius Præparationis IX. c. 14, & Cyrillus libro I contra Julianum. Ἔντι δ' οἱ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργον τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι. ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τοῦ δῆτα ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθρουν φωνὴν ἐνείκασθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cum & viribus & mole ſua ſuperbirent, ita ut ſe plus Diis poſſe jactarent, vertiſſe ſe ad turrim ſtruendam quo loco nunc eſt Babylon. Cumque jam prope ad cœlum perveniſſet opus, ventorum vi Diis auxiliantium, dujectum id ſuper ædificantes: ruinis impoſitum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius ſermonis fuiſſent homines, immiſſam in eos à Diis linguarum diſcrepantiam. Poſt id exſtitiſſe bellum Saturnum inter & Titana.* Falſo autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonem, etiam Beroſus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Joſephus docet contra Appionem I. eundemque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Euſebius Præparat. Euangelicæ lib. XX. cap. 17.

1 *Sodomorum incendium eſt apud Diodorum Siculum*] Libro XIX. ubi poſt lacus Aſphaltitæ deſcriptionem: Ὁ δὲ πλησίος τόπος ἔμπυρος ὤν, καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τοῦ περιοικούντων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cum igni ſubardeat, ſævumque odorem exhalet, in cauſa eſt cur accolarum corpora morbida ſint minimeque vivacia.* [Vide hac de re etiam Diſſertationem noſtram Pentateucho ſubjectam, de incendio Sodomorum. *Clericus.*]

2 *Strabonem*] Libro XVI. poſt Aſphaltitæ deſcriptionem. Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μασάδα, καὶ σύραγγας πολλαχοῦ, καὶ γῆν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόῤῥωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην· ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα, ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειω-

[1] Tacitum, [2] Plinium, [3] Solinum. [4] Circumci-

δῶν ἡ λίμνη προσῄεσαι καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Eſſe in hoc ſolo ignem, multa indicia adferunt. Nam & petras oſtendunt aſperas & exuſtas circa Maſada: tum multis in locis exeſas cavernas, terram cineroſam, picis guttas de petris ſtillantes, ferventia non ſine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ,* XIII *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiam nunc oſtenditur in* LX *ſtadia patens: terræ autem motibus, erumpente igne aquiſque calidis & bituminoſis, exſtitiſſe qui nunc eſt lacum, ſaxa concepiſſe ignem, urbium abſorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

1 *Tacitum*] Hiſtoriarum v. *Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magniſque urbibus habitatos, fulminum jactu arſiſſe: & manere veſtigia, terramque ſpecie torridam, vim frugiferam perdidiſſe. Nam cuncta ſponte edita aut manu ſata, ſive herba tenus aut flore, ſeu ſolitam in ſpeciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vaneſcunt.*

2 *Plinium*] Is Aſphaltiten deſcribit libri v. cap. 16. & lib. xxxv. cap. 15.

3 *Solinum*] Capite 36 edit. Salmaſianæ: *Longo ab Hieroſolymis receſſu triſtis ſinus panditur, quem de cœlo tactum teſtatur humus nigra & in cinerem ſoluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet ſpecimen maturitatis, mandi tamen non poteſt: nam fuliginem intrinſecus favillaceam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi preſſa tactu fumum exhalat, & fatiſcit in vagum pulverem.*

4 *Circumciſionis vetuſtiſſimo mori teſtimonium præbuerunt Herodotus*] Cum errore tamen. Verba ejus ſunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιοῦντες κατὰ ταὐτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumciſi ſunt Colchi & Ægyptii & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palæſtina ſunt Syri, fatentur hunc ſe morem ab Ægyptiis accepiſſe. Syri vero qui ad Thermodontem & Parthenium ſunt amnem, & Macrones horum vicini, à Colchis dicunt ſe didiciſſe. Hi enim ſoli ſunt qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido di-*

ciſionis vetuſtiſſimo mori teſtimonium præbuerunt Herodotus, [1] Diodorus, [2] Strabo, [1] Phi-

dicere non poſſim. In Syria Palæſtina nullos fuiſſe circumciſos præter Judæos vere dicit Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro VIII. cap. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Judæis Juvenalis, *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia inſtituère, ut diverſitate noſcantur.* Vide & Strabonem libro XVII. tantum vero abeſt ut Judæi faſſi ſint umquam ab Ægyptiis ſe accepiſſe hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios ab Joſepho didiciſſe circumcidi. Vide ſcriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de ſacris literis Druſius libro VI Præteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judæis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo apud Joſephum diſcas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut & Ariſtophanes Avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλοὺς vocat. Ammonius de Verborum differentiis: Ἰδουμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, ſed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumciſi ſunt ex Cethuræ erant poſteris, ut jam dicemus. Colchi & eorum vicini ex Decem ſunt tribubus, quas tranſtulit Salmanaſar. Inde & in Thraciam quidam venere. Scholiaſtes ad Ariſtophanis Acharnenſes. Ὀδομάντων ἔθνος Θρακικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens eſt Thracica. Dicuntur autem eſſe Judæi.* Ubi Judæos intellige improprie, Hebræos, ut ſæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumciſio venit in Novum orbem, ſi vera ſunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur.

1. *Diodorus*] Libro I. de Colchis. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις· καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento ſit, quod circumciduntur & ipſi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia manſit, ut & apud Judæos.* Cum Hebræi ab antiquo circumciſi ſint, nihilo magis oſtendit circumciſio Colchos illos ab Ægyptiis eſſe, quam, quod nos diximus, ab Hebræis. Idem libro III Troglodytas circumciſos narrat, Æthiopum ſcilicet partem.

2 *Strabo*] Libro XVI de Troglodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumciſi, ut Ægyptii.* In eodem libro περιτομὰς tribuit Judæis.

[1] Philo Byblius: præbent etiam nunc [2] ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, ſed [3] Idumæi, [4] Iſmaëlitæ, [5] & alii. Abraha-

1 *Philo Byblius*] In fabula de Saturno apud Euſebium lib. I. cap. 10.

2 *Ortæ ab Abrahamo gentes*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumciſionis præceptum etiam Theodorus docuit in Carmine de Judæis, unde hos verſus nobis Euſebius dedit lib. IX Præparationis Euangelicæ cap. XXII.

Ὅς ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ' οὐρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο, καί ῥ' ἐτέλεσσεν.
Qui ſanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Idem ipſum totamque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.

3 *Idumæi*] Ab Eſavo ita dicti, qui Οὔσωος Philoni Biblio. Ei enim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρᾶν tranſtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo uſque pervenit vetus Eſavi poſterorumque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumciſos ait, ut & Juſtinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos ſuo etiam tempore circumciſos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

4 *Iſmaëlitæ*] Circumciſi hi ab antiquo, ſed eo ætatis anno quo Iſmaël. Joſephus lib. I. c. 12. & 13. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑστάτῳ ἔτει· ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνου μετὰ τοσαύτας ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον· Ἰσμαῆλος γὰρ ὁ κτίστης αὐτῶν τοῦ ἔθνους, Ἀβράμου γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Naſcitur Abrahamo & Saræ anno ſæculi ſui ultimo puer, quem ipſo die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis obſervant. At Arabes circumciduntur poſt annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Iſmaëlus ea ætate circumciſus eſt, filius & ipſe Abrahami, ſed ex ancilla.* Origenes in pulchra diſſertatione contra Fatum, quæ & apud Euſebium exſtat lib. VI. c. 11. & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen: Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένους καὶ τραύμασι· καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους· τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι

hami, Iſaaci, Jacobi, Joſephi hiſtoria Moſi conſo-

σθαι τρισκαιδεκαετεῖς· τῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. *Neſcio quomodo defendere hoc poſſint, iis qui in Judæa naſcuntur prope omnibus talem eſſe poſituram ſiderum naſcentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere ſimul atque vitæ limen intraverint. Ac Iſmaëlitis, qui in Arabia ſunt, talem eſſe poſituram ſiderum, ut circumcidendi ſint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de iſtis proditum eſt.* Hos Iſmaëlitas Epiphanius contra Ebionæos diſputans explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem obſervarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

5 *Et alii*] Nempe illi à Cethura, de quibus locus eſt egregius Alexandri Polyhiſtoris, apud Joſephum lib. I. c. 16. quem & Euſebius adducit Præparationis Euangelicæ lib. IX. c. 20. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰυδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ Χεττύρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοὶ, λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφὲρ, Ἀσὲρ, Ἀφρά· καὶ ἀπὸ Ἀσὲρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκλῆσθαι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρά τε καὶ Ἀφὲρ, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὴν ὀνομασθῆναι· τύτυς δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταῖον. γήμαντα δὲ τὴν Ἄφρα θυγατέρα Ἡρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Διόδωρον· τύτυ δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' ὗ τὺς Βαρβάρυς Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judæis, eadem dicit quæ Moſes qui Judæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos eſſe natos liberos, quorum tres ab ipſo nominantur Afer, Aſſur, Afra. Ab Aſſur dictam Aſſyriam. Ab aliis duobus Afra & Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilitones fuiſſe in Libyam & Antæum. Herculem autem cum Afræ duxiſſet filiam, ex ea filium genuiſſe Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic cætera nomina exſcriptorum vitio, nec cum Moſe, nec inter ſe collatis Joſephi & Euſebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφὲρ haud dubie eſt qui Moſi עֵפֶר. Herculem autem intellige non Thebanum, ſed multo antiquiorem, Phœnicem, cujus & Philo Byblius meminit, Euſebio citatus in dicto ſæpe capite 10 libri primi Præparationis Euangelicæ. Is ipſe eſt Hercules cujus exercitum in Africam veniſſe Salluſtius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumciſionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Chriſtiani ſunt, non ex religionis neceſſitate, ſed ex vetuſtiſſimi moris reverentia, retinent.

1 Ex-

ſonans [1] exſtabat olim * apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone, [2] apud Beroſum, [3] Hecatæum, [4] Damaſcenum, [5] Artapa-

1 *Exſtabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis ſervavit Euſebius. Ipſum vide in Auctario ad Emendationem temporum. Eſt tamen cur de eo dubitem.

* *Apud Philonem Byblium*] Quouſque fides poſſit haberi *Sanchoniathoni Philonis* nondum ſatis liquet. Fidem ejus admodum ſuſpectam fecit vir doctiſſimus *Henr. Dodwellus*, in Diſſertatione Anglica de Sanchoniathonis Phœnicia Hiſtoria, edita Londini anno M DC LXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quòd in ejus fragmentis ſit abſurda quædam miſtura Deorum Græciæ Orienti, primis temporibus, ignotorum cum Phœnicum Numinibus. Quod pluribus hic diducere non licet, per chartæ anguſtias. *Clericus.*

2 *Apud Beroſum*] Ejus verba ſervavit nobis Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. 1. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Poſt cataclyſmum decima ſtirpe apud Chaldæos vir exſtitit juſtus & eximius, interque cætera cœleſtium peritus.* Hæc ad Abrahamum recte referri temporum ratio oſtendit.

3 *Hecatæum*] Is librum de Abrahamo ſcripſit qui periit, ſed exſtabat Joſephi tempore.

4 *Damaſcenum*] Nicolaum illum virum illuſtrem, amicum & Auguſto & Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Ampliſſimi Nicolai Peireſii, in cujus morte & literæ & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damaſceni verba hæc refert Joſephus dicto jam loco: Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ᾽ οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ᾽ ἐκείνου πληθύσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα· τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κώμη ἀπ᾽ αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβράμου οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damaſco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ ſupra Babylonem ſita, Chaldæorum dicitur. At non multo poſt tempore cum ſua multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti ſunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damaſcena regione etiam nunc celebre eſt nomen, monſtraturque vicus qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.*

5 *Artapanum, Eupolemum, Demetrium*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhiſtore

panum, Eupolemum, Demetrium, partim & [1] apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: exſtat & nunc aliquid [2] apud Juſtinum ex Trogo Pompeio. [3] Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque

ſtore adfert Euſebius in Præp. lib. IX. cap. 16. 17. 18. 21. 23. Loca ſunt longiora quam ut huc tranſcribam. Ante Euſebium nemo eſt qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo ſtructo, de quo agitur Gen. XXXV. venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Biblio habet Euſebius lib. I. Præpar. c. 10.

1 *Apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem*] Certe enim de alio accipi iſta non poſſunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. V. & Euſebium libro XIII. capite 12. legimus:

Οὐ γάρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπόῤῥαξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει
Κυκλοτερές, ἐν ἴσῳ τε, κατὰ σφέτερον κνώδακα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille niſi Chaldæo ſanguine cretus:
Norat enim Solis qua ſe aſtrum lege rotaret,
Et circum terram magnus ſe volveret orbis
Æqualiſque tereſque, intus ſita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενὴς ſic dicitur, ut apud Eſaiam LI. cap. 2. אחד Ex cognitione autem ſiderum celebratus Abrahamus etiam Beroſo, ut jam audivimus, Eupolemus apud Euſebium de eodem: Ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuiſſe & ſcientiæ ſideralis & diſciplinæ inſuper Chaldaïcæ.*

2 *Apud Juſtinum ex Trogo Pompeio*] Lib. XXXVI. cap. 2. *Judæis origo Damaſcena, Syriæ nobiliſſima civitas. Poſt Abraham & Iſraël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, ſic Trogus Pompeius dixere, quod in ſuis familiis jus regium obtinuerint. Itaque & Χριστοὶ vocantur Pſ. CV. 15.

3 *Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque ejus memoria*] Vide Euſebium dicto lib. IX. c. 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezechiele ibidem citantur, vera ſunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex myſtarum libris adfert Ægyptium à Moſe verbis occiſum: & Strom. V. ex Artapano quædam habet ad Moſem pertinentia, ſed non ſatis ex vero. Juſtinus ex Trogo Pompeio de Moſe: *Dux igitur exſulum factus, ſacra Ægyptiorum*

que ipſius memoria. [1] Nam & aqua extractum, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diſerte memorant. His [2] adde Polemonem, [3] & de exitu ex Ægypto non pau-

rum furto abſtulit: quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempeſtatibus compulſi ſunt: itaque Moſes Damaſcena, antiqua patria repetita, Montem Sinaii occupat: & quæ ſequuntur vera falſis mixta. Ubi Arvas apud eum ſcribitur, Arnas legendum eſt. Is eſt Aaron, non filius, ut hic exiſtimavit, ſed frater Moſis, & Sacerdos.

1 *Nam & aqua extractum & duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina diſerte memorant*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum ductus mutata, pro eo quod ex Ariſtobulo Euſebius Præparationis Euangelicæ libro XIII. cap. 12. citat ὑλογενὴς, legere nos juſſit ὑδογενὴς, ut verſus ſic habeant,

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ Θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

Ut veterum fama eſt, ut juſſit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui ſenſibus hauſit.

Subjungit autem hæc, quiſquis ille fuit vetuſtiſſimus ſcriptor Orphicorum, poſtquam dixerat unum Deum eſſe colendum rerum omnium artificem ac moderatorem.

2 *Adde Polemonem*] Videtur is vix ſſe temporibus Ptolemæi Epiphanis, qua de re vide uti- liſſimum Viri Cl. Gerardi Voſſii de Græcis hiſtoricis librum. Africanus hiſtorias Græcas ab eo ſcriptas ait, qui idem liber eſt quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem ejus hæc verba: Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορώνεως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσον Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ οὐ πόρρω Ἀραβίας ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæſtina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani ſervavit in Chronicis Euſebius.

3 *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lyſimacho, Chæremone*] Loca ſunt apud Joſephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente ſemper Judæis infeſtiſſima, unde & ſua hauſit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter ſe collatis Hebræos ab Aſſyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi paſtoralem egiſſe vitam: ſed operis poſtea ſervilibus preſſos, exiiſſe Ægypto, Ægyptiis etiam quibuſdam ipſos comitantibus Moſe duce, perque Arabum terras poſtremo perveniſſe in Syriam Palæſtinam, ibique inſtituta eos ſecutos Ægyptiorum inſtitutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic hiſtoriæ

pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lyſimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Moſem, [1] qui non Ægyptios tantum hoſtes habebat, ſed & plurimas gentes alias, [2] Idumæos, [3] Arabas, [4] Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquiſſimis ea auſum palam prodere, quæ aut aliis ſcriptis prioribus revinci poſſent, aut pugnantem ſibi haberent perſuaſionem veterem atque communem: vel de ſui temporis rebus ea prædicaſſe, quæ viventium multorum teſtimoniis poſſent refelli. Meminerunt Moſis & [5] Diodorus Siculus, & [6] Strabo, [7] & Plinius,

ſtoriæ adſperſere mendaciis ſcriptores Ægyptii inter ſe, quidam & ſecum ſinguli pugnent, quotque illa ſæculis ab antiquitate Moſis librorum vincantur, egregie oſtendit in illo libro eruditiſſimo Joſephus.

1 *Qui non Ægyptios tantum hoſtes habebat*] A quibus cum vi abſceſſerant: quorum inſtituta reſciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adverſus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Joſephum in utroque contra Appionem libro.

2 *Idumæos*] Hæredes veteris odii inter Jacobum & Eſavum, ad quod nova acceſſit cauſa, cum Hebræis Idumæi tranſitum negarunt. Num. xx. 14.

3 *Arabas*] Illos, ſcilicet, ab Iſmaële ortos.

4 *Phœnicas*] Chananæos, ſcilicet, vicinaſque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

5 *Diodorus Siculus*] Is libro I. agens de iis, qui Deos auctores ſuis legibus inſcripſerint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. *Ut Moſes qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰάω eſt יהוה, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Baſilidiani, aliique Gnoſtici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio diſcimus, extulere Ἰευὼ, alii Ἰαοὺ, ut apud Clementem Alexandrinum eſt: Samaritani Ἰαβαὶ, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum, Orienti spopuli iiſdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus Veteris Teſtamenti tanta diverſitas. Eſſe in hac voce τοῦ ὄντος ſignificationem vere

E dictum

nius, [1] Tacitus quoque, [2] & poſt eos Dionyſius Longinus de ſermonis ſublimitate: Jamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Moſi

dictum Philoni. Præter Diodorum qui Moſis meminerint, Parænesis ad Græcos, quæ Juſtino adſcribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendeſium, Hellanicum, Philochorum, Caſtorem, Thallum, Alexandrum Polyhiſtorem. Quoſdam horum & Cyrillus contra Julianum libro I.

6 *Et Strabo*] Locus eſt libro ejus XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Moſem fuiſſe putat, ab Ægyptiis habet ſcriptoribus, ut ex Joſepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non ſine aliquo errore deſcribens: Συνεξῆραν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ Θεῖον, οὐδ' οἱ Λίβυες οὐκ εὖ δὲ οὐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες· εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τούτου τις ἂν εἰκόνα πλάττειν θαῤῥήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιΐαν· τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν ἕδους χωρίς. *Affirmabat ille, docebatque non recte ſentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: ſed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud eſſe Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque & mare contineret, quod cœlum dicimus & mundum rerumque naturam. Huic, ajebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos ſunt, ſimilem? Abſtinendum ergò ab omni ſimulacrorum effictione: ſed ſtructo templo inque eo adyto quam magnificentiſſimo, ibi ſine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id perſuaſum. Addit inſtituta ab eo ſacra & ritus nec impenſis gravia, nec limphatico furore odioſa. Narrat circumciſionem, cibos vetitos, alia: & cum oſtendiſſet hominem natura ſua animal eſſe ſocietatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina vero efficacius.

7 *Et Plinius*] Libro XXX. cap. I. *Eſt & alia magices factio à Moſe.* Juvenalis:

Judaicum ediſcunt & ſervant & metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moſes.

1 *Tacitus quoque*] Hiſtor. V. ubi juxta Ægyptiorum fabulas *Unus exſulum* dicitur.

2 *Et poſt eos Dionyſius Longinus*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de ſublimi dicendi genere, cum dixiſſet de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum ſincerumque & impermiſtum exhibeant: Ταύ-

τῃ

ſi reſtiterunt, [1] præter Thalmudicos, [2] Plinius & [3] Apuleius. Legis ipſius per Moſem datæ, ac rituum, [4] tum alibi nonnulla extant,

τῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσϐολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ Θεὸς, φησί· τί; γενέσθω φῶς. καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei poteſtatem digne & conceperit & elocutus fuerit, ſtatim in principio legum hæc ſcribens, Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta eſt. Fiat terra: & facta eſt.* Chalcidius multa ex Moſe habet, & de eo ſic loquitur: *Sapientiſſimus Moſes, non humana facundia, ſed divina, ut ferunt, inſpiratione vegetatus.*

1 *Præter Thalmudicos*] In Gemara titulo de Oblationibus, cap. Omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma ſive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Moſe refertur. Accedat Numenius lib. III. De Judæis. Verba ejus profert Euſebius lib. VIII. cap. 8. Τὰ δ' ἑξῆς Ἰαμνῆς καὶ Μαμϐρῆς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἥττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου· Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων οὗτοι ἦσαν. τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps vero Jamnes & Mambres ſacrorum ſcribæ Ægyptii, magicis artibus præſtare crediti, quo tempore exacti ſunt ex Ægypto Judæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi ſunt, ut Muſæo reſiſterent Judæorum duci, viro precibus apud Deum potentiſſimo, hi fuere, ac graviſſimas calamitates à Muſæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Moſem voce vicina & Græcis uſitata Muſæum vocat, ſicut alii Jeſum Jaſona, Saulum Paulum. Ad eumdem Numenii locum nos remittit Origenes adverſus Celſum IV. Artapanus apud eumdem Euſebium lib. IX. c. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes ſupra Memphim*, quibus à rege ait mortem indictam, ni paria Moſi patrarent.

2 *Plinius*] Dicto jam loco.

3 *Apuleius*] Apologetico ſecundo.

4 *Tum alibi nonnulla exſtant*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophraſtum productum à Porphyrio de non edendis animalibus ſecundo, ubi de ſacerdotibus & holocauſtis; & quarto ejuſdem operis, ubi de vetitis edi tum piſcibus, tum animantibus aliis. Vide & Hecatæi locum apud Joſephum, primo

E 2

ſtant, [1] tum apud Pythagoricos plurima. [2] Veteribus Judæis inſigne & religionis & juſti-

mo contra Appionem, & apud Euſebium in Præpar. lib. IX. c. 4. Legem vitandæ conſuetudinis alienigenarum habes in Juſtini Tacitique hiſtoria: de ſuilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympoſ. IV. cap. 5. Macrobium ex antiquis. apud Plutarchum dicto loco & Levitas, & σκηνοπηγίαν reperies.

1 *Tum apud Pythagoricos plurima*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Joſepho adverſus Appionem II. Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν. ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὐτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebatque Judæorum ac Thracum opiniones imitans & ſibi vindicans. Vere enim vir ille multa Judæorum inſtituta in ſuam philoſophiam tranſtulit.* Τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abſtinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epiſtola ad Anebonem, & Ælianus lib. IV. id eſt ex Levit. VII. 15. Deut. XIV. 21. Θεοῦ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ, ex Pythagora eſt apud Malchum ſive Porphyrium Hortatione ad Philoſophiam, & apud Diogenem Laërtium; id ex Decalogi eſt præcepto ſecundo. *Quod non poſuiſti ne tollas*, inter Judaïca ponit Joſephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philoſtratus. Iamblichus: ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν, *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur*: Ex Deut. XX. 19. Non tranſeundum locum ubi aſinus in genua ſederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex hiſtoria quæ eſt Num. XXII. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis ſumpſiſſe agnoſcebat Porphyrius, ut Theodoretus notat ſermone contra Græcos I. Partem eorum videbis in Præparatione Euſebii. [Vereor tamen ne *Hermippus*, aut *Joſephus*, pro *Judæis*, debuerint dicere *Idæos*, hoc eſt, ſacerdotes Jovis Idæi, in Creta; quos inviſit *Pythagoras*. Vide quæ de iis collegit *Joan. Marſhamus* ad Sæc. X. rerum Ægyptiacarum. *Clericus*.]

2 *Veteribus Judæis inſigne & religionis & juſtitiæ teſtimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Juſtinus*] Strabo quidem lib. XVI. poſt Moſis hiſtoriam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνους μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Succeſſores vero ad aliquod tempus in iiſdem inſtitutis manſere, juſti vereque religioſi.* Idem paulo poſt, eos qui Moſi crediderant ait fuiſſe τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, & εὐγνώμονας, *æqui amantes*. Juſtinus vero ſic, lib. XXXVI. c. 2. *Quorum* (Regum, ſcilicet, & Sacerdotum) *juſtitia religione permiſta, incredi-*

juſtitiæ teſtimonium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Juſtinus: ita ut jam, quæ de Joſua, aliiſque, aut reperiuntur, aut reperta olim ſunt, Hebræorum libris conſentientia, adferre ne opus quidem ſit; cum qui Moſi fidem habeat, quæ, niſi inverecunde admodum, negari ei non poteſt, is omnino crediturus ſit eximia olim prodigia à Deo edita: quod hîc præcipue ſpectamus. Poſteriorum vero temporum miracula, puta [1] Eliæ, Eliſæi & aliorum, eo minus conficta cenſeri debent, quod illis temporibus & innotuiſſet jam magis Judæa, & ob diverſitatem religionis in magno eſſet odio vicinorum, quibus facillimum fuiſſet refellere naſcentem mendacii famam. Jonæ hiſtoria, qui triduo intra cetum fuerit, [2] eſt apud Lycophronem, & Æneam

Ga-

dibile quantum coaluere. Ariſtoteles quoque magnum ſapientiæ & eruditionis teſtimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teſte, libro ſecundo de Somno, quem exſcripſit Joſephus. Tacitus inter multa falſa hoc vere, coli ab Judæis, *ſummum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum*; id eſt, Deum, ut de iiſdem Judæis agens Dio Caſſius loquitur, *ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, qui nec voce exprimi, nec à nobis conſpici poſſit.*

1 *Eliæ*] De cujus Prophetia Eupolemo ſcriptum librum dicit Euſebius Præp. lib. IX. c. 30. Ejuſdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Euſebius c. XXXIX.

2 *Eſt apud Lycophronem*] Verſus hi ſunt:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἠπάτων φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος, ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις
Σμήραγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.

Triveſperi leonis, olim quem ſuis
Malis voravit ſæva Tritonos canis;

 Cum

Gazæum; niſi quod ſubjectum eſt nomen Herculis, in cujus claritatem referri ſolitum quicquid ubique magnificum eſſet, [1] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum non minus, quam Chriſtianorum hoſtem, hiſtoriæ evidentia coëgit fateri, & [2] viros divino ſpiritu afflatos vixiſſe inter Judæos, & [3] ad Moſis atque Eliæ ſacrificia ignem cœlitus delapſum. Ac ſane notandum in hac parte eſt, non modo [4] ſupplicia gravia, apud Hebræos, conſtituta fuiſſe in eos qui Prophetiæ munus fal-

Cum vivus intra; ſen coquus, verſans jecur
Imo lebetis in fine ignibus foco,
Sudore totum per caput madeſceret.

Ad quem locum Tzetzes: Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι· *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus, Theophraſto: ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ᾄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, à ceto voratus incolumis factus.*

1 *Notarum Tacito*] Et Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

2 *Viros divino ſpiritu afflatos vixiſſe inter Judæos*] Libro III, apud Cyrillum.

3 *Ad Moſis atque Eliæ ſacrificia ignem cœlitus delapſum*] Julianus in libro Cyrilli decimo: Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρῃτήσατε. πῦρ γάρ, φησιν, οὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ τοῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas & ſacrificare defugitis. Nempe quod ignis de cælo non deſcendat ut Moſis tempore, & victimas conſumat. Atqui id ſemel tantum accidit ſub Moſe, & multo poſt tempore, cum viveret Elias Thesbita.* Vide & ſequentia de igne cœleſti. Cyprianus Teſtimoniorum III, *Item in ſacrificiis quæcumque accepta habebat Deus, deſcendebat ignis de cælo qui ſacrificata conſumeret.* Menander autem in Phœnicum hiſtoria meminerat ſummæ illius ſiccitatis, quæ Elia florente contigit, id eſt, regnante apud Tyrios Ithobalo. vide Joſephum Antiquæ hiſtoriæ lib. VIII. cap. 7.

4 *Supplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos, qui Prophetiæ munus ſibi falſo arrogarent*] Deut. XIII. 5. XVIII. 20. & ſeqq.

1 *Plu-*

falſo ſibi arrogarent; ſed [1] plurimos reges, qui auctoritatem ſibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditiſſimos, [2] qualis Eſdras, atque alii, numquam auſos eum ſibi honorem arrogare, [3] nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in adſeveratione prodigii, quaſi perpetui ac publici; id eſt, [4] oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi

mi

1 *Plurimos Reges*] Nemo id auſus poſt Davidem.

2 *Qualis Eſdras*] Ad illa tempora adſcribere ſolent Hebræi: *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*

3 *Nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora*] Itaque libro I Macchab. IV. 46. legimus contaminati altaris lapides ſepoſitos ſeorſum, μέχρι τȣ̃ παραγενηθῆναι προφήτην τȣ̃ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. *Donec veniret Propheta qui de iis reſponderet.* Ejuſdem libri cap. IX. 29. Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἥτις ȣ̓κ ἐγένετο ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ȣ̓κ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in Iſraël, quæ non eſt facta à qua die non eſt viſus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

4 *Oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit. VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII. 8. I Sam. XXI. II. XXII. 10, 13, 15. XXIII. 2, 5, 9, 10, 11, 12. XXVIII. 6. Adde Nehemiam VII. 65. Adde Joſephum lib. III. 9. Hoc eſt ἐρώτημα δήλων apud Sirachidem XXXIII. 4. Nam vox δῆλα proprie reſpondet Hebræo אורים, atque ita vertunt LXX dictis locis Num. XXVII. 21. I Sam. XXVIII. 6. & alibi δήλωσιν, ut Exodi XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. תמים vero idem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, ſed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus lib. I. in rebus Ægyptiorum deſcribit ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τȣ̃ τραχήλȣ. *Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum poſtea: Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τȣ̃ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγȣ̃ντο· τῷ δ᾽ ἀρχιδικαστῇ παραπλήσιοι· ἐφόρει δ᾽ ȣ̃τος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζῴδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ᾽ ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθεῖτο. *Salaria ad victum reſque alias neceſſarias à Rege judicibus præbebantur: ampliſſima autem ſummo judici. Geſtabat is*

de

mi Pontificis [a] effulgebat: quod duraſſe ad exſcidium uſque templi primi, tam firme a Judæis omnibus ſemper creditum eſt, ut neceſſe omnino ſit, eorum majores id habuiſſe compertiſſimum.

de collo pendens ex aurea catena ſimulacrum è pretioſis lapidibus, cui nomen Veritas. Cauſæ autem dictio tunc incipiebat, cum hoc Veritatis ſimulacrum ſibi ſummus judex aptaſſet. Ælianus variæ hiſtoriæ lib. XIV. c. 24. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν, ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας. ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδέστατον. εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, ſacerdotes olim erant. Eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat. Eum vero eſſe oportebat omnium & juſtiſſimum & parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex ſapphiro, eaque imago Veritas dicebatur.* Gemara Babylonica capite I. codicis Joma ait, in ſecundo Templo defuiſſe quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim: Ignem cœlitus lapſum: Schecina: Spiritum ſanctum: Urim & Thumim.

a *Effulgebat*] Eſt hæc conjectura Rabbinorum, nullis Scripturæ verbis nixa. Credibilius multò eſt Sacerdotem ipſum oracula ore protuliſſe. Vide notata à nobis ad Exod. XXVIII, 30. Num. XXVII, 31. *Clericus.*

§ XVII. *Probatum idem, quod ſupra, ex prædictionibus.*

Huic ex miraculis argumento affine eſt alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exſtant, & apertiſſimæ: [1] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem reſtitueret: de exſcindendo per re-

1 *Ut de orbitate ejus qui Hierichuntem reſtitueret*] Confer Joſuæ VI. 26. cum I Reg. XVI. 34.

regem, Joſiam nomine, templo Bethelis, [1] trecentis & amplius annis priuſquam res eveniret. Sic [2] Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Eſaia: exitus obſidionis, quâ Chaldæi Hieroſolyma cinxerunt, ab Jeremia: [3] à Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas, [4] inde ad Alexandrum Macedonem; [5] cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [6] maxime vero ab Antiocho illuſtri accepturus eſſet, adeo perſpicue, [7] ut Porphyrius, qui hiſtorias Græcas ſuo adhuc tempore exſtantes cum vaticiniis iſtis contulit, aliter ſe expedire non potuerit, quam ut dice-

1 *Trecentis & amplius annis*] CCCLXI. ut Joſephus putat Antiquæ hiſtoriæ lib. X. c. V.

2 *Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Eſaia*] Cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. & LII. Et prophetiæ & implementi teſtimonium ex Eupolemo adfert Euſebius Præpar. lib. IX. c. 39.

3 *A Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos & Perſas*] Daniel. II. 32, 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3, 20. X. 20. XI. 2.

4 *Inde ad Alexandrum Macedonem*] Dicto cap. II. 32, & 39. VII. 6. VIII. 5, 6, 7, 8, 21. X. 20. XI. 3. 4.

5 *Cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ & Seleucidæ*] Cap. II. 33, 40. VII. 7, 19, 23, 24. VIII, 22. X. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

6 *Maxime vero ab Antiocho illuſtri accepturus eſſet*] VII, 8, 11, 20, 24, 25. VIII. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26. XI. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. XII. 1, 2, 3, 11. Hæc loca, ſicut nos, exponunt Joſephus lib. X. c. 12. XII. c. 11. & de Bello Judaïco lib. I. c. I. Chryſoſtomus II. adverſus Judæos, Joſephi utens teſtimonio: & Polychronius, Græcorumque alii.

7 *Ut Porphyrius*, &c. Vide Hieronymum paſſim ad Danielem.

diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, poſt eventum fuiſſe ſcripta: quod perinde eſt, quaſi quis neget, quæ ſub Virgilii nomine exſtant, & pro Virgilianis habita ſunt ſemper, ab ipſo ſcripta Auguſti ævo. Non enim de iſto, quod dicimus, magis umquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his poſſunt oracula plurima & clariſſima, [1] apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hiſpanorum in eas terras adventum, & ſecuturas inde calamitates prædixerunt.

Argumentis aliis.

[a] Referri huc poſſunt & ſomnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui & in ſe, & in cauſis ſuis, ſomniantibus erant plane incogniti, ut ad caſum, aut cauſas naturales referri, niſi inverecunde, non poſſint: cujus generis illuſtria exempla ex probatiſſimis ſcriptoribus [2] libro de anima Tertullianus con-

1 *Apud Mexicanos & Peruanos*] Mira ſane ſunt quæ de iſtis oraculis referunt [*Garcilazzo de la Vega*] Inca, Acoſta, Herrera, alii. Vide & Petrum Ciezam tomo II. rerum Indicarum.

a *Referri*, &c.] Quæ hîc habentur non tam probant Deum eſſe, qui curet res humanas, quàm rebus humanis intereſſe potentiores hominibus naturas inconſpicuas; quod tamen qui credunt facilè etiam Deum eſſe credunt. Neceſſe alioqui non eſt omnia, quæ ſunt præter ordinem naturæ, Deo ipſi tribui; quaſi per ſe omnia faceret, quæ ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. *Clericus.*

2 *Libro de Anima Tertullianus*] Cap. XLVI. ubi notabilia refert ſomnia Aſtyagis, Philippi Macedonis, Himeræ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici; M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus

congeſſit : & [1] ſpectra, non viſa tantum, ſed & loqui audita, tradentibus hæc hiſtoricorum etiam illis, qui à ſuperſtitioſa credulitate abſunt longiſſime : & noſtri quoque ævi teſtibus qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque ſpernenda publica illa [2] ad tactum ignitorum vomerum in-

ejus quæ gerula Ciceroni. Cleonymi Ictæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum & apud Valerium Max. lib. I. cap. 7. præterea Calpurniæ de Cæſare, P. Decii & T. Manlii Conſulum, T. Atinii, M. Tullii in exſilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœſi, matris Dionyſii tyranni, C. Sempronii Gracchi. Caſſii Parmenſis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Athenienſis, Arcadis cujuſdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de Divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. xxv. cap. 2. de matre in Luſitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis qui Oſſmanidarum generis auctor in Monitis Lipſianis lib. I. cap. v. 5. & alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Voluminis v. lib. IV. titulo de Inſomniis.

1 *Spectra non viſa tantum, ſed & loqui audita*] Vide Plutarchum vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, & Florum lib. IV. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium XI. quæ eadem hiſtoria eſt in epiſtola Plinii XXVII. lib. VII. ſimul cum altera, de eo quod vidit Athenis philoſophus ſapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quæ apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. præſertim de Caſſio homine Epicureo exterrito ad conſpectum Cæſaris à ſe occiſi, & apud Lipſium Monitorum lib. I. cap. V. 5. Multas hiſtorias tales congeſſerant Chryſippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius ſecundo libro de Animarum immortalitate, memorante Origene contra Celſum quinto.

2 *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina*] Vide teſtimonia hac de re congeſta à Franciſco Jureto ad epiſtolam Ivonis Epiſcopi Carnotenſis 74. Quam autem id antiquum ſit, docet Sophocles Antigone; ubi ſic Thebani Oedipodæ loquuntur :

> Ἤμην δ' ἕτοιμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν,
> Καὶ πῦρ διέρπειν καὶ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν,
> Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τῷ ξυνειδέναι.
> *In hoc parati tangere ardentes ſumus*

Maſ-

innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum hiſtoriæ, ipſæque leges meminerunt.

Maſſas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus eſſe nec reos, nec conſcios.
Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim ſpectata ferunt Strabo lib. v. Plinius Hiſt. natur. lib. VII. c. 2. & ad Virgilium XI. Æneïdos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi poſſe arbitror, quæ contra telorum jactus tutandis corporibus uſurpari videmus. Vide & de iis qui exſecta ob religionem lingua locuti, teſtes certiſſimos Juſtinianum l. 1. C. de officio Præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum 1. Victorem Uticenſem libro de Perſecutionibus, Æneam Gazæum Theophraſto.

§ XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur.*

Nec eſt, quod quiſquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conſpici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim eſt ad probationem divinæ providentiæ, factum id eſſe aliquando; qua ſemel conſtituta, conſequens eſt, ut tam provide ac ſapienter nunc credatur Deus abſtinere à talibus, quam olim ea uſurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges univerſo datas, de rerum curſu naturali & futurorum incertitudine, temere aut ſemper excedi: ſed tum demum, cum digna incidiſſet cauſa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id eſt, in Judæa reſidebat, & adverſus circumfuſam impietatem novis ſubinde præſidiis muniendus erat; aut cum Chriſtiana religio, de qua pecu-

culiariter mox agemus, ex Dei decreto, per totum orbem primum ſpargi debuit.

§ XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia.*

Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conſpectu ſcelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis obruitur: quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, ſi qua eſſet, opus futurum fuiſſe. Sed facilis eſt reſponſio: cum hominem Deus condidiſſet liberum ad bene maleque agendum, ſibi reſervata bonitate plane neceſſaria atque immutabili, [1] æquum haud fuiſſe, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæte-

1 *Æquum haud fuiſſe ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium*] Tertullianus adverſus Marcionem II. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem conceſſa eſt illi, ut ſui dominus conſtanter occurreret, & bono ſponte ſervando, & malo ſponte vitando: quoniam & alias poſitum hominem ſub judicio Dei, oportebat juſtum illud efficere de arbitrii ſui meritis, liberi, ſcilicet. Cæterum nec boni nec mali merces jure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inventus, non voluntate. In hoc & lex conſtituta eſt, non excludens, ſed probans libertatem, de obſequio ſponte præſtando, vel tranſgreſſione ſponte committenda. ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii.* Mox: *Igitur conſequens erat, uti Deus ſecederet à libertate ſemel conceſſa homini, id eſt, contineret in ſemetipſo & præſcientiam & præpotentiam ſuam, per quas interceſſiſſe potuiſſet, quominus homo male libertate ſua frui aggreſſus, in periculum laberetur. Si enim interceſſiſſet, reſcidiſſet arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiſerat.* Tractat hoc ipſum erudite, ut ſolet, Origenes quarto contra Celſum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. *Virtuti humanæ ſi auferas libertatem, ipſam ejus naturam ſuſtuleris.*

a *Poſtre-*

terum quæcunque ſunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis conſtitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promiſſis, earum nulla à Deo prætermittitur: ſed nec malitiæ effectus ſinit, quo poſſent, evagari. unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri umquam potuit. Quæ vero permittuntur ſcelera, non carent interim ſuo fructu, cum adhibeantur, ut attingere ſupra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus ſceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapſi ſunt, aut ad exigendum ſpecimen eximium patientiæ atque conſtantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. [a] Poſtremo & ipſi, quorum ad tempus diſſimulata videntur ſcelera, pœnas eorum cum temporis uſura ſolent ſolvere; ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

a *Poſtremo*] De hac tota re vide notata ad §. VIII.

§ XX. *Sæpe ita ut opprimantur boni.*

Quod ſi quando nulla apparent ſcelerum ſupplicia, &, quod multos infirmos ſolet offendere, boni quidam, malorum violentia oppreſſi, non vitam modo agunt ærumnoſam, ſed & mortem ſæpe ſubeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda eſt à rebus humanis Dei providentia, quæ tam va-

lidis,

lidis, ut jam diximus, argumentis eſſe oſtenditur; ſed potius cum ſapientiſſimis viris ita colligendum eſt.

§ XXI. *Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſupereſſe corporibus.*

Cum Deus curet actiones hominum, juſtuſque ſit, & iſta interim fiant, exſpectandum eſt aliquod poſt hanc vitam judicium, ne aut inſignis improbitas ſine pœna, aut magna virtus ſine ſolatio præmioque maneat.

§ XXII. *Quod confirmatur traditione.*

[1] Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt: quæ antiquiſſima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores penè omnes manavit; ut [2] ex Homeri carminibus apparet, & [3] ex Philoſophis non Græcorum tantum, ſed & Gallorum veterum, [4] quos Drui-

1 *Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt*] Qui argumentum hoc fuſius tractatum volet legere, recurrat ad Chryſoſtomum ad 2 Cor. Cap. XVIII. in Ethico, eundem Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus ajunt res humanas adminiſtrari, & quarto Sermone de Providentia.

2 *Ex Homeri carminibus apparet*] Maxime in ea parte quæ νεκυία dicitur, cui addi poſſunt ſimiles νεκυίαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod eſt 1 Sam. XXVIII.

3 *Ex Philoſophis*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omnique horum ſchola. His Empedoclem & oracula plurima adjungit Juſtinus Apologetico II. Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

4 *Quos Druidas vocabant*] Docebant hi non interire animas, teſte Cæſare lib. VI. de bello Gall.

Druidas vocabant, & [1] Indorum, quos Brachmanes: & ex iis [2] quæ de Ægyptiis [3] & Thracibus, quin & Germanis ſcriptores plurimi prodiderunt. Quin & de judicio divino poſt hanc vitam plurima exſtitiſſe videmus non apud Græcos tantum, [4] ſed & apud Ægyptios & [5] Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, [1] Plu-

Gall. Strabo lib. IV. de iiſdem: ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi & cum his alii interitus expertes dicunt animas.* [Vide & Lucanum Lib. I. 455.]

1 *Et Indorum, quos Brachmanes*] Quorum ſententiam ſic exprimit nobis Strabo lib. XV. Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυόμενον εἶναι. τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam eſſe quaſi recens concepti fœtus ſtatum: mortem vero partum eſſe ad eam quæ vere vita eſt, planeque beatam, iis ſcilicet qui ſapientiam ſectati fuerint.* Vide & inſignem de hac eorum ſententia locum libro IV Porphyrii De non edendis animalibus.

2 *Quæ de Ægyptiis*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum eſſe ait dogma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι. *morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in prooemio. Tacitus lib. V. hiſtor. de Judæis: *Corpora condere quam cremare è more Ægyptio. Eademque cura, & de infernis perſuaſio.* Vide de anima Oſiridis Diodorum Siculum, & Servium ad VI Æneïdem, cujus pleraque ab Ægyptiis deſumta ait.

3 *Et Thracibus*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Joſepho protulimus. Mela lib. II. de Thracibus: *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etſi non redeant, non exſtingui tamen, ſed ad beatiora tranſire.* De iiſdem Solinus c. X. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non exſtingui, ſed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ ſignis funera proſequendi, & his ſcriptoribus memoratus, & Valerio Max. lib. I. c. VI. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaſte Ariſtophanis modo diximus, Hebræorum quoſdam jam olim veniſſe in Thraciam.

4 *Sed & apud Ægyptios*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis ſumta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

5 *Indos*] In quorum ſententiis ponit Strabo libro XV. τὰς καθ' ᾅδου κρίσεις, de judiciis quæ apud inferos exercentur.

1 *Plu-*

1 Plutarchus docent; quibus addi poteſt traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim 2 apud Hyſtaſpen & Sibyllas, nunc quoque 3 apud Ovidium 4 & Lucanum 5 & Indos Sia-

1 *Plutarchus*] De his qui ſero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Euſebio Præparationis Euangelicæ libro XI. 38.

2 *Apud Hyſtaſpen & Sibyllas*] Teſtis Juſtinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon VI. unde & illud ſumtum quod ex tragœdia citatur:

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ᾽, ἐπὰν δ᾽ ἄρ᾽ ἐκλίπῃ τὸ πᾶν
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθός.
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ᾽ ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαστάσει πυρούμενος.

Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum ſpreta furens
Terras, & illis quicquid eſt ſublimius,
Depaſcet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exuſtus aër paſcet aligerum genus.

3 *Apud Ovidium*] Metamorphoſeon I.

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

4 *Et Lucanum*] Libro I.

—— Sic cum compage ſoluta
Sæcula tot mundi ſuprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: miſtis
Sidera ſideribus concurrent: ignea pontum
Aſtra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poſcet ſibi, totaque diſcors
Machina divulſi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera ſideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex diſpoſito lucet, ardebit.*

5 *Et Indos Siamenſes*] Vide Ferdinandum Mendeſium.

Siamenſes reperitur: cujus rei indicium [1] & Aſtrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, & alia longinqua loca primum ventum eſt, reperta ibi quoque eadem de animis & judicio ſententia.

1 *Et Aſtrologis notatum*] Copernico Revolutionum lib. III. c. 16. Joachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Friſio. Vide & Ptolemæum lib. III. c. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, idque ipſum loqui mundum, & *occaſum ſui rerum labentium probatione teſtari*, ait Cyprianus ad Demetrianum.

§ XXIII. *Cui nulla ratio repugnet.*

[a] Neque vero ullum poteſt reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea per-

a *Neque verò ullum,* &c.] Res hæc accuratiùs aliquantò, ex meliore philoſophandi ratione, tractari poſſet, ſi per anguſtiam chartæ liceret. 1. Definienda eſſet *mors animi*, quæ contingeret ſi aut ipſa animi ſubſtantia in nihilum redigeretur; aut ſi tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum ſuarum uſu omni deſtitutus eſſet. Sic & res corporeæ interire dici poſſunt, ſi earum ſubſtantia deſinat eſſe; aut ſi forma ita deſtruatur, ut ſpecies ipſa earum pereat, veluti cùm plantæ comburuntur, aut putreſiunt, quod & animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi ſubſtantiam perire, cùm ne corpora quidem ulla intereant, ſed tantùm dividantur, & disjiciantur eorum particulæ. Nec probet etiam quiſquam animum deſinere, poſt mortem hominis, cogitare, qua in re ſita eſt animi vita; non ſequitur enim, deſtructo corpore, deſtrui animum, cujus ſubſtantiam corpoream eſſe nemo probarit. 3. Sed nec poſſumus etiam oſtendere, rationibus certè philoſophicis ex natura ipſa animi deductis, contrarium, quia nobis non eſt nota. In nihilum quidem mens naturâ ſuâ non redigitur, uti nec corpora. Opus eſt hanc in rem actione ſingulari Creatoris. Verùm poſſet fortè ſine cogitatione ulla

pereunt, aut oppoſitu contrarii validioris, ſicut frigus perit vi magna caloris; aut ſubtractione ſubjecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu cauſæ efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum poteſt de animo dici. Non primum: quia nihil poteſt dari, quod animo ſit contrarium; imo ea eſt ejus natura peculiaris, ut quæ inter ſe contraria ſunt, ea pariter, & eodem tempore, in ſe capiat ſuo, id eſt, intellectuali modo. Non ſecundum: quia nec ſubjectum eſt ullum, à quo pendeat animi natura. [1] Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum. At id non eſſe ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent,

la & ſine memoria eſſe, qui ſtatus vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors. 4. Sed ſi animus, corpore diſſoluto, in eo ſtatu in æternum maneret, nec umquam ad priſtinas cògitationes ſuas & memoriam rediret; tum nulla ratio reddi poſſet Divinæ Providentiæ, quam tamen, argumentis antea allatis, eſſe prorſus conſtat. Dei bonitas, ac juſtitia, amórque Virtutis & odium Vitii, quæ ei ineſſe nemo dubitare queat, inania eſſent nomina; cùm Deus intra brevia & exigua bona hujus vitæ beneficentiam ſuam coërceret; Vitiúmque & Virtutem nullo diſcrimine haberet, bonis & malis in æternum æquè intereuntibus, nec in hac vita præmia aut pœnas ullas rectè, vel ſecus factorum videntibus. Quo pacto, Deus deſineret eſſe Deus, hoc eſt, perfectiſſima natura: ſublatóque Deo, nullius propemodum rei rationem reddere poſſemus; ut ſatis oſtendit *Grotius*, argumentis quibus omnia à Deo creata eſſe demonſtravit. Igitur quandoquidem eſt Deus, iſque amans Virtutis & Vitii oſor, ſunt quoque animi hominum immortales, præmiiſque & pœnis alterius vitæ reſervantur. Sed pluribus hæc deduci oporteret. *Clericus.*

1 *Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum*] Id non eſſe bene probat Ariſtoteles ex ſenibus, libro de Anima I. cap. 4. Idem lib. III. cap. 4. Anaxagoram laudat quod *νοῦν ἀμιγῆ* dixerit, mentem impermiſtum aliquod, nimirum ut res alias poſſit cognoſcere.

 1 Cor-

rent, agendo laſſentur, ſolus animus actione laſſitudinem non contrahit: item [1] corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ, ut viſus à Solis luce: at animus, quo circa excellentiora verſatur, ut circa figuras à materia abſtractas, circa univerſalia, [2] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita ſunt, quæ eſt natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, ne eſſe quidem ipſius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum ha-

1 *Corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ*] Ariſtoteles libro III. de Anima, cap. 5. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ νοητικοῦ φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως· ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων, οὔτε ὁρᾷν, οὔτε ὀσφραῖσθαι· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἧττον νοεῖ ἢ τὰ ὑποδεέστερα. ἀλλὰ καὶ μᾶλλον· τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς χωριστός. *Non eſſe autem ſimilem impatibilitatem partis ſentientis & intelligentis, apertum eſt ex ſentiendi inſtrumentis, ipſaque ſenſione. Senſus enim, ubi nimia eſt res ſenſibilis, ſentire nequit, id eſt, nec audire ſonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conſpicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium ſit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo & magis: id eo venit, quod ſentiens pars non ſit ſine corpore, mens autem aliquid à corpore ſeparabile.* Adde Plotini locum egregium, quem poſuit Euſebius in Præparatione libro XV. c. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore naſcuntur affectus vi ſua vincit, ipſique corpori cruciatus interitumque imperat.

2 *Eo redditur perfectior*] Et quæ magis animum à corpore ſeducunt, eæ ſunt animi actiones excellentiores.

habet. Neque enim dari poteſt cauſa effectrix, à qua animus ſemper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii ſoleant. Quod ſi quam omnino velimus eſſe cauſam, unde emanet animus, non poteſt alia ea eſſe quam cauſa prima atque univerſalis, quæ ex parte potentiæ numquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc eſt, velle Deum, ut exſtinguatur animus, nullo poteſt probari argumento.

§ XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta ſunt non levia in contrarium: datum homini [1] dominium in ſuas actiones, appetitus immortalitatis inſitus, conſcientiæ vis conſolantis ſe ob actiones bonas quamvis moleſtiſſimas, & ſpe quadam ſuſtentantis; [2] contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem, tanquam ſenſu imminentis ju-

1 *Dominium in ſuas actiones*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei & naturarum immortalium: Θνητὸν δὲ οὐδὲν ἀθάνατον οἶδε., ait Salluſtius Philoſophus, *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita eſt.* Notitiæ autem ingens ſignum, quod nihil eſt tam grave, quod non Dei cauſa animus ſoleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumſcriptam, ut cætera animantia, ſed infatigabilem, & in infinitum patentem, & ſic Deo ſimilem; quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

2 *Contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ εἰσῄει, *Cum jam prope eſt ut quis moriturum ſe putet, tunc metus eum ac ſollicitudo ſubit, de quibus ante non inſtituerat cogitare.*

 1 *Sa-*

judicii : quam vim [1] ſæpe nec peſſimi tyranni intra ſe exſtinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

1 *Sæpe nec peſſimi tyranni intra ſe exſtinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.*] Teſtis illa Tiberii ad Senatum epiſtola : *Quid ſcribam vobis, Patres Conſcripti, aut quomodo ſcribam, aut quid omnino non ſcribam hoc tempore? Dii me Deæque pejus perdant quam perire quotidie ſentio, ſi ſcio.* qua recitata, addit Tacitus Annalium VI : *Adeo facinora atque flagitia ſua ipſi quoque in ſupplicium verterant: Neque fruſtra præſtantiſſimus ſapientiæ firmare ſolitus eſt, ſi recludantur tyrannorum mentes, poſſe aſpici laniatus & ictus; quando ut corpora verberibus, ita ſævitia, libidine, malis conſultis, animus dilaceretur.* Plato eſt is quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno : Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίστηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου, σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera eſt, ſi quis univerſum ipſius animum recte norit inſpicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mæroris & cruciatuum.* His ſimilia idem Philoſophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixi Tiberii epiſtolam recitaturus ſic præfatur : *Poſtremo ſemetipſe pertæſus talis epiſtolæ principio tantum non ſummam malorum ſuorum profeſſus eſt.* Ad Platonis locum etiam Claudianus reſpexit, Rufinum carmine ſecundo deſcribens :

—— pectus inuſtæ
Deformant maculæ, vitiiſque
inolevit imago,

§ XXV. *Cui conſequens eſt, ut finis hominis ſit felicitas poſt hanc vitam.*

Quod ſi animus & ejus eſt naturæ, quæ nullas habeat in ſe intereundi cauſas, & Deus multa nobis ſigna dedit, quibus intelligi debeat, velle ipſum, ut animus ſuperſtes ſit corpori; non poteſt finis homini ullus proponi ipſo dignior, quam ejus ſtatus felicitas : & hoc eſt, quod Plato, & Pythagorici dixerunt,

1 bo-

[1] bonum eſſe hominis Deo quam ſimillimum reddi. Qualis autem ea ſit felicitas, & quomodo comparetur, poſſunt quidem homines conjecturis indagare: ſed ſi quid ejus rei à Deo patefactum eſt, id pro veriſſimo & certiſſimo haberi debet.

1 *Bonum eſſe hominis Deo quam ſimillimum reddi*] Quod à Platone accepere Stoici. Notat Clemens, Strom. v.

§ XXVI. *Ad quam comparandam indaganda vera religio.*

Quod cum Chriſtiana religio ſupra alias ſe nobis adferre polliceatur, ſitne ei fides habenda, ſecunda hujus operis parte examinabitur.

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

§ I. *Ut probetur , hunc titulum Chriſtianæ religioni competere.*

SECUNDUS igitur liber , fuſis ad Chriſtum in cœlo jam regnantem precibus , ut ea nobis Spiritus ſui auxilia ſubminiſtret , quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, conſilium explicat , non hoc eſſe , ut omnia dogmata Chriſtianiſmi tractentur : ſed ut oſtendatur , religionem ipſam Chriſtianam veriſſimam eſſe atque certiſſimam , quod ſic orditur.

§ II. *Oſtenditur Jeſum vixiſſe.*

Jeſum Nazarenum vixiſſe quondam in Judæa , rerum Romanarum potiente Tiberio,

non

non tantum Chriſtiani per omnes terrarum oras ſparſi conſtantiſſime profitentur; ſed & Judæi omnes, qui nunc ſunt, & qui umquam poſt illa tempora ſcripſerunt: teſtantur idem & Pagani, hoc eſt, nec Judaïcæ, nec Chriſtianæ religionis Scriptores, ut [1] Suetonius, [2] Tacitus, [3] Plinius junior, & poſt hos multi. *Eun-*

1 *Suetonius*] Claudio cap. 25. ubi *Chreſto* ſcribitur pro *Chriſto*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius.

2 *Tacitus*] Libro xv. ubi de Chriſtianorum ſuppliciis: *Auctor nominis ejus Chriſtus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum ſupplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud ſunt quam falſorum Deorum neglectus: quam eandem cauſam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius major, cui Judæi dicuntur *gens contumelia numinum inſignis.* Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, ſed in actibus fingerent, ſervarentque tanquam legibus juſſa, credentes cultum magis ad morem quam ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de re ſententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Auguſtinum lib. iv. cap. 33. & lib. vi. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jeſum, qui à Pontio Pilato ſupplicio affectus eſt, jam Neronis tempore à multis etiam Romæ pro Chriſto habitum. Confer quæ apud Juſtinum ſunt Apologetico ii. de hac hiſtoria, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis noſſe iſta poterant.

3 *Plinius Junior*] Epiſtola omnibus obvia, quæ libri decimi eſt xcvii. cujus & Tertullianus Apologetico meminit, & Euſebius in Chronico. Ubi vides Chriſtianos carmen Chriſto, quaſi Deo, dicere ſolitos, obſtrictoſque inter ſe, non in ſcelus aliquod, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obſtinationem culpat Plinius, in hoc uno, quod deos appellare & ſimulacris numinum thure ac vino ſupplicare, ac Chriſto maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi poſſent. Epiſtola quæ ei reſpondet Trajani, eum ait re ipſa manifeſtum facere Chriſtianum ſe non eſſe, qui diis Romanis ſupplicet. Hiſtoriam quandam de Jeſu etiam apud Numenium Pythagoricum extitiſſe docet nos Origenes contra Celſum quarto.

Eundem affectum morte ignominioſa.

Eundem Jeſum à Pontio Pilato, Judææ præſide, cruci affixum, omnes itidem Chriſtiani, quanquam ignominioſum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: [1] fatentur & Judæi; cum tamen non ignorent, eo ſe nomine, quod majores ſui Pilato id ſtatuendi auctores fuerint, graviſſimam invidiam apud Chriſtianos, quorum ſub imperiis paſſim degunt, ſuſtinere. Pagani vero, quos jam diximus, ſcriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo poſt tempore exſtiterunt [2] acta Pilati, quibus id conſtaret, ad quæ Chriſtiani nonnumquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Chriſtianiſmi, id umquam in controverſiam vocarunt: ita ut nulla excogitari poſſit hiſtoria, quæ certior hac ſit; ut quæ tot, non dicam hominum, ſed populorum inter ſe diſcordantium teſtimoniis approbetur. [3] Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum, ut Dominum, coli.

§ III.

1 *Fatentur & Judæi*] Qui eum vocant תלוי, id eſt, ſuſpenſum. Jeſum Hieroſolymis occiſum agnoſcit Benjaminus Tudelenſis in Itinerario.

2 *Acta Pilati*] Vide Epiphanium in Teſſareſcædecatitis. [Mallem tamen omiſſum id argumentum, quia imprudentes Chriſtiani, ad ſuppoſititia acta provocare potuerunt; nec ſatis conſtat ulla umquam genuina fuiſſe. *Clericus.*]

3 *Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum ut Dominum coli*] Tractat hoc fuſius Chryſoſtomus ad 1 ad Cor. v. 7.

§ III. *Et tamen poſt mortem adoratum etiam à viris ſapientibus.*

Neque noſtris tantum, aut actis paullo ante temporibus, ſed & ſuperioribus, uſque dum ad ætatem rei geſtæ proximam veniatur: puta ſub Neronis imperio, quo tempore plurimos Chriſti venerationem profeſſos ob id ipſum affectos ſupplicio, is, quem diximus, Tacitus, & alii teſtantur.

§ IV. *Cujus rei cauſam aliam eſſe non poſſe, quam miracula ab ipſo edita.*

Fuerunt autem ſemper, inter cultores Chriſti, plurimi, & judicio præditi, & litterarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [1] Sergius Cypri præſes, [2] Dionyſius Areopagita, [3] Polycarpus, [4] Juſtinus, [5] Irenæus, [6] Athenagoras, [7] Origenes, [8] Tertullianus, [9] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum eſſent, cur homini ignominioſa morte affecto ſe cultores addixerint, præſertim cum

1 *Sergius Cypri Præſes*] Act. XIII. 12.

2 *Dionyſius Areopagita*] Act. XVII. 34.

3 *Polycarpus*] Qui martyrium paſſus in Aſia anno Chriſti CLXIX. juxta Euſebium.

4 *Juſtinus*] Qui pro Chriſtianis ſcripta edidit anno Chriſti CXLII. Vide eundem Euſebium.

5 *Irenæus*] Floruit Lugduni anno Chriſti CLXXXIII.

6 *Athenagoras*] Athenienſis hic fuit. Floruit autem circa annum Chriſti CLXXX. ut ex libri inſcriptione apparet.

7 *Origenes*] Floruit circa annum Chriſti CCXXX.

8 *Tertullianus*] Celeber anno Chriſti CCVIII.

9 *Clemens Alexandrinus*] Circa idem tempus. Vide Euſebium.

1 *Ne-*

cum prope omnes in aliis religionibus educati eſſent, nec in Chriſtiana quidquam eſſet, aut honoris, aut commodi, nulla poteſt cauſa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquiſitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperiſſent, veram & firmis teſtibus ſubnixam fuiſſe famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de ſanatis ſola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de viſu reddito ei, qui cæcus natus eſſet, de auctis non ſemel panibus in alimenta multorum millium, quæ id teſtari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura ſunt ejuſmodi.

§ V. *Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque dabolicæ adſcribi poſſunt, ſed omnino à Deo ſint profecta.*

Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Chriſto prodigia aliqua, [1] neque Celſus, [2] neque Julianus, cùm in Chriſtianos ſcriberent, negare auſi

1 *Neque Celſus*] Cujus verba apud Origenem lib. II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν Θεοῦ ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidiſtis eum eſſe Dei filium, ideo quod claudos & cæcos ſanavit.*

2 *Neque Julianus*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis à Cyrillo lib. VI. Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. *Niſi quis exiſtimat inter maxima eſſe opera, claudos & cæcos integritati reſtituere, & dæmonio correptos adjuvare in vicis Bethſaïda aut Bethania.*

1 *He-*

auſi fuerint, [1] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuiſſe quæ diximus opera, ſatis hoc ipſo apparet, quod prodigia ſive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri poteſt, ut ſola voce, aut contactu, morbi graves, & quidem ſubito, tollantur. Quod ſi ad naturalem efficaciam referri opera iſta aliquo modo potuiſſent, dictum jam pridem id fuiſſet ab iis, qui ſe aut Chriſti in terris agentis, aut Euangelii ipſius hoſtes profeſſi ſunt. Simili argumento colligimus, nec præſtigias fuiſſe: quia pleraque opera palam geſta ſunt, [2] inſpectante populo, & in populo multis eruditis Chriſto male volentibus, cuncta ipſius opera obſervantibus. Adde quod ſimilia opera ſæpe repetita: & ipſi effectus non momentanei, ſed permanentes. Quibus, ut oportet, expenſis, omnino ſequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc proceſſiſſe à virtute aliqua pluſquam humana; id eſt, à ſpiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem ſpiritu non eſſe profecta hæc opera, inde probatur, quod doctrina hæc Chriſti, cui probandæ iſta opera adhibebantur, malis ſpiritibus adverſatur. Vetat enim malos ſpiritus coli, abſtrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales ſpiritus delectantur.

1 *Hebræi vero in Thalmudicis aperte fatentur*] In titulo Aboda Zara.

2 *Inſpectante populo*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

1 Et

tur. Rebus quoque ipſis apparet, ubicumque ea doctrina recepta eſt, collabi Dæmonum cultum, [1] & artes magicas, & unum Deum coli, cum deteſtatione Dæmonum: quorum vim ac poteſtatem Chriſti adventu infractam [2] Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quemquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat, & quidem ſæpiſſime, ex quibus nihil honoris ſibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ, aut bonitati ipſius Dei, ullo modo convenit, ut paſſus credatur, aſtu Dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & ſui metuentibus; quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, & multæ calamitates conſcientiæ cauſa toleratæ manifeſtum faciunt. Quod ſi dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera; jam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe, & ad Dei honorem pertinuiſſe, cum bonæ mentes nihil faciant, niſi quod Deo gratum, ipſique glorioſum ſit: ut jam taceamus, quædam Chriſti opera eſſe talia, quæ Deum ipſum auctorem teſtari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio.

1 *Et artes magicas*] Quarum & libri hortatu diſcipulorum Jeſu combuſti: Act. XIX. 19.

2 *Porphyrius ipſe agnovit*] Locus eſt apud Euſebium Præparationis lib. V. cap. I. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. *Ex quo Jeſus coli cœptus eſt, publicam Deorum opem nemo ſenſit.*

catio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit abſque cauſa: id enim ſapientem legis conditorem decet, à legibus ſuis non niſi ob cauſam, & quidem gravem, recedere. Cauſa autem nulla alia reddi poteſt, cur hæc facta ſint, quam ea, quæ à Chriſto allata eſt: nempe ut doctrinæ ipſius redderetur teſtimonium. Neque vero, qui ea adſpicerent, aliam cauſam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio eſſent animo, Deum hoc egiſſe, ut eis imponeret, impium eſt creditu. Et hæc una fuit cauſa cur Judæorum plurimi, qui circa Jeſu tempora vixerunt, etiam [1] qui induci non poſſent, ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Jeſum, ut miſſum cœlitus magiſtrum agnoſcerent.

§ VI.

1 *Qui induci non poſſent ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent*] Vide Actor. XV. Rom. XIV. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti CXXV. cum Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Jeruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis, *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, & ex circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non eſt nomen partis alicujus, ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quod Dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur: Act. XXIV. 5.

1 *Et*

§ VI. *De ipſius Jeſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis.*

Miraculis à Chriſto editis par argumentum præbet Chriſti ipſius poſt crucem, mortem, ſepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, ſed ut præcipuum ſuæ fidei fundamentum, adferunt omnium locorum & temporum Chriſtiani: quod fieri non potuit, niſi qui primi Chriſtianam fidem docuerunt, certo auditoribus ſuis perſuaſerint, rem ita geſtam. Certo autem perſuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, niſi affirmarent, ſemetipſos oculatos rei teſtes eſſe: ſine qua affirmatione nemo mediocriter ſanus illis habuiſſet fidem, præſertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis conſtaret. Affirmatum hoc ab ipſis magna conſtantia, etiam libri ipſorum, [1] & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocaſſe eos [2] ad teſtes quingentos, qui Jeſum poſt mortem redivivum conſpexerint. Non eſt autem mos mentientium, ad tam multos teſtes provocare. Neque fieri poteſt, ut in falſum teſtimonium tam multi conſpirent. Et ut alii

1 *Et aliorum*] Etiam Celſi, qui adverſus Chriſtianos ſcripſit. Vide Origenem lib. 11.

2 *Ad teſtes quingentos*] Paulus 1 ad Corinth. xv. 6. quoſdam eorum eo tempore mortuos eſſe dicit: ſed horum quoque liberi & amici ſuperſtites audiri poterant, ac teſtari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, ſcribente iſta Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

1 *Mun-*

alii teſtes non fuiſſent, quam duodecim illi notiſſimi Chriſtianæ doctrinæ primi propagatores, ſufficere hoc debebat. Nemo gratis malus eſt. Honorem ex mendacio ſperare non poterant, cum honos omnis eſſet penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipſi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra hæc profeſſio ſæpe & bonorum, ſi qua eſſent, damno mulctaretur: atque ut hoc non fuiſſet, tamen Euangelium doceri ab ipſis non poſſet, niſi omni bonorum temporalium cura omiſſa. Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipſa Euangelii prædicatio laboribus, fami, ſiti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama dumtaxat inter ſuos tanti non erat, ut propterea homines ſimplices, & quorum vita ac dogma à faſtu abhorrebat, tantam malorum vim ſubirent: neque vero ſperare ullo modo poterant tantum progreſſum ſui dogmatis, cui & intenta commodis ſuis natura, & ubique imperantium auctoritas repugnabant, niſi ex divino promiſſo. Accedat, quod etiam hanc qualemcumque famam nullo modo durabilem ſibi poterant promittere, cum, Deo de induſtria ſuum in hoc conſilium celante, [1] mundi totius

1 *Mundi totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur*] Vide 1 Theſſal. IV. 15, 16. 1 Cor. XV. 52. Tertullianus de Monogamia: *Quum magis nunc tempus in collecto factum ſit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines ſæculorum devenerunt?*

totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur, quod & ipſorum, & ſequentium Chriſtianorum ſcripta apertiſſimum faciunt. Reſtat ergo, ut religionis ſuæ tuendæ cauſa mentiti dicantur; quod omnino, ſi res recte expendatur, dici de illis non poteſt. Nam aut religionem illam veram ex animi ſententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidiſſent optimam, numquam hanc elegiſſent omiſſis religionibus aliis magis tutis, magiſque honoratis: imo quamvis veram, profeſſi non eſſent, niſi & profeſſionem ejus credidiſſent neceſſariam; præſertim cum & facile prævidere poſſent, & experimento ſtatim diſcerent, hanc profeſſionem poſt ſe trahere mortem immenſi agminis, cui ſine juſta cauſa cauſam dare à latrocinii ſcelere non abſcedebat. Quod ſi crediderunt religionem ſuam veram, imo & optimam, & profitendam omnino, & quidem poſt Magiſtri ſui mortem: ſane id fieri non potuit, ſi fefelliſſet eos Magiſtri ſui de ſua reſurrectione pollicitatio. Nam [1] id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rurſus religio omnis, præſertim vero Chriſtiana, [2] mendacium ac falſum teſtimo-

1 *Id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem*] Fuſius hoc argumentum exſequitur Chryſoſtomus ad 1 Corinth. I. in fine.

2 *Mendacium ac falſum teſtimonium, maxime in divinis rebus, prohibet*] Matth. XII. 36. Joh. VIII. 44, 55. Eph. IV. 25. Rom. IX. 1. II Cor. VII. 14. XI. 31. Gal. I. 20. Col. III. 9. 1 Tim.

monium, maxime in divinis rebus, prohibet: non potuerunt ergo religionis, & quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adverſariis quidem culpatæ, & quibus nihil objicitur [1] præter ſolam ſimplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longiſſime abeſt. Nemo etiam eorum fuit, qui non graviſſima quæque paſſus ſit, propter illam profeſſionem de Jeſu reſuſcitato. Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Jam vero, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt: at ut ob falſum, quod falſum eſſe nôrit, tam dura pati velit, non unus aliquis, ſed plures, quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt plane incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe, & vita & ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici poteſt; qui Chriſtum in cœlo regnantem à ſe conſpectum [2] palam prædicavit, [3] cum nihil eruditionis Judaïcæ ipſi deeſſet; nec

1 Tim. I. 10. & II. 7. Jac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Joh. XIV. 16. Eph. V. 9. & alibi.

1 *Præter ſolam ſimplicitatem*] Etiam Celſus. Vide Origenem lib. 1.

2 *Palam prædicavit*] 1 Cor. XV. 9. II Cor. XII. 4. Adde quæ diſcipulus Pauli Lucas ſcribit Act. IX. 4, 5, 6. & XXII. 6, 7, 8.

3 *Cum nihil eruditionis Judaicæ ipſi deeſſet*] Act. XXII. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius diſcipulus fuit Paulus, neque legis tantum, ſed & eorum quæ à magiſtris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphanium.

nec ſpes honorum, ſi patrum viam inſtitiſſet: contra vero ob illam profeſſionem & odiis cognatorum ſuorum ſubjacere, & toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremo etiam ſupplicium cum infamia perpeti.

§ VII. *Solutio adverſus objectionem ſumtam ab eo, quod Reſurrectio videatur impoſſibilis.*

Sane tantis ac talibus teſtimoniis fidem detrahere nemo poteſt, niſi dicat, rem ipſam talem eſſe, ut nullo modo fieri poſſit; qualia ſunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [1] Id autem hac de re dici non poteſt. Poſſet ſane, ſi quis eumdem tempore eodem & vixiſſe,

1 *Id autem hac de re dici non poteſt*] Reſponſio ſeptima ad objecta de reſurrectione in Juſtini operibus. Ἄλλο τὸ πάντῃ ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. πάντῃ μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον· τίνι τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος. οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ. οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud eſt quod omnino eſt impoſſibile, aliud quod alicui. Omnino impoſſibile, ut dimetiens par ſit lateri. Alicui impoſſibile, quomodo natura eſt impoſſibile ſine ſemine animans producere. Utri horum duorum impoſſibilium generum reſurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falſa eſt illatio: neque enim nova creatio hoc facit ut dimetiens par ſit lateri. Reſurgent autem homines, per novam creationem. At ſi intelligunt id quod alicui impoſſibile eſt, certe Deo poſſibilia ea omnia quæ impoſſibilia tantum alicui.* De diſcrimine hoc impoſſibilium vide quæ docte notat Maimonides, Doctoris dubitantium Parte III. cap. 15.

* Ni-

vixiſſe, & mortuum fuiſſe, pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi poſſit, præſertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impoſſibili habeatur, * nihil cauſæ eſt. Neque vero viri ſapientes id impoſſibile crediderunt; cum [1] Eri Armenio id eveniſſe ſcripſerit Plato, mulieri cuidam [2] Heraclides Ponticus, [3] Ariſtæo Herodotus, [4] alii Plutarchus; quæ ſive vera, ſive falſa ſunt, oſtendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam poſſibili.

Re-

* *Nihil cauſæ eſt*] Accuratioris Philoſophiæ periti omnes fatebuntur tam difficile eſſe intellectu animal in utero matris formari, quàm mortuum ad vitam revocari. Verùm homines indocti non mirantur quod ſolent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; ſed fieri poſſe non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. *Clericus.*

1 *Eri Armenio*] Locus hac de re Platonis exſtat de Republica decimo, tranſcriptus Euſebio Præparatione Euangelica libro XI. cap. 35. Hiſtoriæ autem ipſius memoria apud Valerium Maximum lib. I. c. VIII. exemplo externorum primo; in Protreptico quod eſt inter Juſtini opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem lib. II. contra Celſum. apud Plutarchum Sympoſiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

2 *Heraclides Ponticus*] Ejus erat liber περὶ ἄπνυ, cujus meminit Diogenes Laërtius in Proœmio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo ſic Plinius lib. VII. cap. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, ſeptem diebus fœminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius loco poſteriore.

3 *Ariſtæo Herodotus*] Melpomene. Vide & Plinium hiſtoriæ naturalis libro VII. c. 52. & Plutarchum Romulo, & Heſychium de Philoſophis.

4 *Alii Plutarchus*] Theſpeſio. Habet hoc Plutarchus libro de ſera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis ſervavit Euſebius, Præp. lib. XI. cap. 36. & Theodoretus Serm. XI.

Reſurrectione Jeſu poſita evinci dogmatis veritatem.

Quod ſi nec impoſſibile eſt, ut Chriſtus in vitam redierit, & ſatis magnis teſtimoniis id conſtat, quibus convictus Judæorum magiſter * Bechai veritatem hujus rei agnovit: is ipſe autem Chriſtus, ut & ſui & alieni fatentur, novum protulit dogma tamquam mandato divino, ſane ſequitur, ut dogma verum ſit; cum divinæ juſtitiæ ac ſapientiæ adverſetur tam excellenti modo eum ornare, qui falſum in re tanta commiſiſſet: præſertim vero, cum ipſe ante mortem ſuam, & mortem, & mortis genus, & reditum ſuum in vitam prædixiſſet ſuis, & quidem addito, [1] hæc ideo eventura, ut de ſui dogmatis veritate conſtaret.

* *Bechai*] Optandum fuiſſet locum à *Grotio* fuiſſe prolatum; quamvis enim ratiocinatio ducta à reſurrectione Chriſti minimè indigeat adprobatione R. Bechai, aut cujuſquam alius, Judæi fortè ejus auctoritate poſſent moveri. *Clericus.*

1 *Hæc ideo eventura ut de ſui dogmatis veritate conſtares*] Vide Joh. XVII. Luc. XXIV. 46, 47.

1 *Mo-*

§ VIII. *Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus.*

Et hæc quidem ex factis ipſis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus eſt, quod numquam ei in mentem veniet, qui & Deum eſſe, & curare

res

res conditas credat, & hominem conſideret eum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii, ita & pœnæ in ipſo eſſe materiam: aut hæc admittenda religio, non tantum ob factorum teſtimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quæ religioni ſunt intrinſeca: cum nulla ex omnibus ſæculis ac nationibus proferri poſſit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari juſſa eſt, admirabilior.

§ IX. *Præmii propoſiti excellentia.*

Nam ut à præmio, id eſt, à fine homini propoſito, incipiamus, quia id, ut dici ſolet, in exſecutione eſt ultimum, ſed intenditur primum, [1] Moſes in religionis Judaïcæ inſtitutione, ſi diſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copioſam, victoriam de hoſtibus, longam & valentem ſenectam, poſteros cum bona ſpe ſuperſtites. Nam ſi quid eſt ultra, id umbris obtegitur, aut ſapienti ac difficili ratiocinatione colligendum eſt: quæ cauſa fuit, cur multi, qui legem Moſis ſequi ſe profiterentur, ut [2] Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vi-

1 *Moſes in religionis Judaïcæ inſtitutione, ſi diſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona*] Vide Deut. XI. & XXVIII. Hebr. VIII. 6.

2 *Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projecerunt*] Matth. XXII. 23. Lucas Act. XXIII. 8. Joſephus: Σαδδουκαῖοι τὰς ψυ-

vitam adipiſcendis projecerunt. Apud Græcos, ad quos eruditio uſque à Chaldæis & Ægyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuæ vitæ interitum ſpem habebant aliquam, [1] valde de ea re hæſitanter loquebantur, [2] ut ex Socratis diſſertationibus, ex ſcriptis [3] Tullii,

[1] Se-

χοῦς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de iiſdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

1 *Valde ea de re hæſitanter loquebantur*] Notatum hoc Chryſoſtomo, 1 ad Cor. c. 1. 25.

2 *Ut ex Socratis diſſertationibus*] In Platonis Phædone: Νῦν δὲ εὖ ἴστε ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διϊσχυρισαίμην. *Hoc ſcitis, ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι· εἰ δὲ μηδέν ἐστι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος· ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si vero mortuo nihil ſupereſt, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præſentibus: hic autem meus error non manebit (id enim malum foret,) ſed paulo poſt interibit.* Tertullianus de Anima: *Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate obſervat Parænesis, quæ eſt inter Opera Juſtini.

3 *Tullii.*] Ut Tuſculanarum 1. *Expone igitur mihi, niſi moleſtum eſt, primum animos, ſi potes, remauere poſt mortem, tum, ſi id minus obtinebis (eſt enim arduum,) docebis carere omni malo mortem.* Deinde: *Præclarum autem neſcio quid adepti ſunt, quod didicerunt ſe, cum tempus mortis veniſſet, totos eſſe perituros: quod ut ita ſit, (nihil enim pugno,) quid habet iſta res aut lætabile, aut glorioſum?* Poſtea: *Fac enim ſic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino poſt mortem ſenſus in corpore eſt? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus poſt diſputationem de animo dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit.*

1 *Se-*

[1] Senecæ, [2] aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque [3] nihil magis de homine, quam de beſtiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non eſt, [4] ſi tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines, commenti ſunt. Rurſum vero, cum hoc quoque nullis teſtimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non poſſet, quin homini finis aliquis eſſet propoſitus: eo perducti ſunt alii, ut dicerent, [5] virtutem ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non ſine cauſa aliis diſplicuit, qui ſatis videbant, [6] in ea re, quæ ſecum habe-

1 *Senecæ*] Epiſtola LXIV. *Et fortaſſe (ſi modo ſapientum vera fama eſt, recipitque nos locus aliquis,) quem putamus periſſe præmiſſus eſt.*

2 *Aliorumque*] Generaliter Juſtinus Martyr colloquio cum Tryphone: Οὐδὲν οὖν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τι ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt Philoſophi: neque vel quid ſit anima, valent dicere.*

3 *Nihil magis de homine quam de beſtiis procedunt*] Ut illud Socratis ſive Platonis: *quod ſe movet, æternum eſt.* Vide Lactantium dicto jam loco.

4 *Si tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines commenti ſunt*] Ut Brachmanes olim, & nunc quoque: à quibus hauſit Pythagoras & ejus Schola.

5 *Virtutem ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem, etiam in Phalaridis tauro*] Vide Ciceronem Tuſculanarum II. & Lactantium lib. III Inſtitutionum, cap. 27. ubi contra hanc ſententiam fortiter diſputat, ut & Auguſtinus epiſtola LII.

6 *In ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam*] Lactantius lib. III. cap. 12. *Virtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perfe-*

beret pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam; niſi verborum ſonum, ſine rerum ſenſu, ſequi liberet: ideoque bonum ſupremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas ſenſibus perciperetur. Sed hæc quoque ſententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata eſt: ut quæ honeſtum omne, cujus ſemina quædam in animo condita habemus, exſtingueret, hominemque ad ſublimia erectum dejiceret in cenſum pecudum, quæ pronæ nihil niſi terreſtre reſpiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Chriſtus veram finis cognitionem intulit; promittens ſectatoribus ſuis poſt hoc ævum vitam non modo ſine morte, ſine dolore ac moleſtia, verum etiam ſummo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id eſt, animo, de cujus ſperanda poſt hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua exſtabat; verum etiam corpori: & id quidem juſtiſſime, ut corpus, quod ob le-

rendis, ut dixi, malis tota vis ejus eſt. Et mox cum Senecæ adduxiſſet locum: *Sed & Stoici, quos ſecutus eſt, negant ſine virtute effici quemquam beatum poſſe. Ergo virtutis præmium beata vita eſt, ſi virtus, ut recte dictum eſt, beatam vitam facit. Non eſt igitur, ut ajunt, propter ſeipſam virtus expetenda, ſed propter vitam beatam, quæ virtutem neceſſario ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autem vita præſens & corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubjecta per corpus.* Bene Plinius Hiſtoriæ Naturalis lib. VII. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

I Ut

legem divinam ſæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repenſationis expers non eſſet. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia ſunt, [1] ut epulæ, quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Judæi, [2] & concubitus, quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ: ſunt enim hæc caducæ vitæ propria mortalitatis remedia, illud quidem ad ſingulorum animantium conſervationem; hoc vero ad durationem generum: ſed in corporibus vigor perpetuus, & pluſquam ſiderea pulchritudo; in animo intellectio ſine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & ſi quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conſpectu, admiratione laudibuſque occupata; in ſumma majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi poſſint.

1 *Ut epulæ quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Judæi*] Loca adducuntur infra ad librum v.

2 *Et concubitus quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ*] Alcoranus Azoara II, V, XLVII, LIV, LXV, LXVI.

§ X. *Solvitur obiter objectio inde ſumpta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant.*

Solet hic præter eam objectionem, cui jam ante reſpondimus, alia adferri, quaſi omnino fieri nequeat, ut quæ diſſoluta ſunt hominum corpora, in eamdem compagem redeant: ſed hoc

hoc ratione nulla nititur. [a] Cum enim inter pleroſque Philoſophos conſtet, rebus quantumcumque mutatis, manere materiam diverſarum ſpecierum capacem: quis dicat, aut Deum neſcire, quibus in locis, etiam longiſſime diſtantibus, ſint materiæ ejus, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deeſſe ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in ſuo univerſo, quod in fornacibus, aut vaſis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera ſunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, ſpecie quantumvis mutata, res tamen ad originis ſuæ formam redeat, ejus & in rerum natura exempla ſunt, ut in arborum animantiumque ſeminibus. Neque inſolubilis eſt ille, qui à multis nectitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta tranſeunt, quibus ita paſtis homines iterum paſcantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis

a *Cùm enim*, &c.] Si cui ſequentia *Grotii* verba non ſatisfaciant, ei reſponderi queat, minimè neceſſarium eſſe, ut eadem ſit numero materia quæ excitatur, cum ea quæ, homine moriente, in ſepulcrum illata eſt. Neque enim minùs fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerat, ſi ſit idem animus; quàm fuit idem homo ſenex decrepitus, & infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem fortè ſuperſit in ſene ejus materiæ quæ fuit in infante, propter perpetua effluvia quæ ex corpore elabuntur. *Reſurgere corpus* dici optimè poteſt, cùm ſimile ex terra à Deo formatur, conjungiturque menti. Itaque non opus eſt ut in nimias anguſtias nos redigamus, dum ταυτότητα materiæ nimis rigidè defendimus. *Clericus.*

1 *Cum*

ris noſtri partem abit, ſed in excrementa, aut acceſſiones corporis; quales ſunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuſo aëre multum abſumitur: quæ cum ita ſint, Deus qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, poteſt humanis corporibus ſingulari quadam cura proſpicere, ut quod inde ad aliorum hominum eſcam pervenit, non magis in ſubſtantiam eorum vertatur, quam ſolent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quaſi naturaliter conſtet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id ſi non ſit, & aliud, quod poſteriori corpori aliunde acceſſerit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem ſit corpus, [1] cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio: [2] imo & papilio inſit

1 *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio*] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis. *Quod ſi quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipſi non iidem eſſemus, qui abhinc anno fuiſſemus: propterea quod, ut Philoſophi dicerent, ex quibus particulis minimis conſtiterimus, hæ quotidie ex corpore noſtro decederent, aliæque extrinſecus in earum locum accederent.* Seneca Epiſtola LVIII. *Corpora noſtra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipſe, dum loquor mutari iſta, mutatus ſum.* Vide quæ pulchre hac de re diſſerit Methodius, cujus verba nobis ſervavit Epiphanius, qui Origenianos refutat numeris XII, XIII, XIV, XV.

2 *Imo & papilio inſit in verme*] Ovidius ultimo Metamorphoſeon:

Quæque ſolent canis frondes intexere filis
Agreſtes tineæ, res obſervata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Adda-

ſit in verme, & herbarum ſubſtantia, aut vini, in minimo aliquo, unde iterum inſtaurentur in veram magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni poſſint, nulla eſt cauſa, cur inter impoſſibilia habeatur reſtitutio diſſoluti corporis, cum viri eruditi, [1] Zoroaſter apud Chaldæos; [2] Stoïci prope omnes,

Addamus ex Plinio quædam Hiſtoriæ Naturalis lib. x. cap. 5. de Ranis: *Mirumque ſemeſtri vita reſolvuntur in limum nullo cernente, & rurſus vernis aquis renaſcuntur quæ fuere nata.* Eodem lib. cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, ſi intra tectum hieme ſerventur, deinde ſole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviſcere.* Ibidem cap. 22. de bombycibus: *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens ſui generis cornua. Hi erucæ ſunt. Fit deinde quod vocatur bombylius; ex ea necydalus; ex hoc in ſex menſibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa: *Fieri autem primo papiliones parvos nudoſque.* cap. 26. de cicadis: *Fit primum vermiculus, deinde ex ea quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa ſolſtitia evolant.* c. 30. *Muſcis humore exanimatis, ſi cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem inſecta & aliter naſcuntur. Atque Aſilus imprimis ex rore: inſidet hic raphani folio primo vere, & ſpiſſatus ſole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adjectis diebus creſcit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur aranea. Hæc eruca, quam chryſalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

1 *Zoroaſter apud Chaldæos*] Vide Clementem Strom. v.

2 *Stoïci prope omnes*] Clemens Strom. v. Οἶδεν γὰρ οὗτος ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στοϊκοί. καθ᾽ ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ᾽ ἐκεῖνο τὴν ἀνάστασιν περιέποντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara philoſophia, Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod ἐκπύρωσιν poſtea Stoïci dixere, qui & per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes reſurrectionis rem.* Origenes lib. IV. adverſus Celſum: Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γενέσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτοῦ διακόσμησιν πάντ᾽ ἀπαράλλακτα ἐχουσαν. *Ajunt de porticu Philoſophi poſt ſæculorum circuitus fore*

omnes, [1] & inter Peripateticos Theopompus, eam & fieri poſſe, & futuram crediderint.

fore incendium univerſi, deinde ejuſdem formationem quæ eadem omnia habeat. Poſtea: Κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν· *quamquam igitur reſurrectionis non uſurpant vocabulum, rem tamen agnoſcunt.* Addit hic Origenes Ægyptios. Chryſippus de Providentia citatus Lactantio lib. VII Inſtitutionum, c. 23. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς, μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλυμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. *Hoc cum ita ſe habeat, apparet non eſſe impoſſibile, ut & nos poſt mortem, ſæculorum certis circuitibus evolutis, reſtituamur in eum in quo nunc ſumus ſtatum.* Vide ſi vacat Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philoſophiæ exercitatione XVI.

1 *Et inter Peripateticos Theopompus*] De quo Diogenes Laërtius initio libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς διακλήσεσι διαμενεῖν. *Theopompus vero etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum ſententia tradit, immortaleſque futuros, & omnia in ſuis iiſdem ſemper manſura nominibus.*

§ XI. *Præceptorum eximia ſanctitas, circa Dei cultum.*

Secundum, quo Chriſtiana religio, omnes alias, quæ aut ſunt, aut fuerunt, aut fingi poſſunt, exſuperat, eſt ſumma ſanctitas præceptorum, tum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum ſacra ferme per totum orbem terrarum, ut late oſtendit [1] Porphyrius, & noſtri etiam ſæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano ſan-

1 *Porphyrius*] De abſtinentia ab eſu animalium. Unde multa ſumpſit Cyrillus IV. contra Julianum.

ſanguine Dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges ſuſtulerunt: ut apparet ex iis, [1] quæ de victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos, de Græco & Græca, [2] Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali legimus. Myſteria autem illa ſanctiſſima, ſive Cereris, ſive Liberi patris, pleniſſima fuere omnis obſcœnitatis, ut apparuit, poſtquam ſemel perrupta arcani religione, evulgari cœperunt.

1 *De victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos*] Meminit Plutarchus Themiſtocle, & Pauſanias. Similia ſacra Meſſeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæenſium, habes apud Clementem Protreptico.

2 *Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionyſius Halicarnaſſenſis. Quamdiu id manſerit Plinius libro XXVIII. cap. I. *Boario vero in foro Græcum Græcamve defoſſos, aut aliarum gentium cum quibus tum res eſſet, etiam noſtra ætas vidit.* Manſit mos ad Juſtini & Tatiani tempora. Juſtinus enim ſic Apologetico I. Romanos alloquitur: Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιουμένου. *Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium ſanguis adſpergitur, ſed & humanus, nobiliſſimo atque illuſtriſſimo veſtrûm, occiſorum hominum affundente ſanguinem.* Tatianus vero: Εὑρὼν παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵματι τερπόμενον. *Cum compererim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, & per homicidium fuſo ſanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora manſiſſe talia ſacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superſtitione diſcimus. Eum ſuſtulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. XXX. cap. I. De Britannis eumdem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone, & Solinum. De Slavis vero Helmoldum lib. I. cap. 3. Porphyrius libro de non eſu animantium ſecundo manſiſſe ad ſuam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine, imo & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id eſt Romæ, ſacrum nominans Jovis Latialis.

perunt: quod late exſequuntur [1] Clemens Alexandrinus, & [2] alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, [3] quibus intereſſe Catonem puduit. At Judaïca religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen [4] ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus eſt; qualia ſunt pecudum mactationes, circumciſio, exacta quies ſabbati, & ciborum aliquammultorum interdictio; quorum nonnulla mutuati ſunt Mahumetiſtæ, addita vini prohibitione. At Chriſtiana religio Deum, ut mentem puriſſimam, [5] pura mente colendum docet, [6] & iis operibus, quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt. Sic [7] non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates: [8] non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari: non pecu-

1 *Clemens Alexandrinus*] In Protreptico.

2 *Et alii*] Maxime Arnobius.

3 *Quibus intereſſe Catonem puduit*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius x. 13. Valerius Maximus lib. II. c. 10.

4 *Ne pronus ad idololatriam populus a vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem nec malitiam habent, oneratus eſt*] Hanc cauſam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem ſequitur Joſephus Albo.

5 *Pura mente colendum docet*] Joh. IV. 24.

6 *Et iis operibus quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt*] Unde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi conſentiens, Rom. XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

7 *Non carnem vult circumcidi, ſed cupiditates*] Rom. II. 28, 29. Philipp. III. 3.

8 *Non ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari*] 1 Cor. V. 8.

cudum ſanguinem, aut adipem Deo ſacrare, ſed, ſi opus ſit, [1] pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem: & [2] quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potuſve generibus abſtinere, ſed [3] utroque uti cum modo, qui ſanitati conveniat, [4] interdum & jejuniis ſubactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad ſublimia feratur. Præcipua vero pars religionis ubique oſtenditur poſita [5] in pia fiducia, [6] qua compoſiti ad fidele obſequium [7] in Deum toti recumbimus, [8] ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem; [9] unde & ſpes exſurgit, [10] & verus amor, tum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipſius pareamus, [11] non ſerviliter pœnæ formidine, [12] ſed ut ipſi

1 *Pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem*] 1 Corinth. X. 16. Hebr. XII. 4. 1 Petr. II. 21.

2 *Quæ de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere*] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. II Cor. IX. 7. Hebr. III. 6.

3 *Utroque uti cum modo qui ſanitati conveniat*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. V. 18. Gal. V. 21. 1 Tim. V. 3. 1 Petr. IV. 3.

4 *Interdum & jejuniis ſubactum corpus animo addicere*] Matth. VI. 18. XVII. 21. 1 Corinth. VII. 5.

5 *In pia fiducia*] Ut Joh. XII. 44.

6 *Qua compoſiti ad fidele obſequium*] Luc. XI. 28. Joh. XIII. 17. & ſequentibus. Rom. I. 5. 1 Cor. VII. 19. 1 Petr. I. 2.

7 *In Deum toti recumbimus*] Matth. XXI. 21. II Tim. I. 12.

8 *Ejuſque promiſſis non dubiam habemus fidem*] Rom. IV. 20. II Cor. VII. I. Gal. III. 29.

9 *Unde & ſpes exſurgit*] Hebr. VI. 11. Rom. VIII. 24. XV. 4.

10 *Et verus amor tum Dei, tum proximi*] Gal. V. 6. 1 Theſſ. III. 6.

11 *Non ſerviliter pœnæ formidine*] Rom. VIII. 15.

12 *Sed ut ipſi placeamus*] Hebr. XII. 28.

1 *Ipſum-*

ipſi placeamus, [1] ipſumque habeamus pro ſua bonitate patrem ac [2] remuneratorem. [3] Precari vero jubemur, non ut divitias, aut honores nanciſcamur, & quæ alia multum optata plurimis male ceſſerunt: ſed primum quidem ea, quæ Deo ſunt glorioſa, nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura deſiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcumque in partem res ceciderit ſecuri; ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni ſtudio, nempe, retro commiſſorum veniam, in poſterum auxilium Spiritus, quo firmati adverſus minas omnes atque illecebras in pio curſu perſtemus. Hic eſt Dei cultus in religione Chriſtiana, quo certe nihil excogitari poteſt Deo dignius.

1 *Ipſumque habeamus pro ſua bonitate patrem*] Rom. VIII.

2 *Et remuneratorem*] Coloſſ. III. 24. II Theſſ. I. 6. [Adde &: ut liqueat nos intelligere præcepta ejus eo digniſſima eſſe, & naturæ noſtræ ita convenire, ut meliora, aut æquè convenientia alia nemo comminiſci poſſit. Itaque & grati animi cauſâ, & quòd optima ac præſtantiſſima ſint ejus præcepta, ei nos parere decet; quamvis nullæ eſſent pœnæ luendæ non parentibus, præter ipſius facti turpitudinem. Hoc demum eſt Deo filiorum, non ſervorum inſtar, parere. *Clericus.*]

3 *Precari vero jubemur*] Matth. VI. 10.

§ XII. *Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam læſi.*

Similia ſunt quæ adverſus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata, nihil ſpirat niſi arma, armis propa-

gatur. Sic & Laconum inſtituta, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuiſſe directa, [1] notat, & in culpa ponit Ariſtoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit eſſe naturale; cum contra verum ſit, inter homines à natura amicitiam ac ſocietatem conſtitutam. [2] Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri, occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, niſi bellis, [3] ſæpe manifeſte injuſtis, [4] ut de bello in

1 *Notat & in culpa ponit Ariſtoteles*] Polit. VII. cap. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ τῶν ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν· ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo & qui poſterius ſcripſerunt, oſtenderunt ejuſdem ſe eſſe ſententiæ. Nam in laudatione Lacedæmoniorum reipublicæ, admirantur propoſitum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod & ratione refelli facile poteſt, & ipſis factis refutatum nunc apparet.* Euripides Andromacha Ariſtoteli præiverat:

——— εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τ' ἄλλ' ὄντες ἴστε μηδενὸς βελτίονες.

——— *ſi vis Martia,*
Vobis Lacones abſit & ferri decus,
Spectatur ultra quod ſit eximium nihil.

2 *Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri, occiſarum gentium velut glorioſum facinus triumphis oſtentari?*] Senſus ex Senecæ epiſtola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. ex Cypriani epiſtola ſecunda.

3 *Sæpe manifeſte injuſtis*] Petronius:

——— *ſi quis ſinus abditus ultra,*
Siqua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hoſtis erat. ———

4 *Ut de bello in Sardiniam*] Vide Polybium Hiſtoriarum III.

in Sardiniam [1] & Cyprum ipſi fatentur, conſecuta eſt? Et certe generatim, ut à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum eſt, [2] latrocinia extra fines pleriſque gentibus

1 *Et Cyprum, ipſi fatentur*] Florus lib. III. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falſo, ut inſtar gentium populus, & donare regna conſuetus, Publio Clodio tribuno duce ſocii vivique Regis confiſcationem mandaverit.* Meminit ejuſdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. II. Civilium, Dion lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de Bello Numantino & de Cretico.

2 *Latrocinia extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam*] Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τοπάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵτε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι, καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὰν ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθένεσι τροφῆς· καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον καὶ τὸ πλεῖστον ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον· δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τίνες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύσεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λῃσταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι, οὐκ ὀνειδιζόντων· ἐλῄζοντο δὲ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους, καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Græci non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per inſulas vivebant, poſtquam ſæpius alii ad alios navibus tranſire cæperunt, ad latrocinandum ſe contulerunt, ad quam rem viri illuſtres duces ipſis erant, partim quæſtus ſui cauſa, partim ut victum ſuppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos ſparſas, diripiebant eas, maximamque partem hinc ſe alebant, nondum infami eo vitæ genere, quin & nonnihil habente gloriæ. Manifeſtum id faciunt etiam nunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent ſtrenue id facere, & vetuſti Poëtarum, apud quos frequentes ſunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones eſſent; nimirum, quod nec defugituri id nomen illi eſſent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipſa quin etiam terra continente ſpoliabant alii alios, & nunc quoque magna portio Græcorum ſic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas & vicina terrarum.*

 In-

bus nullam habebant infamiam. [1] Ultionis exactionem Ariſtoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. [2] Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: [3] exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos ſane lex melior, ſanctior diſciplina; ſed tamen in populo impotentis iræ diſſimulata quædam, aut etiam ipſis conceſſa: [4] ut vis in populos ſeptem id meritos; qua non contenti, [5] omnes à ſe diſſidentes crudeli odio

Interrogatio illa cujus Thucydides meminit, eſt apud Homerum Odyſſeâ τ. ubi Scholiaſtes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ ληστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Juſtinus lib. XLIII. c. 3. de Phocenſibus: *Studioſius mare quam terras exercuere, piſcando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hiſpanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. v. de Tyrrhenis: Servium ad VIII & X Æneïdos: de Germanis Cæſarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

1 *Ultionis exactionem Ariſtoteles & Cicero in virtutis parte ponunt*] Ariſtoteles De moribus ad Nicomachum IV. II. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. *Videtur talis & ſenſu & dolore carere, & cum non iraſcatur, vindictæ eſſe negligens. Servile, ſi contumelioſe tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione II inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim, aut contumeliam defendendo aut ulciſcendo propulſamus.* Ad Atticum: *Odi hominem & odero: utinam ulciſci poſſem.* In Antonium: *Sic ulciſcar facinora ſingula, quemadmodum à quibuſque ſum provocatus.*

2 *Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum*] Vide Lactantium libro II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

3 *Exponere liberos quotidianum*] Juſtinus Apologetico ſecundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Inſtitutionum, cap. 20. & Terentii Hecyram.

4 *Ut vis in populos ſeptem id meritos*] Exodi XXXIV. 11, 12. Deut. VII. 1, 2.

5 *Omnes à ſe diſſidentes crudeli odio ſunt perſecuti*] Dandam operam ut eis damnum quo-

odio ſunt perſecuti; [1] cujus ſigna nunc etiam in ipſorum precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent. At [2] dolorem ſuum talionis judicio exſequi, homicidam propinqui ſui privata manu occidere, lege ipſa permittebatur. Chriſti vero lex omnino [3] prohibet injuriam ſive verbis ſive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rurſum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, ſed & malis, [4] ad Dei exemplum, à quo Solem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona.

quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerſon: non reddenda illis quæ furtis ſubducta ſunt, Bechai.

1 *Cujus ſigna etiam nunc in precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. & librum Germanicum Antonii Margaritæ. Maimonidem ad XIII Articulos, ubi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum eſt in ore Judæorum: *Omnes ſectarii ſubito pereant.* Similia ſunt dicta R. Iſaaci in Bereſchith rabba: & Thalmud in Baba Kama, & Baba Bathra.

2 *Dolorem ſuum talionis judicio exſequi*] Levit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

3 *Prohibet injuriam ſive verbis ſive rebus factam reponere*] Matth. V. 38, 44.

4 *Ad Dei exemplum, à quo ſolem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona*] Matth. V. 45.

§ XIII. *Circa conjunctionem maris & fœminæ.*

Conjunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, digniſſima res eſt legum cura. Quam partem neglectui ha-

bitam à Paganis haud mirum eſt, cum eorum, quos colerent, [1] Deorum ſtupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & [2] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [3] poſtea Antinous; quod flagitium apud Mahumetiſtas quoque frequens

1 *Deorum ſtupra & adulteria*] Euripides Ione:

——— νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας ἐκτεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. μὴ σύ γ', ἀλλ' ἐπεὶ κρατεῖς.
Ἀρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ἂν βροτῶν
Κακὸς πεφύκει, ζημιοῦσιν οἱ θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ' οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι,
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεύς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

——— *monendus, ſi tamen eſt, mihi*
Apollo, per vim virginum minuit decus,
Quoſque ipſe ſevit liberos, interfici
Clam patitur. ah ne tu iſta: ſed quando imperas,
Honeſta ſequere. Si quis eſt mortalium
Qui ſcelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nonne iniquum eſt, vos, ſuas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo ſtupra lueretis modo,
Neptunus & tu, rexque ſupremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fuſe tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Julianum, Theodoretum Sermone III.

2 *Concubitus marium cum maribus*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

3 *Poſtea Antinous*] Meminit Juſtinus Apologetico II. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celſum tertio & octavo: Euſebius Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ IV. 8. Theodoretus octavo: & Hiſtorici illorum temporum.

quens eſt, apud Sinenſes, & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem Philoſophis in id laboratum videtur, [1] ut rei turpi honeſtum nomen imponeretur. Inter eoſdem Græciæ Philoſophos præſtantiſſimi [2] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar, [3] cum etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale? quanto æquius ne ſanctiſſimum animal homo incerto ſemine naſcatur, exſtinctis etiam parentum & liberorum inter ſe affecti-

1 *Ut rei turpi honeſtum nomen imponeretur*] Ita ſane cenſent non Lucianus tantum libello De amoribus, ſed & Gregorius Nazianzenus Oratione III. contra Julianum, & ad eum Elias Cretenſis & Nonnus. Cyrillus contra Julianum libro VI. & late Theodoretus libro XIII. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non poſſum è libro De vita contemplatrice: Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐςι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιπληροῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ οὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀςεϊσμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus conſumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros inſanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: ſed virorum in ſexus ejuſdem ſola ætate diſpares: nam ſi quid ibi de Venere & Amore cœleſti ſpecioſe dici auditur, id honeſti obtentus cauſa aſſumitur.* Tertullianus de Anima, Chriſtianam ſapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, ſed vetera depellens, nec adoleſcentiam vitians, ſed omni bono pudoris informans.*

2 *Communione mulierum laudata*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica IV.

3 *Cum etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale*] Plinius lib. X. cap. 33. *Ab his columbarum geſta ſpectantur maxime, ſimili ratione. Mores iidem, ſed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium caſtitate conjugali vide Porphyrium De non eſu animantium tertio.

affectibus ? Lex Hebræa omnem quidem ſpurcitiem inhibet, ſed & [1] plures uni concedit uxores, [2] & marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit : quod & hodie uſurpant Mahumetiſtæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut & uxores ad tempus utendas aliis darent [3] Lacones, & Cato. At perfectiſſima Chriſti lex ad ipſas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentavit mulieris cujuſquam pudicitiam, vel oculis libavit, [4] reum habet, inſpectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua ſit & inſolubilis, [5] merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem : quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubio eſt utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut Germani, & Romani.

[1] Se-

1 *Plures uni concedit uxores*] Apparet id Deut. XVII. 16, 17. XXI. 15. II. Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chryſoſtomus 1 ad Cor. XI. Auguſtinus de doctrina Chriſtiana libro III. cap. 12. & veterum alii Joſephus legis peritiſſimus, Antiquitatum XVI. πάτριον ἐν ταὐτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν. *Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

2 *Et marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit*] Deut. XXIV. 1, 2, 3, 4. Levit. XXI. 14.

3 *Lacones & Cato*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticenſi.

4 *Reum habet, inſpectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis*] Matth. V. 28.

5 *Merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem*] Matth. V. 32. XIX. 9.

1 *Se-*

[1] Sequuntur & hoc Chriſtiani; ut, ſcilicet, animus ab uxore in ſolidum marito datus, [2] æquali retributione penſetur, [3] rectiuſque procedat ſub una præſide domeſticum regimen; neu diverſæ matres diſcordiam liberis inferant.

1 *Sequuntur & hoc Chriſtiani*] Paulus Apoſtolus 1 Cor. VII. 4. Lactantius Inſtitutionum VI. 23. Hieronymus adverſus Oceanum.

2 *Æquali retributione penſetur*] Bene enim Salluſtius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis iſta ducitur neceſſitudo, quod animus multitudine diſtractus nullam pro ſocia obtinet, omnes pariter viles ſunt.* Ammianus de Perſis lib. XXIII. *Per libidines varias caritas diſperſa torpeſcit.* Claudianus bello Gildonico:

——— *Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.

3 *Rectiuſque procedat ſub una præſide domeſticum regimen; neu diverſæ matres diſcordiam liberis inferant*] Utrumque recte concepit & expreſſit Euripides Andromacha.

§ XIV. *Circa uſum bonorum temporalium.*

Ad uſum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibuſdam, [1] ut Ægyptiis & [2] Spartiatis, permiſſa: & qui privatis non permiſerunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: [3] quibus ad caſas redeundum dicebat Romanus orator, ſi ſuum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, ſed [4] fœnus

1 *Ut Ægyptiis*] Diodorus Siculus Hiſtoriarum libro I.

2 *Et Spartiatis*] Plutarchus Lycurgo.

3 *Quibus ad caſas redeundum eſſe dicebat Romanus orator, ſi ſuum cuique reddere deberent*] Verba hunc in ſenſum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in Epitome cap. I.

4 *Fœnus tamen in extraneos permiſſum*] Deut. XXIII. 19.

nus tamen in extraneos permiſſum, ut eorum ingenio ſe lex aliquatenus aptaret; [1] quæ propterea legem ſervantibus, inter cætera, divitias pollicebatur. At [2] Chriſtiana lex non modo omne injuſtitiæ genus, & in quoſvis prohibet; [3] ſed & vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere: quia ſcilicet non ſufficiat animus noſter ad duo ſedulo curanda, quæ ſingula hominem totum requirant, & ſæpe in contraria conſilia nos trahant: deinde vero & in quærendis, & in ſervandis divitiis, [4] ſollicitudo ſervitutem quamdam, & cruciatum ſecum ferat, quæ ipſam voluptatem, quæ ex divitiis ſperatur, corrumpant: [5] ea vero quibus natura contenta eſt, & pauca ſint, & facile ſine magno labore aut impendio parentur. Quod ſi quid tamen Deus ultra indulſerit, non hoc in mare projicere jubemur, [6] ut Philoſophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; ſed ſupplere inde hominum aliorum inopiam, [7] ſive donan-

1 *Quæ propterea legem ſervantibus inter cætera divitias pollicebatur*] Levit. XXVI. 5. Deuter. XXVIII. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

2 *Chriſtiana Lex non modo omne injuſtitiæ genus & in quoſvis prohibet*] Matth. VII. 12. Epheſ. V. 3.

3 *Sed & vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere*] Matth. VI. 24. & ſequentib. XIII. 22. Luc. VIII. 14. 1 Tim. VI. 9.

4 *Sollicitudo ſervitutem quamdam & cruciatum ſecum ferat*] Matth. VI. 34. Philipp. IV. 6.

5 *Ea vero quibus natura contenta eſt, & pauca ſint, & facile ſine magno labore aut impendio parentur*] 1 Tim. VI. 7, 8.

6 *Ut Philoſophi quidam imprudenter fecerunt*] Habet hoc de Ariſtippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philoſtratus.

7 *Sive donando*] Matth. V. 42.

1 *Sive*

nando, [1] ſive dando mutuum id rogantibus, [2] ut decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores ac diſpenſatores credant: bene enim locatum beneficium [3] theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum; in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Chriſtianorum primi, [4] cum uſque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevabant: non aliter, quam ſi orbis totus una eſſet familia. Atque hic illa quoque cautio in Chriſti lege additur, [5] nequa repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret: [6] cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit. Ac ne quis, ut fieri ſolet, obtendat tenacitati ſuæ velum, quaſi metuat, ne ipſe olim ſenex, aut à calamitate aliqua deprehenſus, ſuis rebus opus habeat, [7] promittit lex curam ſpecialem pro

1 *Sive dando mutuum id rogantibus*] Matth. ibidem. Luc. VI. 35.

2 *Ut decet eos qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores & diſpenſatores credant*] 1 Tim. VI. 17, 18.

3 *Theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum, in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat*] Matth. VI. 20.

4 *Cum uſque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevarent*] Rom. XV. 25, 26. & ſequentibus. II Cor. IX. 1, 2, 3, 4. Philipp. IV. 18.

5 *Nequa repenſationis aut honoris ſpes beneficentiam defloret*] Matth. VI. 1, 2. Luc. XIV. 12.

6 *Cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit*] Matthæus dicto jam loco.

7 *Promittit lex curam ſpecialem pro his qui illa præcepta ſervaverint*] Matth. VI. 32. Luc. XII. 7. XXI. 18.

1 *Con-*

pro his qui illà præcepta ſervaverint, & quo magis confidant, in mentem illis revocat [1] conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus; & in ornandis herbis, floribuſque: rem vero fore indignam, ſi Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

1 *Conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis floribuſque.*] Matth. VI. 26, 28.

§ XV. *Circa jusjurandum.*

Perjurium vetant leges aliæ; [1] hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri, & ita coli veracitatem in quovis ſermone, [2] ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.

1 *Hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri*] Matth. V. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. V. 12.

2 *Ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem*] Matth. dicto jam loco.

§ XVI. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri poteſt, aut in Græcorum philoſophicis ſcriptis, aut in ſententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, & quidem ut ſancitum divina auctoritate: puta [1] de modeſtia, [2] temperan-

1 *De modeſtia*] 1 Petr. III. 3.

2 *Temperantia*] Tit. II. 12. 1 Tim. II. 9.

perantia, de [1] bonitate, [2] de morum honeſtate, de [3] prudentia, [4] de officio magiſtratuum & ſubditorum, [5] parentum & liberorum, [6] dominorum & ſervorum, [7] item conjugum inter ſe, maxime vero de vitandis vitiis, quæ ſpecie quadam honeſti plurimis Græcis Romaniſque impoſuerunt; [8] cupiditatibus, ſcilicet, honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum ſolida brevitate admirabilis, [9] ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos, [10] id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri. Opponat forte aliquis contra dogmatum Chriſti excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Chriſtianos diſcrepantiam, unde orta ſit & ſectarum multitudo.

1 *Bonitate*] II Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. III. 12. I Cor. XIII. 4.

2 *De morum honeſtate*] Phil. IV. 8. I Tim. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

3 *De prudentia*] Matth. X. 16. Epheſ. I. 8.

4 *De officio magiſtratuum & ſubditorum*] I Tim. II. 2. Rom. XIII. I Petr. II. 13, 17.

5 *Parentum & liberorum*] Coloſſ. III. 20, 21. Epheſ. VI. 1, 2, 3, 4.

6 *Dominorum & ſervorum*] Epheſ. VI. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Coloſſ. III. 22, 23, 24, 25.

7 *Item conjugum inter ſe*] Epheſ. V. 22, 23, 24, 25, 28, 33. Coloſſ. III. 18, 19. I Tim. II. 12.

8 *Cupiditatibus ſcilicet honorum & gloriæ*] Matth. XVIII. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVIII. 14. Joh. V. 44. Epheſ. IV. 2. Coloſſ. II. 18. III. 23. I Joh. II. 16. Philipp. II. 3. I Theſſ. II. 6. I Petr. I. 24. V. 5.

9 *Ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos*] Matth. IX. 18. XXII. 37, 39. Luc. X. 27. Rom. XIII. 9, 10, 11. Galat. V. 14. Jac. II. 8.

10 *Id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri*] Matth. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine Vitam ejus Imperatoris ſcripſit.

§ XVII.

§ XVII. *Solvitur objectio ſumta ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos.*

Sed parata reſponſio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod ſtudiis judicium impeditur: ſed ſolent iſtæ opinionum varietates conſiſtere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argumentum petitur: ſicut in Mathematicis, an quadrari circulus poſſit diſputatur, non item an, ſi æqualibus æqualia demantur, quæ remanent ſint æqualia; idemque in Phyſicis, Medicina, & aliis Artibus, videre eſt. Sic & diſcrepantia illa opinionum inter Chriſtianos impedire nequit, quominus de præcipuis, id eſt, de præceptis illis, ex quibus Chriſtianam religionem maxime commendavimus, ſatis conſtet: eorumque certitudo hoc ipſo emicat, quod qui odiis inter ſe inflammati quærunt diffidendi materiam, eo progredi non auſint, ut hæc negent à Chriſto imperata; ne illi quidem ipſi, qui vitam ſuam ad eam normam nolunt componere. Quod ſi quis etiam his velit contradicere, par habendus ſit Philoſophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi ſenſu refelluntur, ita illi conſenſu omnium gentium Chriſtianarum, & librorum, quos ſcripſerunt Chriſtianæ religionis primi, ac primis proximi, & deinceps ſecuti doctores, etiam illi, qui ſuam in Chri-

ſtum

ſtum fidem morte teſtati ſunt. Nam quod hi omnes ut Chriſti dogma agnoſcunt, id omnino pro tali habendum eſt ab æquo rerum judice: ſicut Platoni, Xenophonti, aliiſque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis; Stoïcorum ſcholæ de his quæ Zeno tradidit.

§ XVIII. *Probatur amplius præſtantia Chriſtianæ religionis, ex præſtantia ipſius magiſtri.*

Tertium, quo Chriſtianam religionem omnibus aliis, quæ ſunt, aut fingi poſſunt, præſtare diximus, eſt ipſe modus, quo tradita fuit ac propagata: qua in parte prima eſt inſpectio de ipſo dogmatis auctore. Græcæ ſapientiæ auctores nihil ferme certi ſe adferre ipſi fatebantur: quippe [1] veritatem velut in puteo demerſam, & [2] mentem noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis. Ipſorum præterea [3] nemo non ali-

1 *Veritatem velut in puteo demerſam*] Democriti eſt, ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

2 *Mentem noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis*] Ariſtoteles Metaphyſicorum 11.c.1. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim veſpertilionum oculi ad lumen diei ſe habent, ita & animi noſtri mens ad ea quæ omnium ſunt clariſſima.*

3 *Nemo non aliquo vitio obſitus*] Maximo conſenſu omnium laudatur Socrates. At ejus ſummam iracundiam quæ in dictis & factis ſe oſtenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus ſexto adverſus Julianum.

aliquo vitio obſitus, [1] alii Regum adulatores, [2] alii ſcortorum amoribus addicti, [3] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter ſe magnum argumentum, [4] rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris verò in Dei cultu, quod & qui Deum unum crediderunt, tamen illo ſepoſito, aliis, & quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [5] religi-

1 *Alii Regum adulatores*] Plato, Ariſtippus.

2 *Alii ſcortorum amoribus addicti*] Marium Zeno, Stoïcæ ſectæ princeps: Feminarum prope omnes, Plato, Ariſtoteles, Epicurus, Ariſtippus. Athenæus libro III. & XIII. Laërtius, Lactantius, teſtes. Theognis ipſe de ſe multis in locis.

3 *Alii caninæ impudentiæ*] Dicti inde Cynici.

4 *Rixæ de verbis aut nullius momenti rebus*] Bene id notatum Timoni Phliaſio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνεσθε;
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.
Mortales miſeri, probra peſſima, nil niſi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites?
O homines, tumidis inflati faſtibus utres.

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενεὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος,
Ἥτ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἔς τε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.
Aſpera lis quædam provenit inania clamans,
Incenſi in cædes odii ſoror atque miniſtra,
Quæ cæca huc illuc circumque voluta, ſupremum
Mortales capite incurrit, ſpemque injicit illis.

Item:

Τίς δ' ἄρ τοὺς δ' ὀλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος. ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθεὶς
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λαλήν· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.
Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad ſtrepitum accurrens plebs atque exoſa ſilentes:
Unde loquax morbus multa cum peſte cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. V. apud Euſebium in fine Præparationis, & apud Theodoretum Sermone II.

5 *Religionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice*] Xenophon Memorabilium V. oraculum recitat, quo juben-

ligionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice. De præmio quoque pietatis nihil adſeverabant certi, [1] quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet. Mahumetes, latè ſparſæ religionis auctor, [2] projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua conſtare poſſit, quod ipſe promiſit præmium, in epulis & Venere poſitum, id vere exſtiturum; cum ipſius in corpus vitam rediiſſe ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, [3] cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, [4] & ad pollicitum Dei de

bentur Dii coli ex lege cujuſque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Auguſtino ſupra citavimus: poſt quæ ſic Auguſtinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui eſt apud Euſebium Præparat. lib. IV. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus diſſerere. Ejus autem periculi metum Græca & Latina & barbara philoſophia pluris fecit, quam veri ſinceram profeſſionem: quod vel unum ſufficit, ne quis tales ſibi per omnia ſequendos putet. Notat hoc in Platone Juſtinus martyr Paræneſi ad Græcos.

1 *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet*] Vide quæ attulimus ſupra.

2 *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur*] Vide quæ dicentur libro VI.

3 *Cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit*] Exodi IV. 2, 10, 13, 14.

4 *Et ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentia nonnihil oſtenderit*] Num. XX. 12.

de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem ſuis promittit, præmiorum vix quicquam ipſe conſecutus eſt, deſertis in locis [1] jactatus perpetuis ſeditionibus, [2] neque ingreſſus in terram illam felicem. At Chriſtus [3] peccati omnis expers à ſuis deſcribitur, [4] nec ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur. Tum vero [5] quicquid præſcripſit aliis, id præſtitit ipſe. Quæ enim ſibi à Deo mandata erant implevit fideliter, [6] in vita omni ſimpliciſſimus, [7] injuriarum ac cruciatuum patientiſſimus, quod in ipſo crucis ſupplicio oſtendit, amantiſſimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, [8] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem ſuis promiſit præmium, ejus ipſe compos factus, excellentiſſimo modo, & perhibetur, & certa fide comprobatur. In vitam

1 *Jactatus perpetuis ſeditionibus*] Exodi XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV.

2 *Neque ingreſſus in terram illam felicem*] Num. XX. 12. Deut. XXXIV. 4.

3 *Peccati omnis expers à ſuis deſcribitur*] Joh. VIII. 46. X. 32. II Cor. V. 21. I Petri II. 22. Hebr. IV. 15. Pietatem ejus etiam oraculo apud Gentes auctoritatem habente laudatam oſtendemus ad lib. IV.

4 *Nec ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur*] Notatum id Origeni libro III. contra Celſum.

5 *Quicquid præſcripſit aliis, id præſtitit ipſe*] Bene Lactantius fine Inſtitutionum: *Nec monſtravit tantum, ſed etiam præceſſit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

6 *In vita omni ſimpliciſſimus*] I Petri II. 22.

7 *Injuriarum ac cruciatuum patientiſſimus*] Matth. XXVI. 50, 52. Joh. VIII. 23. Act. VIII. 32.

8 *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur*] Luc. XXIII. 34.

1 *Vi-*

vitam enim redditum [1] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [2] in cœlum evectus eſt ſpectantibus duodecim: ibi poteſtatem, quæ ſuprema eſt, conſecutus oſtenditur eo, quod ſuos ſectatores, & [3] linguarum, quas non didicerant, loquela, [4] & aliis mirificis virtutibus donavit, [5] ita ut facturum ſe diſcedens promiſerat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus eſt, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac ſic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere ſupra cæteras, quod ejus Magiſter, quæ juſſit ipſe, præſtitit; quod promiſit, ipſe eſt conſecutus.

Ex admirabili propagatione iſtius religionis.

Videamus jam etiam effectus allati ab ipſo dogmatis; qui profecto, ſi recte animadvertantur, tales ſunt, ut ſi Deo ulla eſt cura rerum

1 *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam*] Joh. xx. 27, 28, 29. Joh. 1 Epiſt. 1. 1. Matth. xxviii. Marci xvi. Luc. xxiv. 1 Cor. xv. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

2 *In cœlum evectus eſt ſpectantibus duodecim*] Marc. xvi. 19. Luc. xxiv. 51, 52. Actor. 1. 9, 10, 11. Adde Actor. vii. 55. ix. 3, 4, 5. xxii. 6. 1 Cor. xv. 8.

3 *Linguarum quas non didicerant loquela*] Actor. ii. 3, 4. x. 46. xix. 6. 1 Cor. xii. 10, 28, 30. xiii. 1, 8. xiv. 2. 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27. 39.

4 *Et aliis mirificis virtutibus donavit*] Actor. iii. v. viii. ix. x. xi. xiii. xiv. xvi. xix. xx. xxi. xxvii. Rom. xv. 19. ii Cor. xii. 12. Hebr. ii. 4. Oſtendunt hujus rei veritatem & Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Irenæus libro ii. Tertullianus Apologetico: Origenes adverſus Celſum vii. Lactantius, & alii.

5 *Ita ut diſcedens facturum ſe promiſerat*] Joh. xiv. 12. xvii. 28. Marci xvi. 17.

rum humanarum, non poſſit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum eſſet, pateret quam latiſſime. Id autem contingit religioni Chriſtianæ, quam ipſi videmus per Europam omnem, [1] ne Septentrionis quidem receſſibus excluſis, doceri: [2] nec minus per Aſiam omnem, [3] etiam ejus inſulas in Oceano, [4] per Ægyptum quoque, [5] per Æthiopiam, [6] & alias aliquot Africæ partes, [7] poſtremo & per Americam. Neque id nunc tantum fieri, ſed & olim factum, oſtendunt omnium temporum hiſtoriæ, libri Chriſtianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conſervata [8] de itineribus ac miraculis Thomæ, [9] Andreæ, alio-

1 *Ne Septentrionis quidem receſſibus excluſis*] Vide Adamum Bremenſem, & Helmoldum, & qui de Iſlandia ſcripſere.

2 *Nec minus per Aſiam omnem*] Vide Acta Conciliorum Univerſalium.

3 *Etiam ejus inſulas in Oceano*] Vide Oſorium in Luſitanicis.

4 *Per Ægyptum quoque*] Apparet ex Actis Conciliorum Univerſalium, ex hiſtoria Eccleſiaſtica vetere, ac nominatim Euſebio VI. 34. ex liturgia Coptitarum.

5 *Per Æthiopiam*] Vide Franciſcum Alvareſium.

6 *Et alias aliquot Africæ partes*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Auguſtinum, & Conciliorum per Africam acta, præcipue ejus Concilii quod Cypriani operibus ſubtexitur.

7 *Poſtremo & per Americam*] Vide Acoſtam & alios de rebus Americanis.

8 *De itineribus ac miraculis Thomæ*] Vide Abdiam libro IX. Euſebium Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ lib. I. in fine, & libro II. capite primo: & initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Oſorium & Linſchotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam De imperio Luſitanorum Aſiatico. Sepulcrum ejus Apoſtoli in terra Coromandel etiam nunc monſtratur.

9 *Andreæ*] Euſebius dicto libro

aliorumque Apoſtolorum. Jam ſuis temporibus quam late Chriſti nomen celebraretur apud Britannos, Germanos, aliaſque ultimas gentes, [1] notant Clemens, [2] Tertullianus, [3] & alii. Quæ eſt religio, quæ cum tam lata poſ-

libro III, initio, & Origenes ad Geneſim.

1 *Notant Clemens*] Chriſtum is dicit omnibus notum gentibus, Strom. v.

2 *Tertullianus*] Adverſus Judæos I. *In quem enim alium univerſæ gentes crediderunt, niſi in Chriſtum, qui jam venit? cui enim & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Meſopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Aſiam & Pamphyliam: immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ eſt trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hieruſalem Judæi & cæteræ gentes: ut jam Gætulorum varietates & Maurorum multi fines, Hiſpanorum omnes termini, & Galliarum diverſæ nationes, & Britannorum inacceſſa Romanis loca, Chriſto vero ſubdita: & Sarmatarum & Dacorum: & Germanorum & Scytharum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & inſularum multarum nobis ignotarum; & quæ enumerare minus poſſumus, in quibus omnibus locis Chriſti nomen, qui jam venit, regnat.* Mox oſtendit quanto latius Chriſti regnum ſuis temporibus, id eſt, fine ſæculi ſecundi, patuerit quam olim Nabuchodonoſoris, & Alexandri aut Romanorum: *Chriſti autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus ſupra enumeratis* (numeraverat autem Babylonicos, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Aſiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gætulos, Romanos;) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

3 *Et alii*] Irenæus Tertulliano vetuſtior, lib. I. cap. 3. *Nam etſi in Mundo loquelæ diſſimiles ſunt, virtus traditionis una & eadem eſt. Et neque hæ quæ in Germania ſunt fundatæ Eccleſiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis ſunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi ſunt conſtitutæ: ſed ſicut Sol creatura Dei in univerſo mundo unus & idem eſt, ſic & lumen, prædicatio Veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire.* Origenes Homilia ad Ezechielem IV. *Confitentur & miſerabiles Judæi hæc de Chriſti præſentia prædicari: ſed ſtulte ignorant perſonam, cum videant im-*

poſſeſſione poſſit contendere? nam ſi Paganiſmum dixeris, nomen unum dixeris, non religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim aſtra, alii elementa, alii pecudes, alii res non ſubſiſtentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magiſtro. Judæi ſparſi quidem,

pleta quæ dicta ſunt. Quando enim terra Britanniæ ante adventum Chriſti in unius Dei conſenſit religionem? quando terra Maurorum? quando totus ſemel orbis? Arnobius libro II. *Virtutes ſub oculis poſitæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipſo fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas ſubdidit appetitionum flammas, & ad unius credulitatis aſſenſum mente una concurrere gentes & populos fecit, & moribus diſſimillimas nationes. Enumerari enim poſſunt atque in uſum computationis venire ea quæ in India geſta ſunt apud Seras, Perſas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Aſia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in inſulis & provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens luſtrat: ipſam denique apud dominam Romam.* Athanaſius in epiſtola Synodica quæ apud Theodoretum eſt libro IV. cap. 3. Eccleſias Chriſtianas commemorat Hiſpaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Myſiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Iſauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adverſus Græcos Sermone VIII. de Apoſtolis ſic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτους, νῦν δὲ παρ᾽ ἐκείνους ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ Ἱσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ᾽ ᾧ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοιγε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modo Romanis loquentes, modo Hiſpanis aut Gallis: at poſtquam ad eum iverunt à quo miſſi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, & qui Romana amant imperia, & ab ipſis reguntur; ſed & Perſæ, & Scythæ, & Maſſagetæ, & Sauromatæ, & Indi, & Æthiopes, &, ut ſummatim rem eloquar, omnes qui ſunt intra oras habitabiles.* Idem libro IX. converſis gentibus annumerat Perſas, Maſſagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caſpios, Scy-

dem, ſed gens una, nec poſt Chriſtum eorum religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipſorum magis per Chriſtianos, quam per ipſos innotuit. Mahumetiſmus ſatis multas terras inſidet, ſed non ſolus. Nam per eaſdem terras colitur & Chriſtiana religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetiſtæ non reperiantur in partibus pleriſque, ubi ſunt Chriſtiani.

Con-

Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Chriſtianis annumerat Indos, Perſas, Gothos, Ægyptios, Beſſos, & pellitos populos: in epiſtola ad Lætam Indos, Perſas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi & Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chryſoſtomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthios: Πῶς δ' ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, ὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίςων; *Quomodo vero quæ ab iis ſcripta ſunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipſos denique fines Oceani perveniſſent, niſi auctores illi fide digni fuiſſent?* Idem poſteriore Homilia in Pentecoſten: Ἔρχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάςῳ μερίζον τῆς κατὰ οἰκυμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ, γνωρίζον ἑκάςῳ τῆς ἐμπιςευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus ſanctus in linguarum ſpecie, dividens unicuique orbis regiones, quas inſtituerent, & per conceſſum linguæ donum velut codicillis quibuſdam definiens terminos mandati ipſis magiſtralis imperii.* Idem oratione egregia, Chriſtum eſſe Deum: Ἐρῦμεν ὅτι ὐκ ἔςιν ἀνθρώπυ ψιλῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκυμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιύτοις καλεῖν πράγμασιν ὕτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπυ συνηθείας προκατειλημμένυς ἀνθρώπυς, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένυς. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τύτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, ὐχὶ Ῥωμαίυς μόνον ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non eſt meri hominis, tantum orbis brevi ſpatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala conſuetudine occupatos, imo a tanta malitia poſſeſſos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, ſed & Perſas, & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ ſequuntur lectu digniſſima.

Conſiderata infirmitate ac ſimplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt.

Sequitur & hoc videamus, quibus inſtrumentis progreſſus fecerit Chriſtiana religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita pleroſque homines comparatos eſſe ut regum & potentum exempla facile ſequantur: eoque magis ſi lex etiam & coactio adſit. Hinc Paganicarum religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Chriſtianam religionem primi docuerunt, non modo ſine imperio omni fuerunt, ſed & fortunæ humilis, piſcatores, textores, & ſi quid his ſimile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, [1] non tantum per omnes Romani imperii partes, ſed ad Parthos quoque & Indos pervenit. Nec tantum ipſo initio, ſed per tria ferme ſæcula, privatorum opera, ſine minis ullis, ſine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota eſt hæc religio, [2] ita ut antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet.

1 *Non tantum per omnes imperii Romani fines*] Rom. xv. 19.

2 *Ita ut antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet*] Jam ſuo ævo Tertullianus dixerat 11. Apologetico: *Heſterni ſumus, & veſtra omnia implevimus, urbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

1 *Ser-*

eſſet. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis ſimul artibus reddebant ſe commendabiles, ut Geometriæ ſtudio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum hiſtoria, Stoïci dialectica ſubtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici; multis adfuit & admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophraſto. At primis Chriſtianiſmi doctoribus ars talis nulla, [1] ſermo ſimpliciſſimus & ſine illecebris, ſola præcepta, promiſſa, minas nuda oratione proferens: quæ cum per ſe non habeant efficaciam parem tantis progreſſibus, omnino neceſſe eſt ſtatuamus, aut miracula adfuiſſe, aut arcanam Dei actionem adſpirantem negotio, aut utrumque.

1 *Sermo ſimpliciſſimus*] Prudenter id notatum Chryſoſtomo 1 ad Cor. 1. 17. & Theodoreto poſt recitata jam verba.

§ XIX. *Et maximis impedimentis quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent.*

Cui conſiderationi & hæc addenda eſt, quod qui Chriſtianiſmum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica ſacra, & Mahumetis legem primi ſuſceperunt, multoque minus antecedente quâdam inſtitutione præparatum, ſicut Hebræi circumciſione & unius Dei cognitione ad le-

gem

gem Moſis acceptandam idonei erant redditi; ſed contra impletum opinionibus & conſuetudine, quæ velut altera natura eſt, repugnante cum iſtis novis inſtitutis; educati, ſcilicet, legumque & parentum auctoritate confirmati in ſacris Paganicis, aut Judaïcis ritibus. Huic obſtaculo accedebat non minus alterum; graviſſima ſcilicet mala, quæ Chriſtianiſmum ſuſcipientibus eam ob cauſam ferenda aut metuenda conſtabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; ſequitur, ut, quæ eorum malorum cauſæ ſunt, non niſi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Chriſtiani, acceſſerunt mulctæ, & bonorum publicationes, & exſilia: ſed levia hæc; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: ſupplicia vero ad mortem tam frequentia, ut teſtentur illorum temporum ſcriptores, nulla fame, nulla peſtilentia, nullo bello plus hominum uno tempore abſumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, ſed [1] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ ſine maximo horrore legi aut cogitari non poſſunt: atque hæc ſævitia, quæ non longis interpoſitis ſpiramentis, & his ipſis non ubique, ad Conſtan-

1 *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ*] Domitius Ulpianus nobilis Juriſconſultus libros ſeptem ſcripſit, Quibus pœnis affici deberent Chriſtiani. Lactantius meminit libro V. capite 11.

ſtantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita reciſis plures ſuccreſcebant. Comparemus hic quoque cum Chriſtianiſmo religiones alias: Græci, Paganique cæteri ſoliti ſua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem, haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut negetur. At inter Chriſtianos, mortem ob ſuum dogma perpeſſos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis ſuis cogniti; mulieres, virgines, adoleſcentes, quibus nec appetitus inerat, nec ſpes probabilis duraturi nominis; ſicut & pauci ſunt quorum nomina in Martyrologiis exſtant, [1] præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recenſentur. Accedit, quod levi aliqua ſimulatione, puta thuris jactu in aram, plerique ſe liberare à tali pœna potuerunt; quod de illis dici non poteſt, qui qualem-

1 *Præ numero eorum qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recenſentur*] Ut Maſſa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Auguſti: Plurimi in Africa ſub Severo: ſub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia, & Meſopotamia: in Phrygia, in Ponto ſub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaïde, Tyro, Treveris ſub Diocletiano: in Perſide ſub Cabada, Sapore: quorum ſine nominibus mentio in Martyrologio.

1 *Pro*

lemcumque ſenſum in corde premerent, certe in factis conſpicuis ad vulgi mores ſe aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem ſubiiſſe non aliis tribui poſſit, quam Judæis, & Chriſtianis: ac ne Judæis quidem poſt Chriſti tempora: ante ea vero paucis, ſi cum Chriſtianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Chriſti lege ſupplicium tolerarunt, quam unquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manaſſis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Chriſtiana religio hac quoque in parte tam in immenſum cæteras excellat, merito aliis anteponenda eſt. Ex illa tanta multitudine omnis generis ſexuſque hominum tot locis ac ſæculis diſtinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ conſtantiæ fuiſſe cauſam, quæ alia cogitari non poteſt, quam lux veritatis, & Dei Spiritus.

Reſpondetur his qui plura & validiora argumenta requirunt.

Si quis allatis hactenus argumentis pro Chriſtiana religione ſatis ſibi factum non putet, ſed magis urgentia deſideret, ſcire debet, [1] pro rerum diverſitate, diverſa quoque eſſe pro-

1 *Pro rerum diverſitate diverſa quoque eſſe probandi genera*] Ariſtoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. 1. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη. τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ' ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re*

probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti eſt quæſtio; in quo genere ſane ſtandum eſt nulla ſuſpicione laborantibus teſtimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis hiſtoriæ uſus periit, medicinæ quoque pars magna; ſed & omnis, quæ inter parentes liberoſque eſt, pietas, [1] ut quos haud aliter noſcamus. Voluit autem Deus id, quod credi à nobis vellet, ſic ut illud ipſum credere tamquam obedientiam à nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ ſenſu aut demonſtratione percipiuntur; ſed quantum ſatis eſſet ad fidem faciendam, remque perſuadendam homini non pertinaci: ut ita ſermo Euangelii tamquam lapis eſſet Lydius, ad quem ingenia ſanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eoſdemque ſapientes in aſſenſum traxerint, hoc ipſo liquet apud cæteros incredulitatis cauſam non in probationis penuria eſſe poſitam, ſed in eo,

re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda eſt. Metaphyſicorum 1. parte poſteriore, capite ultimo: Τὴν δ᾽ ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda eſt.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis ſententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, ſed magnorum & prope divinorum virorum ſit aſſertio.*

1 *Ut quos aliter haud noſcamus*] Homerus:

Οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo ſibi conſcius ipſe eſt:

Exactiſſimo, ſcilicet, ſciendi genere.

1 *Quod*

eo, [1] quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur; quod ſcilicet durum illis ſit honores & alia commoda parvi ducere, quod faciendum ſit, ſi ea recipiant, quæ de Chriſto narrantur, ac propterea etiam Chriſti præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipſo detegitur, quod multas alias narrationes hiſtoricorum pro veris habeant; quas tamen veras eſſe ſola auctoritate conſtet, non etiam manentibus in hunc diem veſtigiis; qualia habet Chriſti hiſtoria, partim confeſſione Judæorum, qui nunc ſuperſunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Chriſtianorum cœtibus; quorum omnino cauſam aliquam exſtitiſſe oportuit. Cumque illa religionis Chriſtianæ tam diuturna continuatio, & tam late diffuſa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri poſſit: ſequitur, ut tribuenda ſit miraculis, aut ſi quis miraculis neget id factum, [2] hoc ipſum, quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo.

1 *Quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur*] Tractat hoc pulchre Chryſoſtomus 1 Cor. cap. III. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιςεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τῦ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia ad implenda quæ præcepta ſunt, venit.*

2 *Hoc ipſum quod ſine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum eſt omni miraculo*] Tractat hoc argumentum Chryſoſtomus 1 ad Corinth. cap. 1. in fine, & Auguſtinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

§ I. *Pro auctoritate librorum Novi Fœderis.*

QUi jam his, quæ allata ſunt, argumentis, aut ſiqua præter hæc ſunt alia, perſuaſus, eam quam Chriſtiani profitentur, religionem veram optimamque crediderit, ut partes ejus omnes ediſcat, mittendus eſt ad libros antiquiſſimos eam religionem continentes, quos Novi Teſtamenti aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, ſi quis neget illis libris eam religionem contineri, ſicut Chriſtiani omnes affirmant, cum omni ſectæ, ſive bonæ, ſive malæ, æquum ſit credi in eo, quod afferunt, hoc aut illo libro ſua dogmata contineri; ſicut Mahumetiſtis credimus Mahumetis religionem contineri Alcorano. Quare

 cum

cum ſupra jam probata ſit veritas religionis Chriſtianæ; ſimulque conſtet eam ipſam his libris contineri, ſatis vel hoc ſolo adſtruitur illis libris ſua auctoritas. Si quis tamen eam magis ſpeciatim ſibi monſtrari poſtulet, primum illam ponemus uſitatam apud æquos omnes judices regulam, ut qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per ſæcula receptum, [1] ei incumbat onus adferendi argumenta fidem ſcripto derogantia: quod ſi id facere nequeat, defendendum librum velut in poſſeſſione ſuæ auctoritatis.

1 *Ei incumbat onus adferendi argumenta ſcripto fidem derogantia*] Baldus in rubrica de Fide inſtrumentorum. Vide & Gailium lib. II. Obſ. CXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

§ II. *Libros qui nomina præſcripta habent eorum eſſe quorum nomen præferunt.*

Dicimus ergo, ſcripta, de quibus dubitatum inter Chriſtianos non eſt, quæque certum nomen præferunt, ejus eſſe ſcriptoris cujus titulo inſigniuntur: quia, ſcilicet, primi illi, puta Juſtinus, Irenæus, Clemens, ac deinceps alii ſub his ipſis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod [1] Tertullianus aliquot librorum ipſa

1 *Tertullianus*] De præſcriptione adverſus hæreticos: *Age jam qui voles curioſitatem melius exercere in negotio ſalutis tuæ, percurre Eccleſias Apoſtolicas, apud quas ipſæ adhuc cathedræ Apoſtolorum ſuis locis præſident, apud quas ipſæ authen-*

ipſa archetypa ſuo adhuc tempore ait exſtitiſſe: quodque omnes Eccleſiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti eſſent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judæi umquam controverſiam moverunt, quaſi non eorum eſſent opera, quorum dicebantur: [1] Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, eſſe ea, quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta. Homeri aut Virgilii eſſe, quæ eorum dicuntur, nemo ſanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum teſtimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus ſtandum eſt teſtimonio prope omnium quotquot per orbem ſunt gentium?

thentica literæ eorum recitantur. Quidni ipſa manus Apoſtolorum tum exſtiterit, cum Quintilianus dicat ſuo tempore exſtitiſſe manum Ciceronis, Gellius Virgilii ſuo tempore?

1 *Julianus vero aperte etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ eſſe ea quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta*] Exſtat locus libro Cyrilli decimo. [Vide & adnotata à nobis, in Diſſertatione de IV Euangeliis *Harmoniæ Euangelicæ* ſubjecta. *Clericus.*]

§ III. *De libris olim dubitatis ſublatam dubitationem.*

Sunt ſane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti, [a] ut Petri altera, ea quæ Jacobi eſt, & Judæ, duæ

a *Petri altera*] De hac tamen ipſe *Grotius* dubitabat, cujus dubitationis rationes ipſe reddidit, initio adnotationum ad eam Epiſtolam. Sed quamvis una aut altera Epiſtola in dubium

duæ ſub nomine Joannis presbyteri, Apocalypſis, & ad Hebræos epiſtola: ſed ita tamen, ut à multis Eccleſiis ſint agniti, quod oſtendunt Chriſtiani antiqui, cum illorum teſtimoniis tanquam ſacris utuntur: unde credibile eſt, Eccleſias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignoraſſe, aut de iis dubitaſſe: poſtea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpiſſe, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero cauſa idonea fingi poteſt, cur illos libros quiſquam ſuppoſuerit, cum nihil inde colligi poſſit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

bium revocaretur, nec propterea ceteræ dubiæ fierent, nec ulla fidei Chriſtianæ pars, quæ abundè alibi tradita eſt, periret. *Clericus.*

§ IV. *Libris ſine nomine conſtare auctoritatem, ex qualitate ſcriptorum.*

Non eſt etiam, quod fidem quis detrahat epiſtolæ ad Hebræos eo ſolo nomine, quod neſciatur ejus ſcriptor; ac ſimiliter duabus epiſtolis Johannis, & Apocalypſi, quod dubitent nonnulli, an earum ſcriptor Johannes ſit Apoſtolus, an alius quis ejus nominis. [a] In ſcriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros hiſtoricos recipi-

[a] *In Scriptoribus*] Aptiùs dixeris, *in Scriptis*, ſeu libris, & hæc fuit mens *Grotii*, ut ſequentia oſtendunt. *Clericus.*

1 Re-

pimus, quorum ſcriptores neſcimus; ut de bello Alexandrino Cæſaris; nempe, quia videmus eum, quiſquis fuit, & illis vixiſſe temporibus, & rebus interfuiſſe. Sic etiam cum qui libros ſcripſerunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate ſe vixiſſe teſtentur, & donis Apoſtolicis fuiſſe præditos, ſufficere id nobis debet. Nam ſi quis dicat potuiſſe fingi has qualitates, item in aliis ſcriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem; eos, ſcilicet, qui ubique veritatis ac pietatis ſtudium inculcant, nulla de cauſa voluiſſe ſe crimine falſi obſtringere; quod non tantum apud bonos omnes deteſtabile eſt, ſed [1] Romanis etiam legibus capite puniebatur.

1 *Romanis etiam legibus capite puniebatur*] L. Falſi nominis, D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. §. 10. & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, & apud Capitolinum in Pertinace.

§ V. *Hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum, quæ ſcribebant.*

Conſtare ergo debet, libros Novi Fœderis ſcriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut àtalibus, quales ipſi ſe teſtantur: quibus ſi accedat, ut itidem conſtet illis & nota fuiſſe quæ ſcriberent, neque ſtudium fuiſſe mentiendi, ſequitur, ut quæ ſcripſerunt, vera ſint; cum omne falſum aut ab ignorantia, aut à mala

voluntate debeat proficiſci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex ſodalitio illorum duodecim fuere, quos Jeſus vitæ ſuæ ac dogmatum teſtes elegerat, [1] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deeſſe non potuerit. Idem de Jacobo dici poteſt, qui aut Apoſtolus fuit, aut, ut alii volunt, [2] proximus conſanguineus Jeſu, & ab Apoſtolis conſtitutus Hieroſolymorum Epiſcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ ſibi ab ipſo Jeſu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res à ſe geſtas falli ipſe potuit, aut etiam Lucas, [3] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Jeſu ſcripſit, facile ſcire potuit, natus in locis proximis, per ipſam Palæſtinam peregrinatus, [4] ubi & locutum ſe ait cum iis, qui oculati rerum teſtes fuerant. Haud dubie præter Apoſtolos, quibuſcum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jeſu ſanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti in-

1 *Ita ut notitia illis eorum quæ narrant deeſſe non potuerit*] Joh. xv. 27. Idem 1. epiſt. I. 1. Actor. I. 21, 22.

2 *Proximus conſanguineus Jeſu*] Ita & alii ſentiunt non pauci, & ubique Chryſoſtomus. Vide & Joſephum. [Adde & *Euſebium* H.E. Lib. II. c. I. & 23.]

3 *Individuus ei itinerum comes*] Vide Actor. xx. & ſequentia. Coloſſ. IV. 14. II Tim. IV. 11. Philem. 24.

4 *Ubi & locutum ſe ait cum iis qui oculati rerum teſtes fuerant*] In prooemio Euangelicæ hiſtoriæ.

1 *Mar-*

inquiſitioni confidamus: quanto huic ſcriptori æquius eſt credi, qui ſe omnia ab ipſis, qui inſpexerant, hauſiſſe dicat? [1] Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem, ita ut, quæ ſcripſit ille, habenda ſint quaſi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipſe dictaſſet: præter quod, quæ ille ſcribit, etiam in Apoſtolorum ſcriptis reperiuntur pæne omnia. Neque falli potuit Apocalypſeos ſcriptor in iis viſis, [2] quæ ſibi divinitus immiſſa dicit, [3] aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur ſe, aut à Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe.

1 *Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem*] Irenæus lib. III. c. I. Clemens in Hypotypoſeon libris citatus in Eccleſiaſtica Euſebii hiſtoria.

2 *Quæ ſibi divinitus immiſſa dicit*] Apoc. I. 1, 2. IV. 1. & ſequentibus. XXII. 18, 19, 20, 21.

3 *Aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur ſe, aut à Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe*] Hebr. II. 4. v. 14. XIII. 7, 8, 23.

§ VI. *Et quia mentiri nolebant.*

Alterum, quod diximus, non fuiſſe ipſis mentiendi voluntatem, connexum eſt cum eo, quod ſupra tractavimus, cum generatim Chriſtianæ religionis, & hiſtoriæ reſurrectionis Chriſti, fidem adſtrueremus. Qui teſtes ex parte voluntatis refellunt, neceſſe eſt aliquid adferant, quo voluntatem credibile ſit à vero dicendo diverti. Id autem hic dici non poteſt. Nam ſi quis objiciat ipſorum cauſam agi, videndum erit, cur ipſorum ſit hæc cauſa: non ſane comm odi conſequendi, aut vitandi peri-

riculi alicujus gratia; cum hujus profeſſionis cauſa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Cauſa ergo hæc ipſorum non fuit, niſi ob Dei reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna ſalus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & [1] dogmata pietatis ubique pleniſſima, & vita ipſorum numquam ullius mali facinoris accuſata, ne ab inimiciſſimis quidem, qui ſolam illis imperitiam objiciunt, quæ non eſt nata falſimoniam parere. Quod ſi vel minimum quid in ipſis fuiſſet malæ fidei, non ipſi ſuas culpas æternæ memoriæ prodidiſſent, [2] ut de omnium fuga in Chriſti periculo, [3] de Petro ter negatore.

1 *Dogmata pietatis ubique pleniſſima*] Et mendacio infeſta: Johan. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17, 19. XVIII. 37. Actor. XXVI. 25. Rom. I. 25. II Theſſ. II. 20. I Joh. I. 6, 8. II. 4, 21. II Cor. VI. 8. Eph. IV. 15, 25. Coloſſ. III. 9. Apoc. XXII. 15. II Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quam ſollicite Paulus diſtinguat quæ à ſe ſunt, & quæ à Domino, I Cor. VII. 10, 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit, II Cor. XII. 2.

2 *Ut de omnium fuga in Chriſti periculo*] Matth. XXVI. 31, 56.

3 *De Petro ter negatore*] Matth. XXVI. 69. & ſequentibus. Marc. XIV. 66. & ſequentibus. Luc. XXII. 54. & ſequentibus.

§ VII. *Adſtruitur ſcriptoribus fides inde, quod miraculis illuſtres fuerint.*

Contra vero bonæ ipſorum fidei Deus ipſe teſtimonia illuſtria reddidit, editis prodigiis, [1] quæ

[1] quæ cum magna fiducia ipſi, ipſorumve diſcipuli, publice adſeverarunt, additis perſonarum, locorumque nominibus & circumſtantiis cæteris; ita ut facillime poſſet à Magiſtratibus inquiſitione facta, veritas aut falſitas adſeverationis detegi: inter quæ dignum obſervatione eſt, quod & [2] de linguarum, quas non didicerant, uſu apud multa hominum millia, & de ſanatis ſubito corporum vitiis in populi conſpectu conſtantiſſime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod ſcirent, iis temporibus Judæos magiſtratus ſibi eſſe infeſtiſſimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omiſſuri eſſent, ipſos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi, aut Pagani, umquam negare proximis illis temporibus auſi ſunt, prodigia ab his viris edita; [3] imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit: & ipſi Chriſtiani in his libris, quibus fidei ſuæ rationem Imperatoribus, Senatui, Præſidibus reddunt, [4] facta hæc tamquam notiſſima, & de

1 *Quæ cum magna fiducia ipſi ipſorumve diſcipuli publice adſeverarunt*] Vide tota Acta Apoſtolica: 11 Cor. XII. 12.

2 *De linguarum, quas non didicerant, uſu*] Loca ſupra producta ſunt.

3 *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit*] Libro XIII. Teſtis Origenes contra Celſum II. Eſt autem hic ipſe Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus.

4 *Facta hæc tamquam notiſſima, & de quibus dubitari non poſ-*

de quibus dubitari non poſſet, affirmant: imo & [a] apud ſepulcra eorum vim mirificam duraſſe per aliquot ſæcula, aperte prædicant, cum non neſcirent, ſi id falſum eſſet, facillime à magiſtratibus cum ipſorum pudore ac ſupplicio revinci poſſe. Fuit vero prodigiorum apud ſepulcra quæ dixi editorum tanta frequentia, tot eorum teſtes, [1] ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus, ſed & alia ſup-

poſſet, affirmant] Loca ſunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. VIII. Auguſtini, libro XXII de Civitate Dei.

a *Apud ſepulcra*] Miracula apud ſanctorum virorum ſepulcra tum cœperunt jactari, cùm, rerum potientibus Chriſtianis, lucro cœperunt eſſe iis, in quorum Eccleſiis ſepulta erant Martyrum, aliorúmve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti; ne certis miraculis, unà cum dubiis, aut commentitiis fides detrahatur. Notum eſt quot fabulæ à IV. ſæculo narratæ ſint, hac de re. Sed *Origenes* ejuſmodi miraculorum non meminit. Quin & Lib. VII. contra Celſum, ait *ſigna Spiritus Sancti ab initio prædicationis Jeſu, & poſt ejus adſcenſionem plura oſtenſa, poſtea verò pauciora. Verumtamen*, inquit, *nunc quoque ſunt ejus veſtigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo & huic convenientibus actionibus.* Σημεῖα δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ πλείονα ἐδείκνυτο, ὕστερον δὲ ἐλάττονα· πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτοῦ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις. Quis credat uno atque altero ſæculo, poſt *Origenem*, cùm minùs opus erat, tot facta eſſe miracula? Certè IV & V ſæculi miraculis tam fides, ſine flagitio, detrahi poteſt; quàm, ſine impudentia, Chriſti & Apoſtolorum miraculis negari nequit. Miracula hæc, non ſine periculo, prædicari potuerunt: illa non ſine periculo rejici, nec ſine utilitate eorum, qui fortè fingebant, credi. Quod magnum eſt diſcrimen. *Clericus.*

1 *Ut etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint*] Vide Cyrillum lib. X. contra Julianum, & Hieronymum adverſus librum Vigilantii.

ſuppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

§ VIII. *Et ſcriptis inde, quod ibi multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata.*

Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines ſuapte vi noſſe non quirent, quæ ipſo eventu mire ſunt confirmata: [1] ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione, [2] de duratione ejus perpetua, [3] de ea rejicienda à Judæis pleriſque, [4] amplectenda vero ab extraneis, [5] de odio Judæorum in profitentes hanc religionem, [6] de ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis, [7] de obſidione & exſcidio Hieroſolymorum ac Templi, [8] ſummiſque Judæorum calamitatibus.

1 *Ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. & ſequentibus. Luc. X. 18. Joh. XII. 32.

2 *De duratione ejus perpetua*] Luc. I. 33. Matth. XXVIII. 20. Joh. XIV. 16.

3 *De ea rejicienda à Judæis pleriſque*] Matth. XXI. 33. & ſequentibus. XXII. in principio. Luc. XV. 11. & ſequentibus.

4 *Amplectenda vero ab extraneis*] Iiſdem in locis, ac præterea Matth. VIII. 11. XII. 21. XXI. 43.

5 *De odio Judæorum in profitentes hanc religionem*] Matth. X. 17.

6 *De ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis*] Matth. X. 21, 39. XXIII. 34.

7 *De obſidione & excidio Hieroſolymorum ac Templi*] Matth. XXIII. 38. XXIV. 16. Luc. XIII. 34. XXI. 24.

8 *Summiſque Judæorum calamitatibus*] Matth. XXI. 33. & ſequentibus. XXIII. 34. XXIV. 20.

§ IX.

§ IX. *Tum etiam ex cura quam decebat à Deo ſuſcipi, ne falſa ſcripta ſubjicerentur.*

Ad hæc addo, quod ſi recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas, quæ ad honorem ſuum cultumque pertineant: non poteſt fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propoſitum erat, quam Deum pie colere, paſſus ſit falli mendacibus libris. Jam vero quod, poſt ſubortas tot in Chriſtianiſmo ſectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut pleroſque, exceptis paucis, qui nihil ſingulare continent, amplecteretur; magnum eſt argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuiſſe opponi; cum illæ ſectæ tantis in ſe odiis exarſerint, ut quicquid his placuiſſet, aliis ob id ipſum diſpliceret.

§ X. *Solutio objectionis, quod multri libri à quibuſdam rejecti fuerint.*

Fuerunt ſane inter eos, qui Chriſtiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos ſuo peculiari dogmati videbant adverſari: puta qui aut Judæorum odio, [1] Deum Judæorum mundi opi-

[1] *Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis inſectabantur*] Vide Irenæum lib. 1. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem: Epiphanium de eodem.

opificem & legem maledictis inſectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Chriſtianis erant ſubeunda, [1] latere volebant ſub nomine Judæorum, [2] quibus impune licebat ſuam religionem profiteri. Sed hi ipſi [3] ab omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt [4] illis temporibus, cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto tolerarentur. Horum Chriſtianiſmi adulteratorum prius illud genus ſatis refutatum arbitror ſupra, cum oſtendimus, unum eſſe verum Deum, cujus opificium ſit mundus: & ſane ex ipſis etiam libris, quos illi, ut Chriſtiani aliquo modo videantur, recipiunt, [5] quale eſt imprimis Lucæ Euangelium, ſatis patet, eum-

1 *Latere volebant ſub nomine Judæorum*] Vide Gal. II. 11. VI. 13, 14. Philip. III. 18. Irenæum lib. I. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

2 *Quibus impune licebat ſuam religionem profiteri*] Actor. IX. 20. XIII. & eo libro ſæpe. Philo contra Flaccum, & De legatione. Joſephus paſſim. Adde L. Generaliter. D. de Decurionibus. L. 1. C. de Judæis. Tertullianus Apologetico: *Sed & Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur ſabbatis omnibus.*

3 *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt*] Tertullianus adverſus Marcionem I. *Nullam Apoſtolici cenſus Eccleſiam invenias quæ non in creatore Chriſtianizet.*

4 *Illis temporibus cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto tolerarentur*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epiſtolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo ſcribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut à jure communionis aliquem, ſi diverſum ſenſerit, amoventes.*

5 *Quale eſt imprimis Lucæ Euangelium*] Oſtendit id maniſeſtiſſime Tertullianus adverſus Marcionem libro IV.

1 *Cum*

eumdem Deum quem Moſes & Hebræi coluerunt, à Chriſto prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judæi & ſunt & dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram eſſe eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apoſtolorum, qui plures Eccleſias inſtituerit; & cujus tot miracula narrata ſint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis eſſet facti inquiſitio. Quod ſi miracula, quid cauſæ eſt, cur non & de viſis cœleſtibus acceptaque à Chriſto inſtitutione ipſi credamus? Quod ſi Chriſto tam carus fuit; ut quidquam doceret Chriſto ingratum, id eſt, falſum, [illegible] non poteſt. Quodque unum in illo culpant, dogma nempe de libertate Hebræis parta à ritibus per Moſem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei cauſa fuit, [1] cum & circumciſus eſſet ipſe, [2] & pleraque legis ultro obſervaret; [3] religionis autem Chriſtianæ cauſa, multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum; [1] at-

1 *Cum & circumciſus eſſet ipſe*] Philipp. III. 5.

2 *Et pleraque legis ultro obſervaret*] Actor. XVI. 3. XX. 6. XXI. & ſequentibus.

3 *Religionis autem Chriſtianæ cauſa multa & faceret difficiliora & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum*] II Cor. XI. 23. & ſequentibus, & paſſim in Actis. Vide & I Cor. 11. 3. II Cor. XI. 30. XII. 10.

1 *At-*

[1] atque eadem & faciendi & ferendi auctor eſſet diſcipulis ſuis: quo apparet, nihil ipſum dediſſe auribus aut commodis auditorum, qui pro ſabbato [2] ſingulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis ſecundum legem impendiis [3] bonorum omnium ferre jacturam, [4] & pro pecudum ſanguine ſuum ipſorum Deo conſecrare. Jam vero palam affirmat ipſe Paulus, [5] ſibi à Petro, Johanne, & Jacobo in ſignum conſenſus datas dexteras: quod ni verum fuiſſet, numquam auſus eſſet dicere, cum ab ipſis adhuc viventibus mendacii potuiſſet argui. His ergo, quos dixi, excluſis, qui vix Chriſtianorum nomine cenſeri poſſunt, tot reliquorum cœtuum manifeſtiſſimus in recipiendis his libris conſenſus, ſupra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ ſcriptores ediderunt, & de ſingulari Dei curatione circa res hujus generis, æquis omnibus ſufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibuſvis hiſtoricorum libris, quibus nulla ejus generis

1 *Atque eadem & faciendi & ferendi auctor eſſet diſcipulis ſuis*] Actor. XX. 29. Rom. V. 3. VIII. XII. 12. II. Cor. I. 4, 8. II. 4. VI. 4. I Theſſ. I. 6. II Theſſ. I. 6.

2 *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. II. 46. V. 42. I Timot. V: 5. II Tim. I. 3.

3 *Bonorum omnium ferre jacturam*] II Cor. VI. 4. XII. 10.

4 *Et pro pecudum ſanguine ſuum ipſorum Deo conſecrare*] Rom. VIII. 36. II Cor. IV. II. Philip. I. 20.

5 *Sibi à Petro, Johanne & Jacobo in ſignum conſenſus datas dexteras*] Gal. II. 9. Adde I Cor. XV. II. II Cor. XI. 5. XII. II.

I *Cum*

ris adſunt teſtimonia, credi ſoleat, niſi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hîc certe nulla eſt.

§ XI. *Solutio objectionis, quaſi his libris contineantur impoſſibilia.*

Nam ſi quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non poſſint, [1] cum jam ſupra oſtenderimus, eſſe quædam, quæ ab hominibus præſtari non poſſint, à Deo autem poſſint, quæ ſcilicet nullam in ſe repugnantiam includunt, atque earum rerum in numero eſſe etiam illas, quas maxime miramur, prodigioſas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem, evaneſcit iſta objectio.

1 *Cum jam ſupra oſtenderimus*] Libro II.

§ XII. *Aut à ratione diſſona.*

Neque magis audiendi ſunt, ſi qui dicant dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione diſſonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, ſapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem ſecuti ſunt, jam inde à primis temporibus. Tum vero quæcumque in primo libro oſtenſa ſunt congruere rectæ rationi, puta Deum eſſe, & quidem unicum, perfectiſſimum, immenſæ virtutis, vitæ, ſapientiæ, bonitatis; facta ab ipſo quæcumque ſubſi-

ſubſiſtunt; curam ejus ad opera omnia, præſertim ad homines pertingere; poſſe eum etiam poſt hanc vitam præmia reddere ſibi obtemperantibus; frænum injiciendum ſenſuum cupiditatibus; cognationem eſſe inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant: omnia hæc in his libris apertiſſime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate, [1] ſolo ductu humanæ rationis, quam ſit intutum ac fallax, docent tot diſſonantia non ſcholarum modo inter ſe, ſed & ſingulorum philoſophorum placita. Neque vero id mirum. Nam ſi [2] de mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur: quanto magis neceſſe fuit id accidere de ſuprema illa, tantoque ſupra nos poſita mente definire aliquid cupientibus? [3] Si Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi; quis eſt, qui ita ſit ſagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle poteſt, id ſuapte conjectura ſperet ſe poſſe deprehendere? Quare optime Plato [4] horum nihil ſciri poſſe dicebat

1 *Solo ductu humanæ rationis quam ſit intutum ac fallax*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33, 34, 35. 1 Cor. II. 11, 16.

2 *De mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur*] Vide in operibus Plutarchi librum IV. de Placitis Philoſophorum: Stobæum in Phyſicis capite XI.

3 *Si Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi*] Habet id Tacitus Annalium VI.

4 *Horum nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo*] Locus eſt

Pha-

bat, ſine oraculo. Jam vero nullum proferri poteſt oraculum, quod tale revera eſſe majoribus teſtimoniis conſtet, quam ea ſunt, quæ in libris Novi Fœderis continentur. Tantum abeſt, ut probetur, ne adſeritur quidem, Deum quidquam de natura ſua hominibus prodidiſſe, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipſius ulla poteſt proferri, quæ credibilis ſit, poſterior ſignificatio. Nam ſi quid in eo genere rerum, quæ aut plane ſunt mediæ, aut certe non omnino per ſe debitæ, nec plane turpes, ante Chriſti tempora aliter imperatum aut permiſſum fuit, id his libris non obſtat, [1] cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent.

Phædone. Paria in Timæo. Bene Ambroſius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

1 *Cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. *Conſtitutiones tempore poſteriores plus valent prioribus:* Dictum eſt Modeſtini l. ultima. D. de Conſtitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas conſtitutiones atque decreta poſteriora priſtinis pravalere.* Idem Apologetico: *Veterem & ſqualentem ſilvam legum novis principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus truncatis & cæditis.* Et de Baptiſmo: *In omnibus poſteriora concludunt, & ſequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus Symp. IX. Ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔντε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis poſteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

§ XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur.*

Solet à nonnullis objici eſſe quamdam in his libris interdum ſenſuum diſcrepantiam. Sed con-

contra quiſquis hanc rem æquis animis volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate poſſe adjici, quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut hiſtoriæ momentum in ſe habent, manifeſtiſſima eſt ubique conſenſio, qualis nulla alibi inter ejuſdem ſectæ ſcriptores reperiatur, [1] ſive Judæos ſumas, [2] ſive Græcos Philoſophos, [3] aut Medicos, [4] ſive Romanos Juriſconſultos: in quibus omnibus ſæpiſſime reperias non modo pugnare inter ſe, qui ſectæ ſunt ejuſdem, [5] ut Platonem & Xenophontem; ſed & [6] eumdem ſæpe ſcriptorem nunc hoc, nunc illud, velut ſui oblitum, aut quid ſtatuat incertum, adſeverare. At hi, de quibus agimus, ſcriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Chriſti vita, morte, reditu in vi-

1 *Sive Judæos ſumas*] Quorum diverſiſſimas ſententias tum alibi videas, tum apud illarum litterarum doctiſſimum Manaſſem Iſraëlis filium, libris de Creatione & Reſurrectione.

2 *Sive Græcos Philoſophos*] Vide dictum modo librum de Placitis Philoſophorum.

3 *Aut Medicos*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima; & Celſum initio De re medica: Tum vero Spagiricos adde.

4 *Sive Romanos Juriſconſultos*] Nota olim diſcordia Sabinianorum & Proculianorum; nunc eorum qui Bartolum & ſequentes eum, quique Cujacium & alios litteratiores ſequuntur. Vide & Gabrielii ſententias communes, communiores, communiſſimas.

5 *Ut Platonem & Xenophontem*] Vide epiſtolam Xenophontis ad Æſchinem Socraticum: Athenæum XI. Laërtium Platonis vita: Gellium libro XIV.

6 *Eumdem ſæpe ſcriptorem nunc hoc, nunc illud, velut ſui oblitum, aut quid ſtatuat incertum adſeverare*] Oſtendêre id multi in Ariſtotele: in Romanis Juriſconſultis alii.

vitam: ſumma ubique eſt eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumſtantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non deſit commoda conciliatio, ſed nos lateat, ob res ſimiles diverſis temporibus geſtas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, & ſi quid his ſimile eſt. Imo hoc ipſum ſcriptores illos ab omni doli ſuſpicione liberare debet; [1] cum ſoleant, qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quidquam diverſum appareat. Quod ſi ex levi aliqua diſcrepantia, etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, præſertim hiſtoriarum, credendum eſſet: cum tamen & Polybio, & Halicarnaſſenſi, & Livio, & Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, ſua apud nos de rerum ſumma conſtet auctoritas: quo magis æquum eſt, ut nihil tale eorum fidem deſtruat, quos videmus ex ipſorum ſcriptis pietatis & veri ſemper fuiſſe ſtudioſiſſimos? Alius reſtat modus teſtimonia refellendi, ex contrariis extrinſecus teſtimoniis.

1 *Cum ſoleant qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quidquam diverſum appareat*] Hoc eſt quod dicit Imperator Adrianus, videndum in teſtibus utrum unum eundemque meditatum ſermonem attulerint, L. teſtium. D. de Teſtibus. Speculator lib. I. parte IV. de Teſte. in pr. n. 81. Exactiſſima circumſtantiarum omnium notitia in teſte non eſt neceſſaria. Vide Luc. I. 56. III. 23. Joh. II. 6. VI. 10. 19. XIX. 14.

§ XIV.

§ XIV. *Solutio objectionis ex teſtimoniis extrinſecis : & oſtenſum ea magis eſſe pro his libris.*

At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, niſi forte eo referre quis velit dicta multo poſt natorum, & quidem talium, qui inimicitias adverſus Chriſtianum nomen profeſſi, ſub teſtium nomine non veniunt. Imo contra, quamquam eo opus non eſt, multa habemus teſtimonia, quæ hiſtoriæ iſtis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Jeſum cruci affixum, ab ipſo & diſcipulis ejus miracula patrata, & Hebræi, & Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Feſto, Felice, de Johanne Baptiſta, de Gamaliele, de Hieroſolymorum exſcidio exſtant ſcripta luculentiſſima Joſephi, edita paulo poſt annum à Chriſti abitu quadrageſimum: cum quibus conſentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iiſdem temporibus leguntur. Neronis ſævitiam in Chriſtianos Tacitus memoriæ prodidit. Exſtabant olim & libri, tum privatorum, [1] ut Phlegontis, [1] tum

[1] *Ut Phlegontis*] Libro XIII. Chronicorum ſive Olympiadum, his verbis: Τῷ δ' ἔτει τῆς CB Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον. καὶ νὺξ ὥρᾳ ϛ' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέστρεψε. *Quarto autem anno* CCII *Olympiadis maxima & excellens inter omnes quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora ſexta ita in tenebroſam noctem verſus, ut ſtellæ in cœlo viſæ ſint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes ſubverterit.* Habes hæc in Chronico Euſebii & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. XXXV. ad Matthæum, & adverſus Celſum II.

1 *Tum*

[1] tum & Acta publica, ad quæ Chriſtiani provocabant, quibus conſtabat [2] de eo ſidere, quod poſt Chriſtum natum apparuit, de terræ motu, & ſolis deliquio contra naturam, pleniſſimo lunæ orbe, circa tempus, quo Chriſtus crucis ſupplicio affectus eſt.

1 *Tum & Acta publica*] Tertullianus Apologetico cxxi. *Eum mundi caſum relatum in arcanis veſtris habetis.*

2 *De eo ſidere quod poſt Chriſtum natum apparuit*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum: *Eſt quoque alia ſanctior & venerabilior hiſtoria, quæ perhibet ortu ſtellæ cujuſdam non morbos morteſque denunciatas, ſed deſcenſum Dei venerabilis ad humanæ conſervationis, rerumque mortalium gratiam: quam ſtellam cum nocturno itinere inſpexiſſent Chaldæorum profecto ſapientes viri, & conſideratione rerum cæleſtium ſatis exercitati, quæſiſſe dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majeſtate puerili veneratos eſſe, & vota Deo tanto convenientia nuncupaſſe.*

§ XV. *Solutio objectionis de mutatâ ſcriptura.*

Quid amplius opponi his libris poſſit, ſane non video: niſi forte non tales manſiſſe, quales ab initio fuerant. Fatendum eſt, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuiſſe, accidiſſe etiam, ut exſcriptorum incuria, aut perverſa cura, litteræ quædam, ſyllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed [a] iniquum eſt, ob talem, quæ per multa

a *Iniquum eſt ob talem*, &c.] Liquet hoc hodie quàm maximè, ex accuratiſſimis collectionibus variarum lectionum Novi Teſtamenti, & præſertim ex editione *Joannis Millii.* Quantacumque ſit varietas, nullum propterea dogma inde novum naſcitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam hiſtoria quæ quidem alicujus ſit momenti, ad veritatem Religio-

multa tempora non poteſt non accidere exemplorum diverſitatem, tali inſtrumento aut libro moveri controverſiam, cum & mos poſtulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquiſſima exempla oſtendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut inſigne aliquod hiſtoriæ caput pertinerent, numquam probabitur: neque enim aut inſtrumenta ſunt, quæ id doceant, neque teſtes illorum temporum: quod ſi quid, ut jam modo dicebamus, ſerius multo dictum eſt ab iis, qui in horum librorum diſcipulos atrociſſima odia exercebant, id pro convicio, non pro teſtimonio habendum eſt. Et ſufficere, quidem hæc, quæ diximus, poſſent adverſus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt, [1] cum qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat: at nos, quo magis pateſcat illius objectionis vanitas, oſtendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum eſſe, nec potuiſſe fieri. Evicimus ſupra libros eorum eſſe Scriptorum, quorum no-

gionis quod attinet, antea credita ex libris Novi Teſtamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Teſtamenti Libris, idem de Vetere Teſtamento dictum; cenſeri poteſt. *Clericus.*

1 *Cum qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat*] L. ult. C. de Edicto Divi Adriani tollendo.

1 *Fal-*

nomina præferunt: quo poſito, ſequitur, non eſſe alios libros pro aliis ſuppoſitos. Pars quoque aliqua inſignis mutata non eſt. Nam cum ea mutatio aliquid ſibi deberet habere propoſitum, ea pars à cæteris partibus librîſque non itidem mutatis notabiliter diſcreparet, quod nunc nuſquam conſpicitur; imo ut diximus, admirabilis eſt ubique ſenſuum conſonantia. Tum vero ut primum Apoſtolorum aliquis, aut virorum Apoſtolicorum aliquid edidit, dubium non eſt, quin Chriſtiani magna diligentia, ut ipſorum pietatem & ſtudium conſervandæ propagandæque ad poſteros veritatis decebat, exempla ſibi inde plurima ſumſerint; quæ proinde ſparſa ſint, quam late patebat Chriſtianum nomen per Europam, Aſiam, & Ægyptum, quibus in locis Græcus ſermo vigebat: imo & archetypa nónnulla, ut jam ante diximus, ad annum uſque ducenteſimum ſervata ſunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffuſus, cuſtoditus non privata tantum ſingulorum, ſed & communi Eccleſiarum diligentia, [a] falſariam manum recipere. Adde jam, quod proximis ſtatim ſæculis verſi ſunt hi libri in ſermonem Syriacum, Æthiopi-

a *Falſariam manum*] Quæ omnia, nimirum, exemplaria pervaderet, & verſiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerunt, hîc, illic, homines pravi, aut dogmatibus ſuis perversè addicti exemplaria ſua corrumpere, quod non *Marcion* modò fecit, ſed & librarii nonnulli rectiùs ſentientes; quod oſtendimus in *Arte* noſtra *Critica* Part. 3. Sect. 1. c. xiv. *Clericus.*

picum, Arabicum, Latinum, quæ verſiones etiamnum exſtant, & à Græcis libris in nulla alicujus momenti re diſcrepant. Jam vero habemus & ſcripta eorum, qui ab Apoſtolis ipſis, aut ab eorum diſcipulis inſtituti fuerunt, qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, ſenſu. Neque vero quiſquam fuit in Eccleſia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quidquam volenti paritum fuiſſet: quod ſatis oſtendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ diſſenſiones ab iis, qui in Eccleſia maxime eminebant. Poſt hæc, quæ dixi, tempora, ſecuti ſunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii, qui poſt diligentem inquiſitionem hos libros, ut in originaria ſua puritate perſtantes, receperunt. Jam & illud, quod de diverſis Chriſtianorum ſectis modo dicebamus, huc quoque aptari poteſt, illas omnes ſaltem quæ Deum mundi opificem, & Chriſtum legis novæ auctorem agnoſcunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod ſi qui inſtituiſſent partem aliquam interpolare, eos tamquam falſarios cæteri detuliſſent. Neque vero ullam ſectam id umquam habuiſſe licentiæ, ut hos libros mutando ad ſua placita aptaret, vel inde ſatis colligas, quod omnes ſectæ & adverſus omnes hinc ſibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos li-

 bros

bros pertinet, ei non convenire, ut ſiverit Deus tot millia hominum pietatis ſtudioſa, & æternam ſalutem ſincero propoſito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non poſſent. Et hæc quidem pro Novi Fœderis libris dicta ſunto, qui ſi ſoli exſtarent, ſatis eſſet, unde veram religionem diſceremus.

§ XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Fœderis.*

Nunc cum Deo viſum fuerit etiam Judaïcæ religionis, quæ vera olim fuit, & Chriſtianæ non exigua teſtimonia præbet, inſtrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem ſuam adſtruere. Eſſe autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo conſtat, quo id de noſtris libris probavimus. Hi autem quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide digniſſimi; qualis & Eſdras; qui eos in unum volumen collegiſſe creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Moſis commendationem dicta ſunt ſupra. Neque vero pars tantum illa prima a Moſe tradita, ut primo libro oſtendimus, ſed & recentior hiſtoria multos Paganorum habet adſtipulatores. Sic [1] Davidis & Salomonis nomina, & fœdera cum

[1] *Davidis & Salomonis nomina & fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum annales*] Vide quæ ex iis recitat Joſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. VIII. c. 2. ubi addit volentem exempla ha-

cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales.

1 Na-

habere epiſtolarum, quas inter ſe ſcripſere Salomo & Iromus, petere ea poſſe à publicis Tyri archivorum cuſtodibus. [Noli tamen hoc credere, ſed vide quæ diximus ad 1 Reg v. 3.] De Davide locus eſt inſignis ex IV hiſtoriarum Damaſceni, Joſepho citatus Antiquæ hiſtoriæ lib. VII. c. 6. *Multo poſt hæc tempore indigenarum quidam Adadus nomine præpollens factus, & Damaſcum & Syriæ, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed ſuſcepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis præliis concurriſſet, poſtremo ad Euphratem commiſſo victus eſt, præſtantiſſimus regum habitus animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo poſteri ejus in decem ſtirpes regnarunt, ſimulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt, quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cum multum invaluiſſet, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus eſt.* Priorem hiſtoriæ hujus partem habes II Sam. VIII. 5. I Chron. XVIII. poſteriorem I Reg. XX. ubi Joſeph. vide. Adadus ille Joſepho *Adar* dicitur, *Adores* Juſtino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euſeb. Præparat. Euang. lib. IV. c. 30. Idem Joſeph. eodem cap. & priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hiſt. Phœnicia. *Abibalo mortuo regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipſamque urbem veterem fecit majorem, etiam Jovis Olympii templum, quod ſeorſim in inſula erat, aggerato quod intercedebat ſpatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Aiunt & qui Hieroſolymis tunc regnabat Salomonem ad Iromum ænigmata miſiſſe quædam, & cupiiſſe ab ipſo alia accipere. Sed Iromum cum ænigmata illa ſolvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro mulcta pependiſſe: poſtea vero Abdemonum hominem Tyrium ſolviſſe ea quæ propoſita fuerant, ac propoſuiſſe viciſſim alia, quæ cum ſolvere Salomon nequiſſet, Iromo ab eo magnas pecunias perſolutas.* Addit deinde Menandri Epheſii, qui Regum tam barbarorum quam Græcorum res perſcripſit, locum illuſtrem: *Mortuo Abibalo ſucceſſit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos* XXXIV. *Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam poſuit quæ in Jovis eſt templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templiſque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis & Aſtartes delubra ſacravit. Sed Herculis prius menſe Peritio, deinde Aſtartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non ſolventibus, eoſque ſibi cum ſubjeciſſet reverſus eſt. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata miſſa à Salomone Hieroſolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem ſic compu-*

pu-

putetur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus, qui vixit annos XLIII. *regnavit* VII. *Poſt hunc Abdaſtratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipſius filii quatuor de inſidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII, *poſt quos Aſtartus Delæaſtarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Poſt hunc frater ejus Aſerymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic à fratre Phelete occiſus fuit: qui accepto regno imperavit menſes* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Aſtartes, regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Succeſſit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus ſucceſſor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Pygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno ſoror ipſius profuga urbem in Africa ſtruxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, ſed contractiorem, poſuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reſeranda antiquiſſimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, per quos notitia ſubminiſtrata eſt, aliqui Manethon Ægyptius & Beroſus Chaldæus, ſed & Iromus Phœnix Tyri rex: ſectatores quoque eorum Mendeſius Ptolemæus, & Menander Epheſius, & Demetrius Phalereus, & Rex Juba, & Appion, & Thallus.* Iromi illius & Salomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhiſtorem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis exſtitiſſe ait Clemens Strom. I. unde corrigendus Tatianus, apud quem Χαῖτος pro Λαῖτος ſcribitur, diciturque is in Græcum tranſtuliſſe quæ Phœnices Theodotus, Hypſicrates & Mochus ſcripſerant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur 1 Reg. XIX. 15. II Reg. VIII. II. XII. 17. XIII. 3, 24. memoria Damaſci divinis honoribus conſervata, tradente Joſepho Antiquæ hiſtoriæ libro IX. c. 2. Eſt idem nomen apud Juſtinum ex Trogo. De Salmanaſare, qui Decem tribus in ſervitutem avexit, ut narratur II Reg. XVII. 3. & ſequentibus; & Samariam cepit, II Regum XVIII. 9. locus eſt Menandri, quem diximus, Epheſii apud Joſephum libro eodem nono, capite XIV. *Eluleus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittæos qui ab imperio ſuo defecerant claſſe eo vectus ad obſequium reduxit. Sed in hos miſit Rex Aſſyriorum, Phœnicenque omnem bello incurſavit: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verum deſcivere à Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ ſe Aſſyrio Regi dediderunt. Cum tamen non ob id ſe dederent Tyrii, Aſſyriorum rex bellum eis rurſus intulit, cum accepiſſet à Phœnicibus naves ſexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hoſtium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Aſſyriorum, conſtituit cuſtodes*

[1] Nabuchodonoſori, [2] & aliorum Chaldæorum

ad flumina & aquæ ductus, qui Tyrios ab aquæ hauſtu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant. Addit Joſephus eodem loco ipſum hujus Regis nomen Salmanaſarum exſtitiſſe ad ſua tempora in Tyriorum archivis. Senacheribi, qui Judæam prope omnem, exceptis Hieroſolymis, ſubegit, ut narratur II Reg. XVIII. 13. II Paral. XXXII. 1. Eſai. XXXVI. 1. & nomen & expeditiones in Aſiam & Ægyptum in Beroſi Chaldaïcis repertas teſtatur idem ille Joſephus lib. X. cap. 1. Ejuſdem Σαναχερίζυ Senacheribi meminit & Herodotus libro II. vocatque Arabum & Aſſyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum regis mentio eſt II Reg. XX. 12. & Eſaiæ XXXIX. Ejuſdem nomen in Beroſi Babylonicis exſtitiſſe teſtatur Joſephus Antiquæ Hiſtoriæ lib. X. cap. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, quæ hiſtoria eſt II Paral. XXXV. 22. Zach. XII. 1. meminit dicto libro II. his verbis: Καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita ſemper Judæos vocat Herodotus, ut & alii,) *Necos congreſſus in Magdolo eos vicit.*

1 *Nabuchodonoſori*] De hoc Beroſi locum nobis ſervavit Joſephus Antiquæ hiſtoriæ X. adverſus Appionem libro I. conferendus cum Euſebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro IX. cap. 40. & 41. hunc, & qui ſequetur Abydeni locum, producit, *Cum audiſſet pater ejus Nabopallaſarus, eum qui in Ægypto Syriaque Cæle & Phenice præpoſitus fuerat Satrapen defeciſſe, ipſe ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonoſoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut deſertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggreſſus eſſet prælio, ipſum cepit, regionemque omnem iterum ſub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopallaſarus, cum morbum contraxiſſet, in urbe Babylone de vita decederet, poſtquam regnarat annos* XXIX. *Nabuchodonoſor poſt id, ſimul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commiſit captivos ex Judæis, Phœnicibus, ac Syris, & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebuſque aliis ſervari dignis, reportandos Babylonem. Ipſe cum comitibus paucis breviore per deſertum via Babylonem ſe contulit. Ibi cum reperiſſet res à Chaldæis adminiſtrari, & ipſum regnum aſſervari ab eorum potiſſimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus eſt, captiviſque conſpectis juſſit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias aſſignari. Ipſe vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, inſtauravit eum in modum, ne poſſent poſthac qui ad obſidendam venirent urbem abducto flumine eam aggredi, ternaque mœnia*

nia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere ſolo. Bene munita urbe, portiſque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, ſupereminentem & altitudine & omni ſplendore, quem longum ſit exſequi. Suffecerit dicere, hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum eſſe quindecim. In hac regia ex lapide ſublimia extulit ambulacra, ſpeciemque dedit montibus perſimilem, omnis etiam generis arboribus ibi conſitis, addito & paradiſo penſili, quod uxor ejus in Media locis educata montium aſpectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita exceſſit, cum regnaſſet annos XLIII. Uxor illa Nabuchodoſori eſt Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara temporum Emendatorum appendice. Interpretatur hæc Curtius libro V. quem vide, partim & Strabo lib. XV. & Diodorus libro II. Beroſus, ex quo hæc & alia ſupra protulimus, Beli Sacerdos fuit poſt Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienſes publico in gymnaſio ſtatuam inaurata lingua ſtatuere, memorante Plinio Hiſtoriæ Naturalis libro VII. cap. 37. Librum ejus *Babylonica* vocat Athenæus XV. Tatianus, qui & ipſe Nabuchodonoſori Beroſum meminiſſe affirmat, & Clemens, *Chaldaica*. Ex iis Rex Juba profitebatur accepiſſe ſe quæ de rebus Aſſyriis ſcripſit, ut notat Tatianus. Meminere ejus & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & ſcriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonoſori mentionem alteram ex Abydeno Aſſyriorum ſcriptore nobis tradidit Euſebius tum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc ſunt. *Megaſthenes auctor eſt Nabucodroſorum Hercule ipſo fortiorem fuiſſe, belloque uſque in Africam & Hiſpaniam illato quos inde deportaverat collocaſſe ad dextram Ponti oram. Præterea vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum regiam conſcendiſſet, numine aliquo afflatum eum hæc prædixiſſe: Ego Nabucodroſorus, ô Babylonii, imminentem vobis prænuncio calamitatem, quam ut arceant Parcæ numquam eas aut Belus generis noſtri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Perſicus veniet mulus, qui veſtris Diis auxiliantibus ſervitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Aſſyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare abſorptum funditus interimat, aut ipſe alio raptus erret per ſolitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla ſint veſtigia, ubi feræ paſcantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes fauceſque ſolus vagetur: utinamque & ego felicem exitum ſortitus fuiſſem, priuſquam hæc animo meo obſervarentur. Hæc ubi effatus erat, ſtatim diſparuit.* Confer hæc poſtrema cum iis quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonoſoro habemus. Prima illa ex Magaſthene etiam Joſephus habet libro x Antiquæ hiſtoriæ, cap. 11. & ait exſtare Indi-

di-

rum Regum Beroſus non minus, quam [1] He-

dicorum IV. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonoſoro Euſebius: *Fama eſt ubi nunc eſt Babylon omnia aquam fuiſſe, dictam Mare. Id ſuſtuliſſe Belum, agroſque diſtribuiſſe viritim, & mœnia circumjeciſſe Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia ſtructa à Nabuchodonoſoro, eaque manſiſſe ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Poſtea: *Nabuchodonoſorus, ubi in imperium ſucceſſerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium eſt Euphratis, ſimulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, foſſam effecit, quæ in ambitu haberet paraſangas* XL, *in altum vicies quantum patent ſparſæ manus, appoſuitque ſepta quibus apertis irrigaretur ager. Ea ſepta appellant aquæductuum normas. Maris quoque Rubri eluvionem operibus circumdatis repreſſit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea inſtruxit arboribus, quas paradiſos penſiles vocant.* Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megaſthene hoc adfert: Ναβυχοδρονόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέους μᾶλλον, καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι. *Nabuchodronoſorum; cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad Columnas veniſſe cum exercitu.* Fuere & alii qui ejus Regis hiſtoriam attigere, ſed quorum nunc nomina tantum ſuperſunt, Diocles Perſicorum ſecundo, Philoſtratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obſeſſam ait per annos XIII. ut Joſephus nos docet, tum Antiquæ hiſtoriæ dicto jam loco, tum adverſus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: *Ithobalo apud Tyrios regnante Nabuchodonoſorus Tyrum obſedit per annos* XIII. *Poſt hunc regnavit Baal annos* X. *Poſt hunc judices conſtituti ſunt, qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baſlachi menſes duos, Chelbes Abdæi menſes decem, Abbarus Sacerdos ſummus menſes tres, Mytgonus & Geraſtratus Abdelimi judices fuere per annos ſex, ſed medio inter hos tempore annum unum cum poteſtate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo miſere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent, regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Perſas potens fuit.* Hæc ſupputatio quam pulchre cum ſacris libris congruat, vide Joſephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Joſephum de Hecatæo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Noſtrorum ille multa millia ait à Perſis Babylonem tranſlata.* Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonoſorum facta, vide Demetrii locum apud Clementem, Strom. I.

2 *Et*

2 *Et aliorum Chaldæorum Regum Beroſus non minus, quam Hebræi libri, meminerat.*] Apud Beroſum poſt modo prolata hæc ſequebantur, Joſepho duobus quos indicavimus locis id referente. *Regnum accepit filius ejus Evilmaradochus. Hic cum inique per malam libidinem res adminiſtraret, petitus inſidiis Neriglisſoroori, qui ſororem ejus in matrimonio habebat, interiit, poſtquam per annos regnaverat decem. Eo ſublato regni compos factus interfector ejus Neriglisſoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laboroſoarchodus puer adhuc regnum tenuit menſes novem: ſed quia pravæ in illo indolis multa ſigna apparerent, inſidiis amicorum trucidatus eſt. Hoc mortuo cum inter ſe coiiſſent ejus facinoris participes, communi conſenſu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipſe in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta ſunt ea quæ ad amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus & ſeptimus, venit ex Perſide multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Aſia ſubacta ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito Nabounidus occurrit magno ipſe exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, concluſitque ſe in urbem Borſippenorum. Cyrus autem Babylone capta conſtituit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borſippum proficiſcitur ad obſidendum Nabonnidum. Verum is obſidionis non tolerans ſe dedidit. Cyrus benigne exceptum à Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam juſſit. Atque ibi Nabonnidus tranſacto vitæ cætero diem ſuum obiit.* Abydeni, poſt ea quæ modo attulimus de Nabuchodonoſoro verba, hæc nobis ſervavit Euſebius dicto loco: Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλέρεχος ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λεῖπε παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδαχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα, προσήκοντα οἱ οὐδέν. τῷ δὲ Κῦρος ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Poſt hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipſi fuerat, Neriglisſares, filium reliquit Laboſſoaraſcum. Hoc violenta morte exſtincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt eum regi mortuo nullo junctum ſanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepiſſet, Carmaniæ præfecit.* Evilmaraduchus iſte nominatur II Reg. XXV. 27. De cæteris vide Scaligerum. Iſta de Babylone à Cyro capta congruunt cum iſtis Herodoti: Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu cum*

ex-

[1] Ægypti rex Jeremiæ, [2] Apries eſt Herodoto. Jam [3] Cyri, & ſucceſſorum ejus [4] ad Darium uſque pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum gentem pertinentia adfert Joſephus, in libris contra Appionem; quibus jungi poſſunt, [5] quæ ex Strabone, & Trogo

exſpectarunt. At poſtquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, ſed prælio victi in intima urbis ſe receperunt. Cum quibus confer Jeremiam LI. 20, 30. 31. de fuga ad Borſippa eundem Jeremiam LI. 30. de exſiccato amnis alveo, Herodotus conſentit Jeremiæ LI. 32. Verba Herodoti: Τον γὰρ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum paluſtrem deducta, ac ſic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Beleſi Chaldæo narrat Diodorus lib. II ad Danielem poſſint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan. I. 7. cogitemus.

1 *Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ*] Ita Septuaginta & Euſebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ XLIV. 30. eſt חפרע. Fuit is Nabuchodonoſoro coævus.

2 *Apries eſt Herodoto*] Lib. II.

3 *Cyri*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum libro II. Cteſiam Perſicis, Juſtinum libro IV. cap. 5. & ſequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hieroſolymitani fundamenta, ſub Dario conſummatum opus, Beroſo teſte, probat Theophilus Antiochenus.

4 *Ad Darium uſque*] Codomannum. Vide eoſdem & Æſchylum Perſis, & ſcriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario ſummus Hebræorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Joſepho Antiquæ hiſtoriæ libro XI. 8. His ipſis temporibus vixit Hecatæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iſide, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Judæis librum ſcripſit ſingularem, unde egregiam & urbis Hieroſolymorum & Templi deſcriptionem deprompſit Joſephus adverſus Appionem libro priore; quem locum habet & Euſebius Præparationis Euangelicæ lib. IX. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum qui Ariſtotelis verbis Judaïcam ſapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum rerumque Judaïcarum teſtes Joſephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaſeam, Ariſtophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

5 *Quæ ex Strabone & Trogo ſupra attulimus*] Libro I.

go ſupra attulimus. Nos vero, qui Chriſtiani ſumus, omnino non eſt, quod de eorum librorum fide dubitemus, cùm ex illis pæne ſingulis teſtimonia exſtent in libris noſtris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Chriſtus, cum plurima in legis doctoribus, & temporis ſui Phariſæis reprehenderet, umquam eos accuſavit falſimoniæ in libros Moſis aut Prophetarum commiſſæ, aut quod ſuppoſitis mutatiſve libris uterentur. Poſt Chriſti tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari poteſt, neque vero credibile fiet, ſi quis recte cogitaverit, quam longe lateque ſparſa eſſet per orbem terrarum gens Judæorum illos ubique libros cuſtodientium. Nam primum ab Aſſyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ poſtea: & ex his quoque poſt conceſſum à Cyro reditum multi in terris exteris ſubſederunt. [1] Macedones in Alexandriam magnis com-

1 *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt*] Hecatæus Joſepho deſcriptus, in libro priore contra Appionem, de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες, ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia poſt Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarunt ob exortas in Syria ſeditiones.* Adde Philonem in Flaccum, Ὅτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria & regione circumſita habitare ab Africa deſcenſu ad fines Æthiopiæ.* Adde Joſephum libro XII. cap. 2, 3. & ſequentibus. Libro XIII. cap. 4, 5, 6, 7, 8. XVIII. 10. Et habebant Judæi Alexandriæ jus civitatis: Joſephus XIV. 17.

1 *Cy-*

commodis eos invitarunt. Antiochi ſævitia, Aſmonæorum civilia arma, externa Pompeii, & Soſſii, multos disjecerunt: plena Judæis erat [1] Cyrenaïca: plenæ [2] urbes Aſiæ, [3] Macedoniæ, [4] Lycaoniæ, etiam inſulæ [5] Cyprus, [6] Creta, atque aliæ. Jam [7] Romæ numerus eorum ingens vel [8] ex Horatio, [9] Juvenali & [10] Martiali diſcatur. Tam diſſitis inter ſe

1 *Cyrenaïca*] Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro XVI. 10. & alibi. Actor. VI. 9. XI. 20.

2 *Urbes Aſiæ*] Joſephus XII. 3. XIV. 17. XVI. 4. Actor. XIX.

3 *Macedoniæ*] Act. XVII.

4 *Lycaoniæ*] Act. XIV. 18.

5 *Cyprus*] Act. XIII. 5.

6 *Creta*] Act. II. 11.

7 *Romæ*] Joſephus XVIII. Hiſtoriæ Antiquæ, cap. 5. Act. XVIII. 2. XXVIII. 17.

8 *Ex Horatio*] Lib. I. Sat. IV.

——— *nam multò plures ſumus: ac veluti te*
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. V.

——— *credat Judæus Apella.*

Sat. IX.

——— *hodie triceſima ſabbata*, &c.

9 *Juvenali*]

Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem,

Et quæ ſequuntur. Sat. XIV.

10 *Martiali*] III. 4.

Quod jejunia ſabbatariorum.

Et alibi: ut VII. 29. & 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium Itinerarii libro I.

Atque utinam numquam Judæa ſubacta fuiſſet
Pompeii bellis, imperioque Titi.
Latius exciſæ peſtis contagia ſerpunt,
Victoreſque ſuos natio victa premit.

Quod ex Seneca deſumptum, qui dixerat de iiſdem Judæis: *Cum interim uſque eo ſceleratiſſimæ gentis conſuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta ſit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus eſt apud Auguſtinum de Civitate Dei libro VI. cap. 11. Sceleratiſſimam gentem vocat tantum ob legum quæ Dei unius cultum damnabant neglectum, ut ſupra notavimus, quo nomine & Socratem culpabat Major Cato. Adde latiſſime ſparſi Judæi nominis teſtem Philonem in Legatione: Ὅσον ἐστὶν ἐν πολυανθρωπίᾳ, ὅπερ οὐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη· κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας, ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινι δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens eſt hominum numero,*

ſe cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipſi in falſum convenire. Adde quod [1] trecentis ferme ante Chriſtum annis, cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum ſermonem ab his, qui LXX dicuntur, verſi ſunt, ita ut jam & à Græcis, ſermone quidem alio, at ſenſu in ſummum eodem poſſiderentur: eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaïcum, & in Hieroſolymitanum, id eſt, ſemi-Syriacum, tranſlati ſunt iidem libri, [2] partim paulo ante, [3] partim non multo poſt Chriſti tempora. Secutæ deinde verſiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX Origenes contulit, & poſt eum alii, nulla hiſtoriæ, aut rerum pondus habentium diverſitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Joſephus ad Veſpaſianorum tempora provixit. Uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodieque legimus. His

ro, quam non ut cæteras una continet attributa regio, ſed paullo minus terra tota. Diffuſa enim eſt per terras continentes perque inſulas omnes, ita ut videri poſſit ipſis indigenis non multo minor. Dion Caſſius libro XXXVI. de Judæorum genere: Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖϛον, ὥϛε καὶ παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita ſæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut & libertatem Inſtitutorum ſuorum evicerit.*

1 *Trecentis ferme ante Chriſtum annis*] Vide Ariſtæum, & Joſephum libro XII. 2.

2 *Partim paulo ante*] Ut ab Onkelo, forte & ab Jonathane.

3 *Partim non multo poſt*] Ut à ſcriptore Thargumi Hieroſolymitani, & Joſepho cæco, aut quiſquis ille eſt qui Jobum, Pſalmos, Proverbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, ſive plures.

1 *Mul-*

His autem ipſis temporibus, magis magiſque ſpargi cœpit Chriſtiana Religio, quam profitentium [1] multi Hebræi erant, [2] multi Hebræas litteras addidicerant, quibus proinde promptum fuit, ſi quid à Judæis falſi fuiſſet admiſſum, in parte, inquam, inſigni, id ipſum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, ſed etiam plurima adducunt ex veteri Fœdere teſtimonia plane in eum ſenſum, quo apud Hebræos exſtant: quos ſane Hebræos cujuſvis potius criminis, quam non dicam falſi, ſed vel negligentiæ circa hos libros convincas; [3] cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant, etiam ut litteras quoties quæque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco & hoc minime ſper-

1 *Multi Hebræi erant*] Aut vicini Hebræis, ut Juſtinus qui fuit Samarita.

2 *Multi Hebraas literas addidicerant*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

3 *Cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant*] Joſephus priore contra Appionem: Δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν. τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, οὔτε ἀφελεῖν αὐτῷ, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos ſcriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipſis apparet. Cum enim tot ſæcula tranſierint, nemo aut addere quidquam, aut demere, aut mutare aliquid eſt auſus.* Vide legem Deut. IV. 1. Thalmudem titulo Schebuoth. [Intelligenda hæc ſunt de temporibus quæ Maſſoretharum ætatem ſequuta ſunt. Alioquin antea & ſtante Republicâ, & poſt eam everſam à Chaldæis, non tam diligentes fuiſſe, quàm vulgò creduntur, liquet cùm ex *Lud. Cappelli* Critica Sacra, tum ex virorum doctorum commentariis in V. T. adeoque ex ipſis *Grotii* adnotationibus. Nos quoque ad libros Hiſtoricos V. T. rem demonſtravimus. *Clericus.*]

ſpernendum non mutatæ per Judæos de induſtria Scripturæ argumentum, quod Chriſtiani ex iis ipſis, quos Judæi legunt, libris vincunt, & quidem, ut confidunt, valide, ſuum magiſtrum Jeſum eſſe illum ipſum Meſſiam, qui Judæorum majoribus jam olim ſit promiſſus. Quod vel maxime, ne fieri poſſet, caviſſent Judæi, poſt ortum inter ipſos & Chriſtianos certamen, ſi umquam in eorum poteſtate fuiſſet mutare quæ vellent.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

§ I. *Refutatio ſpecialiter Religionum à Chriſtiana diſcrepantium.*

QUartus liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cum ipſi extra periculum poſiti ſunt, oſtendit ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere, ut non modo de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed & aliis, qui in variis errorum amfractibus palabundi verſantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati ſumus facere libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe contineat erroris refutationem: ſed tamen, cum ſingula religionum genera, quæ

 ſe

ſe Chriſtianis opponunt, Paganiſmus puta, Judaïſmus & Mahumetiſmus, præter id quod inter ſe habent commune, proprios quoſdam errores habent, & peculiaria quædam argumenta, quæ nobis ſoleant opponere; non abs re fore credimus, ſi ſpecialem adverſus hæc ſingula diſputationem inſtituamus, rogatis lectoribus, ut & à ſtudiis, & à longa conſuetudine, tamquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda ſunt, cognoſcant.

§ II. *Ac primum Paganiſmi. Unum tantum eſſe Deum. Mentes creatas bonas eſſe, aut malas. Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei.*

Ac primum adverſus Paganos dicimus, ſi plures Deos ſtatuant æternos & æquales, id jam primo libro ſatis refutatum; cum docuimus, unum dumtaxat eſſe Deum rerum omnium cauſam. Quod ſi Deorum nomine vocent mentes creatas homine ſuperiores, eas aut bonas eſſe, aut malas. Si bonas dicant, primum conſtare ipſis deberet hoc, an bonæ ſint, [1] ne forte periculoſe labantur, inimicos pro

1 *Ne forte periculoſe labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes*] II Cor. XII. 14. Porphyrius ſecundo De abſtinendo ab animatis: Διὰ μέν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἄπασα γοητεία ἐκτελεῖται. τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουρ-

pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipſo cultu diſcrimen ſit inter Deum ſummum, & has mentes: deinde ſciendum eſſet, quis inter eas mentes ſit ordo, quid à quaque boni exſpectari poſſit, quo quamque honore affici velit rex ſummus: quæ omnia cum

τυργίας ἀπατῆσαι. δι' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες. ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppoſitos Diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere ſtudent, illos ſpiritus & eorum præſidem maxime colunt: poſſunt enim hi prodigiorum ſpecie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miſeri homines ſibi quærunt. Omnis enim mala libido & opum ſpes & gloria ab his maxime ſpiritibus, præcipue vero fraudes: Mendacium enim his proprium. Dii ſiquidem eſſe volunt, & qui eorum princeps eſt, Deus ipſe haberi.* Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: Οἱ δὲ εἶναι μὲν ἔξωθεν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον, καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπεὶ εἰς τά γε ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ εἰσὶ κατὰ ψυχὴν, μηδὲν καθάπαξ συμβαλέσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι καὶ τωθάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικνουμένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi vero illud quidem extra controverſiam ponunt, eſſe genus quoddam ſpirituum omni fraudulentiæ inſerviens, multiforme, verſutum, quod modo Deos ſimulat, modo Dæmonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos poſſe immittere quæ bona, quæque mala habentur. Ad vera autem bona quæ in animo conſiſtunt, nihil eos poſſe, neque eorum eos habere notitiam, ſed male uti otio, ludificari & impedire eos qui in via ſunt ad virtutem, plenos eſſe faſtus, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro IV adverſus Nationes: *Sic Magi haruſpicum fratres ſuis in actionibus memorant antitheos ſæpe obrepere pro veris: eſſe autem hos quoſdam materiis ex craſſioribus ſpiritus, qui Deos ſe fingunt.* Idem ſenſus eſt, ne nimium multa tranſcribam, apud Jamblichum de myſteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. & libro IV. cap. 17.

cum deſint in ipſorum religione, ſatis hinc apparet, quam ea nihil in ſe certi habeat: quantoque facerent tutius, ſi ad unius Dei ſummi cultum ſe transferrent; quod ſapientis hominis eſſe officium, [1] etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ mentes Dei ſummi miniſtræ ſint, [2] non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

1 *Etiam Plato dixit*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. *Cum Jove nos: cum aliis Diis alii.* Citat Origenes contra Celſum VIII.

2 *Non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio*] Pulchre hoc exſequitur Arnobius libro III.

§ III. *Malos ſpiritus adoratos à Paganis probatur, & oſtenditur quam id ſit indignum.*

At vero non bonas, ſed malas fuiſſe mentes, quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus conſtat argumentis. Primum, [1] quod cultores ſuos non rejecerunt ad cultum ſummi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, ſuſtulerunt, aut ſaltem omnibus modis ſe ſummo Deo in cultu æquari voluerunt. Secundo, quod unius ſummi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipſorum pœnas magiſtratibus & populis. Nam cum poëtis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis divinam

1 *Quod cultores ſuos non rejecerunt ad cultum ſummi Dei*] Bene hoc exſequitur Auguſtinus de Civitate Dei libro X. cap. 14, 16, 19.

nam providentiam è rebus tollere, neque ulla eſſet religio alia tam ritibus diſſona, quæ non in ſocietatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thuſca ſacra Romæ: ſoli Judæi paſſim [1] deridiculo erant, ut ex Satiris & epigrammatis apparet, [2] interdum & relegabantur: [3] Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis: cujus rei non alia poteſt reddi cauſa, quam quod hæ duæ ſectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti Dii adverſabantur, non tam inter ſe, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honeſtamque mentem non deceat, [4] per ſanguinem humanum, [5] per nudorum hominum in templis curſationem, per ludos [6] & ſaltationes plenas ſpurcitiæ: qualia nunc etiam conſpiciuntur apud Americæ & Africæ populos Paganiſmi tenebris obſitos. Imo quod eſt amplius, & olim fuerunt, & nunc

1 *Deridiculo erant*] Ut curti, recutiti, ſabbatarii, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

2 *Interdum & relegabantur*] Joſeph. XVIII. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epiſtola CIX. Actor. XVIII. 1. Suetonius Tiberio c. XXXVI.

3 *Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis*] Tacitus Annalium XV. quo & illa pertinent Juvenalis:

—— tæda lucebis in illa
Qua ſtantes ardent, qui fixo
gutture fumant,
Et latus mediam ſulcus diducit arenam.

4 *Per ſanguinem humanum*] Vide quæ hac de re dicta lib. II.

5 *Per nudorum hominum in templis curſationem*] Ut in Lupercalibus. Livius libro I. Plutarchus Antonio, & alii.

6 *Et ſaltationes plenas ſpurcitiæ*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Faſtorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celſum.

1 Ut

nunc ſunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur, [1] ut Arimanium Perſæ, Græci Cacodæmonas, [2] Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil poteſt magis impium excogitari. Nam cultus religioſus quid eſt aliud, quam teſtimonium ſummæ bonitatis, quam agnoſcas in eo, quem colas? qui ſi malo ſpiritui impenditur, falſus eſt ac mendax, & in ſe continet rebellionis crimen, cum debitus regi honos non modo ei ſubtrahitur, ſed & in deſertorem ejus atque hoſtem transfertur. Stulta autem eſt perſuaſio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum eſſet. Nam [3] clementia, ut juſta ſit, ſuos habet limites, & ubi ſcelera modum excedunt, pœnam juſtitia ex ſe quaſi neceſſario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos ſe dicant malis mentibus præſtare obſequium: cum is qui ſumme bonus eſt, ſit etiam ſumme communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod ſi eſt, ſequitur, ut in naturas omnes, tamquam opificia ſua, jus ſupremum habeat, ita ut

1 *Ut Arimanium Perſæ*] Plutarchus de Iſide & Oſiride: Diogenes Laërtius in præfatione. [Vide *Thomam Stanleium* de Philoſophia Perſarum, & quæ nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus.*]

2 *Vejoves Latini*] Cicero III. De natura Deorum.

3 *Clementia ut juſta ſit, ſuos habet limites*] *Quomodo diliges, niſi times non diligere?* Tertullianus adverſus Marcionem I.

1 *Ma-*

ut ab earum nulla aliquid poſſit fieri, quod ipſe plane impedire cupiat: quibus poſitis, facile colligitur, ei qui Deum ſummum ac ſumme bonum faventem habeat, malos ſpiritus non amplius nocere poſſe, quam Deus ille boni alicujus cauſa velit pati ut fiat. Neque vero à malis ſpiritibus quidquam impetrari poteſt, quod non rejiciendum ſit, quia [1] malus bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus, [2] & hoſtium munera inſidiæ ſunt.

1 *Malus bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus*] Syri mimi verſus.

2 *Hoſtium munera inſidiæ ſunt*] Sophocles:

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κ' οὐκ ὀνήσιμα.

Damnoſa ab hoſte dona; quin nec dona ſunt.

§ IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganiſmo.*

Fuerunt & Pagani, & ſunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere ſe aiunt. Sed primum hic quoque cultus diſtinguendus, notis conſpicuis, fuerat à ſummi Dei cultu: tum vero inanes ſunt ad illos preces, niſi ab illis animis aliquid nobis tribui poſſit; de quo nihil cultoribus conſtat, nec quidquam eſt, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero peſſimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuiſſe inſignes. Ebrioſus Bacchus, mulieroſus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter:

ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipſi placentis ignominiam redundet, [1] dum vitiis ſatis per ſe adblandientibus addit ex religione commendationem.

1 *Dum vitiis ſatis per ſe adblandientibus addit ex religione commendationem*] Exemplum vide in Eunucho Terentiana Actu III. Scena V. Cyprianus epiſtola II. *Deos ſuos quos venerantur, imitantur. Fiunt miſeris & religioſa delicta.* Auguſt. epiſt. CLII. *Nihil homines tam inſociabiles reddit vita perverſitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur & deſcribuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo & ortus ſacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

§ V. *Contra cultum exhibitum aſtris & elementis.*

[a] Vetuſtior iſto fuit cultus aſtrorum, & quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, aëris, terræ: nec ipſe quidem magno vacans errore. Nam cultus religioſi pars maxima ſunt preces, quæ adhiberi, niſi ſtulte, non poſſunt niſi apud naturas intelligentes. Tales autem non eſſe eas, quæ elementa dicimus, ſenſu quodammodo apparet. De aſtris ſiquis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet; cum ex aſtrorum operationibus, quæ naturarum ſunt indices, nihil tale poſſit colligi; imo contrarium ſatis aperte colligitur ex motu non vario, qualis eſt eorum quæ voluntatem

a *Vetuſtior*] Sunt rationes, quæ ſuadeant Idololatriam cœpiſſe à cultu Angelorum & Animorum humanorum, quas vide in Indice Philoſophiæ Orientalis, ad vocem *Idololatria.* Clericus.

1 *Sed*

tem habent liberam, [1] ſed rato atque præſcripto. Jam vero alibi oſtendimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos: unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo & ſimiliorem parte ſui potiore, & cariorem eſſe, ac proinde nobilitati ſuæ injuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubjiciat, quas Deus ipſi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur.

1 *Sed rato atque præſcripto*] Quo argumento motus quidam rex Peruanus negabat Solem eſſe poſſe Deum. Vide hiſtoriam Incarum.

§ VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indigniſſimum, quod & [1] ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii præſertim. Quamquam enim in quibuſdam aliqua ſe oſtendit quaſi umbra intelligentiæ; ea tamen ipſa nihil eſt, ſi ad hominem ſpectetur, cum nec internos conceptus diſtinctis vocibus ſcripturaque explicent: neque opera diverſorum generum faciant, neque ejuſdem generis opera diverſo modo, multo mi-

1 *Ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii maxime*] De quibus Philo in Legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες. *Qui canes, leones, lupos, crocodilos, aliaque aquatica, terreſtria, volucria animantium pro Diis habent.* Adde longam ea de re diſſertationem lib. 1. Diodori Siculi.

1 *Con-*

minus numerorum, dimenſionum, cœleſtiumque curſuum cognitionem aſſequantur. [1] Contra

tra

1 *Contra vero homo validiſſima quaque animantia, feras, aves, piſces capit ſolertia ingenii ſui*] Euripides Æolo:

Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος,
Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.

Vis exigua eſt, quamcumque homini
Natura dedit: ſed conſiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cœloque domant.

Antiphon:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει νικώμεθα.

Natura quorum ſuperat, arte hæc vincimus.

Non male hinc explices quod eſt Gen. I. 26. & Pſal. VIII. 8. Latiorem hac de re diſſertationem qui deſiderat, videat Oppianum initio quinti de piſcatu, & Baſilium in Hexaëmeron Homilia X. Origenes contra Celſum libro IV: Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς τινα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ. κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα. ὅτε δὲ χρήζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. δοῦλα οὖν πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum eſt intellectus, quantoque præſtet omnibus armis, quibus inſtructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immenſum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur, vi mentis, & elephantes illos tantos venamur, quæque ſunt ita nata ut manſueſcere poſſint, ea noſtræ naturæ manſueta ſubdimus: quæ vero aut talia non ſunt, aut nullam ex manſuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum noſtra ſecuritate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus concluſa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam manſueta animalium interficimus. Apparet igitur à ſummo opifice facta cuncta ſerva animanti ratione utenti & agnato ei intellectui.* Claudius Neapolitanus, apud Porphyrium, De non eſu animantium primo, ſic de homine loquitur: Ὅς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ Θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

1 *Fe-*

tra vero homo validiſſima quæque animantia, feras, aves, piſces capit ſolertia ingenii ſui, partim etiam ſub leges ſuas ſubigit: ut elephantas, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime ſunt noxia, utilitates ſibi deducit, ut medicamenta ex ſerpentibus: hunc certe uſum ex omnibus habet, quem ipſæ ignorant, quod corporum compagem ſitumque partium ſpeculatur, & tum ſpecies, tum genera inter ſe comparans, hic quoque ſuam dignitatem diſcit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque ſtructura eſt: quæ ſi quis recte conſideret, tantum abeſt, ut pro Diis animantia colat cætera, potius ſeſe illorum quaſi Deum quemdam, ſub ſummo Deo, conſtitutum arbitrabitur.

§ VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus quæ ſubſtantiæ non ſunt.*

Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non ſubſiſtunt, ſed aliarum rerum ſunt accidentia. Nam ut ſæva illa [1] Febrim, Impudentiam, & ſimilia omittam: Sanitas nihil eſt aliud, quam partium corporis recta temperies. Fortuna bona ſimilitudo eventus cum hominis deſiderio: Affectus vero, quales Amor, Metus, Ira, Spes,

1 *Febrim, Impudentiam*] Cicero de Legibus II.

Spes, atque alia ex conſideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per ſanguinem maxime connectitur, qui ſui juris non ſunt, ſed Voluntatis tamquam Dominæ imperio ſubſunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diverſa ſunt nomina, circa utilis electionem Prudentia, in periculis ſubeundis Fortitudo, in abſtinentia alieni Juſtitia, in voluptatum moderatione Temperantia, & porro alia, pronitates quædam ſunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipſæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine poſſunt. [1] Honor vero, cui & ipſi templa dicata legimus, aliorum eſt de aliquo tamquam virtute prædito judicium; quod ſæpe & malis contingit, & bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. Hæc ergo cum non ſubſiſtant, ac proinde rebus ſubſiſtentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro Diis colere à recta ratione alieniſſimum eſt, cum ob hæc ipſa is colendus ſit, à quo hæc dari conſervarique poſſunt.

§ VIII.

[1] *Honor vero, cui & ipſi templa dicata legimus*] Cicero dicto loco, Livius libro XXVII.

§ VIII. *Solutio objectionis Paganorum ſumpta à miraculis apud ipſos.*

Solent à Paganis ad religionis ſuæ commendationem miracula adferri: ſed adverſus quæ multa excipi poſſint. Nam qui ſapientiſſimi inter ipſos Paganos fuere, multa horum, [1] ut nulla idonea teſtium fide ſuffulta, planeque conficta, rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in receſſu, nocte, coram uno aut altero, quorum oculis falſa rerum ſpecie per aſtus ſacerdotum imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum ſui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, ſi quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [2] quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuiſſe, à multis proditum eſt. Non negem, conſpecta & quædam his majora, quæ ex cauſis naturalibus ſola humana vi

1 *Ut nulla idonea teſtium fide ſuffulta, planeque conficta rejiciunt*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat.*

2 *Quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuiſſe à multis proditum eſt*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνωσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν. *Sunt enim morbi & diſſidia quædam in materia hac noſtra: Ea cum eveniunt, dæmones eorum cauſas ſibi adſcribunt.*

vi non potuerint elici; ſed talia tamen quæ vim vere Divinam, id eſt, omnipotentem, non deſiderarent, cum ad eas ſufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpoſiti, qui pro ſua celeritate, efficacia, atque ſolertia, facile poſſent diſſita transferre, & quamvis diverſa componere ad effectus tales, qui homines in ſtuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum eſt, bonos non fuiſſe, ac proinde nec bonam religionem, jam ex iis, quæ ſupra diximus, apparet, tum inde etiam, [1] quod certis carminibus invitos ſe cogi dicerent, cum tamen inter ſapientiſſimos etiam Paganorum conſtet, in verbis nullam talem vim eſſe poſſe ſitam, ſed ſuadendi tantum,

1 *Quod certis carminibus invitos cogi ſe dicerent*] Oraculum Hecates apud Porphyrium:

Ἤλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος εὐχῆς,
Ἣν θνητῶν φύσις εὗρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.

Advenio precibus ſapientibus indigetata,
Quas genus humanum monitu repperere Deorum.

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θείοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκῃ;

Cujus egens Hecaten me ſummo ex æthere tractam
Carmine vinxiſti, ſuperos cui cogere fas eſt?

Et Apollinis apud eumdem:

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Invitum me audi, quando me lege ligaſti.

Hi ſunt ſecretarum artium ritus, quibus affantur neſcio quas poteſtates, ut Arnobius loquitur, Κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες, quaſi eas ſibi famulas carminibus feciſſent, ut Clemens explicat. Minarum formula eſt, apud Jamblichum in Myſteriis Ægyptiorum libro IV. cap. 5, 6, 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis Minoris Pompeii, & ex Porphyrio Euſebius lib. V. cap. 10. Præpar. Alias formulas commiuationum habes apud Lucanum, ubi de Erichthone agit; & Papinium, ubi de Tireſia.

tum, idque pro modo ſignificationis. Eſt & illorum nequitiæ indicium, quod [1] in amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectu injurioſi, [2] cum hoc etiam humanæ leges tamquam veneficium interdicant. Neque eſt, quod miretur quiſquam, paſſum eſſe ſummum Deum, ut mira quædam à pravis Spiritibus ederentur; [3] cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum inſigne bonum ſecum adferebant. Nam & ſi qui viſi ſunt in vitam revocati, non permanſerunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod ſi quid aliquando à divina pollentia procedens in Paganorum conſpectu apparuit, non tamen prædictum eſt id eventurum ad probandam ipſorum religionem; unde nihil impedit, quo minus divina efficacia cauſas ſibi longe alias

1 *In amorem ſæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confeſſionem apud Euſebium lib. v. Præparat. cap. 17. & apud Auguſtinum libro x. de Civitate Dei, cap. xi. Vide eumdem Porphyrium libro ii. De non eſu animantium, & Origenem contra Celſum libro vii.

2 *Cum hoc etiam humanæ leges tamquam veneficium interdicant*] L. ejuſdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis & Veneficis. L. ſi quis. §. qui abortionis. D. de Pœnis. Paulus ſententiarum lib. v. Tit. xxiii.

3 *Cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant*] Deut. xiii. 3. ii Theſſ. ii. 9, 10. Epheſ. ii. 2, 3.

alias propoſitas habuerit. Exempli cauſa, ſi verum eſt per Veſpaſianum, cæco viſum eſſe redditum, factum id eſt [1] ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipiſceretur: lectus quippe Deo judiciorum ipſius in Judæos miniſter: ſimileſque aliorum prodigiorum cauſæ exſiſtere potuerunt, quæ cum religione nihil haberent commune.

1 *Ut his hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipiſceretur*] Tacitus Hiſtoriarum IV. *Multa miracula evenere, quis cœleſtis favor & quædam in Veſpaſianum inclinatio numinum oſtenderetur.* Dixerat ante Hiſtoriarum I. *Occulta lege fati & oſtentis ac reſponſis deſtinatum Veſpaſiano liberiſque ejus imperium poſt fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus ſic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quaſi majeſtas quædam, ut, ſcilicet, inopinato & quaſi novo principi deerat: hæc quoque acceſſit.* Eumdem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Joſephus de eodem Veſpaſiano libro belli Judaïci III. cap. 27. Τοῦ Θεοῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη, καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνῦντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliiſque etiam ſignis ei ſceptra præſignificante.*

§ IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari poſſunt & ad id ſolvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut ſibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetuſtiſſima traditio ſuggerit. Tum vero [1] verba oraculorum

1 *Verba oraculorum ferme ambigua*] Vide OEnomaï hac de re loca apud Euſebium lib. IV. cap. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Hinc Phœbus dictus Græcis Λοξίας. Flexiloqua & obſcura oracula Apollinis dicit Cicero de Divinatione II. *Utrum eorum accidiſſet*, inquit, *verum oraculum fuiſſet.* [Multa oracula

rum ferme ambigua, & quæ facile interpretationem ex qualicumque eventu acciperent. Quod ſi quid definitius prædictum ab illis, non tamen neceſſe eſt ab omniſcia mente profectum; cum aut talia ſint, quæ ex cauſis naturalibus jam exſiſtentibus præſentiri poterant, [1] ſicut Medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [2] quod & à re-

cula poſt eventum fortè ficta ſunt, nec paucæ ſunt rationes ſuſpicandi multas fraudes adhibitas à vatibus. Qua de re elegantiſſimum libellum Gallicè ſcripſit *D. de Fontenelle*, quem vide, ut quæ ad eum defendendum dicta ſunt *Bibliothecæ Selecta* Vol. XIII. & quæ Latinè, ante omnes, ea de re ſcripſit, *Anton. van Dale* in Libro de Oraculis.]

1 *Sicut Medici quidam futuros morbos prædixerunt*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extu, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui ſit eorum omnium quæ deinceps ſequuntur ſcius, perinde ut ſi Medicus juxta diſciplinam medendi dicat vel exitium vel ſanitatem.* Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. II. cap. 79.

2 *Quod & à rerum civilium peritis factum ſæpe legimus*] Scriptor vitæ Attici: *Ei rei ſunt indicio præter eos libros in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam ſunt editi, ſexdecim volumina epiſtolarum, ab conſulatu ejus uſque ad extremum tempus ad Atticum miſſarum: quæ qui legat, non multum deſideret hiſtoriam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de ſtudiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perſcripta ſunt, ut nihil in iis non appareat: & facile exiſtimari poſſit, prudentiam quodammodo eſſe divinationem. Non enim Cicero ea ſolum, quæ vivo ſe acciderunt, futura prædixit, ſed etiam quæ nunc uſu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de ſeipſo libri ſexti epiſtola ſexta: *Quo in bello nihil adverſi accidit, non prædicente me. Quare, quum ut augures & aſtrologi ſolent, ego quoque augur publicus ex meis ſuperioribus prædictis conſtitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem noſtra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu ſiniſtro oſcinis, ut in noſtra diſciplina eſt, nec ex tripudiis ſoliſtimis aut ſomniis tibi auguror: ſed habeo alia ſigna quæ obſervem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis

rerum civilium peritis factum ſæpe legimus. Quod ſi quando etiam apud Paganos aliquorum vatum opera uſus eſt Deus ad ea prædicenda, quæ cauſas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem Paganicam, ſed magis ad eam evertendam: qualia ſunt, [1] quæ apud Maronem exſtant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id neſciens Chriſti adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iiſdem Sibyllinis erat, [2] pro rege agnoſcendum, qui vere rex noſter eſſet, & [3] ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. [4] Apollinis oraculum apud Por-

nis fore: Thales in vico tunc deſpecto forum aliquando Mileſiorum futurum. Plutarchus Solone.

1 *Quæ apud Maronem exſtant Ecloga quarta*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

2 *Pro rege agnoſcendum qui vere rex noſter eſſet*] Cicero meminit II De divinatione.

3 *Ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur*] Suetonius de Veſpaſiano cap. 4. Tacitus Hiſtoriarum IV.

4 *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei libro xx. cap. 23. & Euſebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. την δε εὑρεσιν ὁ Θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores Deus* (Apollo, ſcilicet) *eſſe teſtatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Paræneticus ad Græcos inter Juſtini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Soli Chaldæi ſapiunt, & Hebræa virûm gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὁ πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσσας.

Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipſo Jeſu Hecates oracula ſunt duo, quæ ex Porphyrio tranſcripſit Euſebius in Euangelica Demonſtratione:

Ὅτ-

Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios eſſe Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto ſi parent Apollinis cultores, jam tales eſſe deſinunt: ſi non parent, ſuum Deum mendacii accuſant. Adde jam, quod, ſi Spiritus illi ſuis oraculis conſultum voluiſſent humano generi, ante omnia generalem propoſuiſſent vivendi normam, & certam fidem feciſſent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipſis factum eſt. Contra [1] laudati ſæpe eorum carminibus reges quamvis improbi, [2] pugilibus decreti honores divini, [3] pellecti homines in amores etiam non legiti-

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.

Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcumque exornat ſapientia: ſed pietate
Eſt anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προσβέβληται.
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἵζει.

Illius invalidos corpus tulit uſque dolores:
Aſt anima adſcendit cœleſtia templa piorum.

Eorumdem meminit ex eodem Porphyrio Auguſtinus lib. XXIX. cap. 23. de Civitate Dei, ubi & aliud adfert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum eſſe patrem, quem valde ſancti honorant Hebræi.

1 *Laudati ſæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi*] Vide ea quæ adfert OEnomaüs apud Euſebium Præparationis Euangelicæ lib. V. 23. & cap. 35.

2 *Pugilibus decreti honores divini*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celſum III.

3 *Pellecti homines in amores etiam non legitimos*] Oſtendimus jam ſupra.

timos, [1] ad mala lucra captanda, [2] ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonſtrari poſſent.

1 *Ad mala lucra captanda*] Vide Euſebium Præparationis v. cap. 22.
2 *Ad cades faciendas*] OEnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Euſebii libro c. 19. & 27.

§ X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod ſponte defecerit ſimul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis præter ea, quæ ſupra ſunt allata, argumentum ſuppeditat contra ſe Pagana religio, eo quod ubicumque humana vi deſtituta eſt, plane concidit, tamquam ſublato quo uno ſtabat. Nam ſi oculos circumferas per quotquot ſunt Imperia Chriſtianorum aut Mahumetiſtarum, videbis Paganiſmi nullam niſi in libris memoriam. Imo docent hiſtoriæ; etiam illis temporibus, cum Imperatores aut vim & ſupplicia, ut priores; aut eruditionem & ſolertiam, ut Julianus, adhiberent, ad ſuſtentandam religionem Paganicam, in dies ei aliquid deceſſiſſe; non oppoſita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Jeſus habebatur,) non litterarum flore, cujus expers fuit oratio Chriſti legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant,) non ulla aſſentatione, cum contra omnia commoda ſpernen-

nen-

nenda, nihil non adverſi ejus legis cauſa ſubeundum dicerent. Vide quanta fuerit Paganiſmi imbecillitas, cum talibus auxiliis deſtructus ſit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit ad illam doctrinam, ſed & ipſi Spiritus ad Chriſti nomen [1] exceſſerunt è corporibus, compreſſerunt vocem, & interrogati de ſilentii cauſa, [2] dicere ſunt coacti, nihil ſe poſſe, ubi Chriſtus invocaretur.

1 *Exceſſerunt è corporibus, compreſſerunt vocem*] Actor. V. 16. VIII. 7. XVI. 18.

2 *Dicere ſunt coacti nihil ſe poſſe, ubi Chriſtus invocaretur*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pſeudomanti. Apollo in Daphne: Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν. καὶ τοῦτο κωλύει τὸν χρησμόν. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant Babylas & alii Chriſtiani martyres. Vide Chryſoſtomum contra Gentiles.

§ XI. *Reſponſio ad id, quod religionis ortus & interitus aſtrorum efficaciæ adſcribitur.*

Fuere Philoſophi, qui ut ortum ita interitum religionis cujuſque aſtris adſcriberent. Sed ipſa, quam iſti ſcire ſe profitentur, ſideralis ſcientia tam diverſis ſub normis traditur, [1] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipſum, certi eſſe nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura neceſſitate cau-

1 *Ut nihil in ea certi reperiatur præter hoc ipſum, certi eſſe nihil*] Vide egregiam hac de re Bardeſanis Syri Diſſertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Euſebium Præparationis lib. VI. cap. 10.

1 *Qui*

cauſarum ſequuntur; ſed de his, [1] qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit. Quod ſi ex impreſſione tali neceſſario ſequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [2] quam ſentimus ipſi, fruſtra eſſet data, [3] omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata; cum neque culpa neque meritum eſſe poſſit in eo, quod plane ſit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam ſint, ſi certa neceſſitate ex cœlo procedunt, eo quod cœlo cœleſtibuſque corporibus vim talem Deus attribuerit, jam ſequetur Deum, qui perfectiſſime bonus eſt, [4] malitiæ moralis veram eſſe cauſam, &

cum

1 *Qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit*] Vide Alexandri Aphrodiſæi hac de re librum.

2 *Quam ſentimus ipſi*] Euſebium vide Præparat. Euangel. libro VI. cap. 6.

3 *Omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata*] Juſtinus Apologetico II. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. *Niſi enim electione libera facultatem habet humanum genus ut turpia fugiat, honeſta ſumat, in neutram partem ipſi adſcribenda actionis cauſa.* Vide & quæ ibidem ſequuntur. Tatianus: Ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως, ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός. ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τοῦ θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. *In hoc data voluntati libertas, ut qui malus eſt puniatur juſte, quippe ſua culpa factus improbus: qui vero juſtus eſt, laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re diſputationem in Timæo.

4 *Malitiæ moralis veram eſſe cauſam*] Contra quam dixit Plato de Republica II. Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος. *Cauſa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timæo Chal-

cum lege poſita profiteatur ſe deteſtari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inſeruerit ipſis rebus, velle eum duo quæ inter ſe ſunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat divino impulſu. [a] Probabilius ab aliis dicitur, aſtrorum influxibus aërem primum, deinde & corpora noſtra contingi, & qualitates quaſdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent reſpondentes ſibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obſequi ſæpe. Verum hoc ita conceſſum nihil facit ad eam quam tractare cœpimus quæſtionem. Nam Chriſti religio cum homines vel maxime abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi ſiderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt, niſi per eos affectus. Prudentiſſimi Aſtrologorum [1] eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Chriſtianam religionem ſuſceperunt, quod vita ipſorum probat. Quod ſi eruditioni quoque & litteris

Chalcidius, quod cum Moſe congrucre ait Juſtinus dicto loco.

a *Probabilius*] Sed omnium veriſſimè qui influxus illos pernegant, nec quidquam in Aſtris agnoſcunt præter calorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui hæc ad animum propriè nihil faciunt. *Clericus.*

1 *Eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos*] Zoroaſter: Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Poteſt vir ſapiens multas aſtrorum efficientias avertere.*

1 Re-

ris aliquam vim damus adverſus corporis contagium, fuerunt ſemper inter Chriſtianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero ſiderum effectus, ut doctiſſimi fatentur, certas mundi plagas reſpiciunt, & temporarii ſunt. Hæc autem religio jam per mille ſexcentos annos durat, nec in una, ſed in diſſitiſſimis mundi partibus, & quæ longe ſub alio ſunt ſiderum poſitu.

§ XII. *Oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari à ſapientibus Paganorum: ſi quid in ea eſt difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.*

Eo vero minus Pagani habent, quo Chriſtianam religionem oppugnent, quod ejus partes ſingulæ tantæ ſunt honeſtatis, ut ſuapte luce animos quaſi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint, qui dixerint ſingula, quæ noſtra religio habet univerſa: utpote [1] religionem non in ritibus, ſed in ani-

1 *Religionem non in ritibus, ſed in animo eſſe poſitam*] Menander:

> Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλυς δίκαιος ὤν,
> Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.
>
> *Deo ſacrifica ſemper ingenio probo,*
> *Neu tu albam veſtem magis quam mores induas.*

Cicero de Natura deorum II: *Cultus autem Deorum eſt optimus, idemque caſtiſſimus atque ſanctiſſimus pleniſſimuſque pietatis, ut eos ſemper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de Legibus II: *Caſte jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo ſunt omnia.* Perſius Satyra II.

> *Quin damus id ſuperis, de magna quod dare lance*
> *Non poſſit magni Meſſallæ lippa propago,*

Com-

Compoſitum jus, faſque animi, ſanctoſque receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto;
Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.

Qui verſus reſpicere videntur Pythiæ oraculum, quod eſt apud Porphyrium De non eſu animantium ſecundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius: Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὴ λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὰν ἀμφιασαμένοις, οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσιν πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν. ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτός τινες λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν διαφέρειν νομίζουσιν, ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν Θεὸν διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προγέγραπτο,

Ἁγνὸν δὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἰόντα
Ἔμμεναι. ——

ἁγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια. *Nunc vero eum qui non candida puraque amictus ſit veſte, idoneum negant qui pure ſacrificet. Ubi vero & corpore & veſtitu nitentes quidam, animum interim à malis purum non habent, & ſic ad ſacra accedunt, id nihil referre exiſtimant; quaſi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis diviniſſimum eſt bene ſe habente, ut cui cum ipſo ſit cognatio. At vero in Epidauri Templo præſcriptum erat,*

Caſtus odorati venias ad limina templi,
Fas jubet. ——

Caſtimonia autem in eo ſita eſt, ut ſancta cogites. Et aliquanto poſt: Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάσοντες. οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος, οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui ſuper omnia eſt, ut vir quidam ſapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim eſt materiæ particeps, quod non impurum ſit materia carenti. quare nec ſermo illi convenit qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, ſi ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem: Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερματινὸν οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ' ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis, quæ homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requirantur, & ſine macula calcei, in templo vero ſummo Patris, Mundo hoc ſcilicet, non oporteat puram ſervare illam externam noſtri corporis ultimam è pellibus veſtem, eamque quam caſtiſſime verſari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam: Πεισθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώ-

animo eſſe poſitam [1] adulterum eſſe etiam qui adulterium committere voluit, [2] non reponen-

σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται; Qui vero perſuaſus eſt victimis illis non egere Deos, ſed ad animum ſpectare offerentis, optimumque eis cenſeri ſacrificium, rectam tum de iis, tum de rebus ſententiam, quomodo non is temperans., pius juſtuſque evadat? Ubi tria iſta nota quæ apud Paulum Tit. II. 2. *σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, temperanter, juſte, & pie.* Charondas in legum anteloquio: *Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι. Omnis malitiæ pura mens eſto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum ſacrificiis & impendiis, ſed juſtis & honeſtis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus, lib. VI Inſtitutionum, cap. 24. *Vultiſne Deum cogitare magnum & placitum & majeſtate leni verendum, amicum & ſemper in proximo? Non immolationibus & ſanguine multo colendum, ſed mente pura, honeſtoque propoſito. Non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis exſtruenda ſunt: in ſuo cuique conſecrandus eſt pectore.* Senſum eumdem habes apud Dionem Pruſæenſem orat. 3. Thucydides lib. I. *Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶττειν. Feſtus dies nihil eſt aliud quam officium facere.* Diogenes: *Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; Vir bonus nonne omnem diem feſtum habet?*

1 *Adulterum eſſe etiam eum qui adulterium committere voluit*] Ovidius:

> *Quæ quia non licuit, non facit, illa facit:*
> *Ut jam ſervaris bene corpus, adultera mens eſt,*
> *Omnibus excluſis intus adulter erit.*

Seneca pater: *Inceſta eſt etiam ſine ſtupro, quæ cupit ſtuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præſtitit, & non ſibi.*

1 *Non reponendam injuriam*] Plato Critone. Maximus Tyrius Diſſertatione ſecunda. Menander:

> Οὗτος κράτιστός ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
> Ὅς τις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν.
> *O Gorgia, ille vir virorum eſt optimus,*
> *Qui melius aliis callet ferre injurias.*

Ariſton Spartianus: *Dicenti cuipiam, regium eſſe amicis bene, inimicis male facere: imo, inquit, amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille, Siciliæ liberator, philoſophici ſtudii veram demonſtrationem in eo ait poſitam, non ut quis in amicos benignus ſit, ſed ſi quis injuria affectus, ſit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

1 *Uni*

nendam injuriam, [1] uni marito unam uxorem jungendam, [2] fœdus matrimonii debere eſſe perpetuum, [3] hominis officium eſſe homini cuivis benefacere, [4] præſertim egenti: [5] juramento quantum fieri poteſt abſtinendum: [1] con-

1 *Uni marito unam uxorem jungendam*] Vide quæ ſupra ex Salluſtio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:

——— οὐδὲν γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἕν' ἡνίας ἔχειν·
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.

——— *non etenim decet*
Unum imperare feminis binis virum:
Contentus uno conjugis vivat toro,
Quicumque cupiet rite curatam domum.

in ejuſdem tragœdiæ choro plura ſunt in hunc ſenſum.

2 *Fœdus matrimonii debere eſſe perpetuum*] Quale fuit apud Romanos ad annum urbis viceſimum & quingenteſimum, Valerio Maximo teſte lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc ſenſum:

Ὁ γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνην ἔχων.

Reciprocum iter hoc numquam vacat infamia.

3 *Hominis officium eſſe homini cuivis benefacere*] Terentius Heautontimorumeno:

Homo ſum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quamdam natura conſtituit, ait Florentinus Juriſconſultus. L. Ut vim. D. de Juſtitia. Eodem ſpectat proverbium, *Homo homini Deus*. Cicero De officiis primo, hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietatem eſſe ait.

4 *Præſertim egenti*] Horatius lib. II. Sat II.

Cur eget indignus quiſquam te divite?

In Mimo:

Bona comparat præſidia miſericordia.

5 *Juramento quantum fieri poteſt abſtinendum*] Pythagoras: μὴ ὀμνύναι θεούς. ἀσκεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. *non jurandum per deos: quemque enim id curare debere ut nec jurato ſibi credatur.* Quod ipſum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antonius lib. III, in viri boni deſcriptione, μήτε ὅρκου δεόμενος· *Cui juramento uti non ſit opus.* Sophocles OEdipode Coloneo:

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιστώσομαι.

Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Baſilius de legendis Græcorum libris.

1 *Con-*

[1] contentos nos in victu & veſtitu eſſe debere ad naturam neceſſariis. Quod ſi quid eſt in Chriſtiana religione creditu difficile, apud ſapientiſſimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, ſupra oſtendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus [2] Divinam naturam diſtinguit in patrem, mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem;

1 *Contentos nos in victu & veſtitu eſſe debere ad naturam neceſſariis*] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου,
Ἅπερ πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;

Homini quid eſt neceſſe, præterquam duo,
Cereale germen atque limpharum latex,
Quæ ſunt parata ſemper & vitæ ſatis?

Lucanus:

Satis eſt populis fluviuſque Cereſque.

Ariſtides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus, nimirum, habemus veſte, tecto & alimentis.*

2 *Divinam naturam diſtinguit*] Plato epiſtola ad Dionyſium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat Patrem: Secundum principium, omnium Cauſam & præſidem, in epiſtola ad Hermiam, Eraſtum & Coriſcum. Idipſum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filium, Amelius λόγον, ut videre eſt apud Euſebium libro XI. cap. 17, 18, 19. Vide & Cyrillum libro contra Julianum III, IV, & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat ſummum Deum, ſecundum Mentem vel Providentiam, tertium Animam Mundi vel mentem ſecundam. Alibi tria hæc ſic diſcriminat, Ordinans, jubens, inſinuans. De ſecundo ſic idem: *Ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beateque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus ſummo à Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum ſummo Deo aſſignant*, ait Servius ad Eclogam ſeptimam. Unde non abit quod habet de iiſdem Pythagoricis Ariſtoteles primo de Cœlo in ipſo initio. [Copioſiùs de hiſce egit vir longè doctiſſimus *Rod. Cudworthus*, Anglici Operis de Syſtemate intellectuali mundi, Lib. I. c. IV. quod conſuluiſſe non pœnitebit. *Clericus.*]

1 *Jn-*

cem; & Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi poſſe, [1] Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit, & exemplum dedit in Æſculapio; quem volebat, ad tradendam hominibus medendi artem, de cœlo veniſſe. Crux Chriſti multos offendit: at quæ de Diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos regum fuiſſe; fulminatos alios, diſſectos, vulneratos. Et vero lætius eſſe honeſtum, quoties magno ſibi conſtat, ſapientiſſimi ipſorum dixere. [2] Plato de Republica II. quaſi præſcius, ait, ut

1 *Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit*] Libro VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐνέφηνεν· οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Jupiter inter ea quæ intellectu percipiuntur, de ſe Æſculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per Solis vitam genitabilem. Hic vero ex cœlo in terram progreſſu facto unica ſpecie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναί τι θεῶν οὓς δὴ καὶ τρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quoddam Deorum eſſe quod ſuo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum ſententia, vide Plutarchum VIII Symp. quæſtione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

2 *Plato de Republica* II. *quaſi præſcius ait*] Græca ſic habent: Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ. τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud ſumpſit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur. uratur.* Lactantius, libro VI Inſtitutionum, cap. 17, hunc nobis locum Senecæ ſervavit: *Hic eſt ille homo honeſtus, qui ſive toto corpore tormenta patienda ſunt, ſive flamma ore recipienda eſt, ſive extendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, ſed quam bene.* Talem nobis & Euripides ob oculos ponit iſtis verſibus:

Πίμπρα, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα. πρόσθε γὰρ κάτω

ut vere juſtus exhibeatur, opus eſſe, ut virtus ejus omnibus ornamentis ſpolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro ſceleſto, illudatur, ſuſpendatur denique. Et certe ſummæ patientiæ exemplum ut exſtaret, aliter obtineri non poterat.

Γῆς εἶσιν ἄστρα, γῆ τ' ἄνεισ' εἰς αἰθέρα,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ure hæc, cremaque membra & impletor mei
Potans rubentem ſanguinem: in terram prius
Deſcendet æther, terra ſe in cœlum feret,
Quam noſter umquam ſermo aduletur tibi.

Tali vere convenit illud Æſchyli, Platoni memoratum dicto loco:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλήματα.

Namque allaborat eſſe, non credi, optimus.
Sulcos profundos corde demerſos gerens,
Unde illa ſeſe pulchra conſilia exſerunt.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

§ I. *Refutatio Judaïſmi incipiens ab allocutione ad Judæos.*

Quale eſt, quod ex obſcuro ſpecu enitentibus paulatim ſe oſtendit inter lucem tenebraſque medium, talem ſe nobis ex denſa Paganiſmi caligine gradum moventibus Judaïſmus offert, pars & primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, [1] eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos ſuos, inviſere ſolebat; ex eadem gente natum Meſſiam, & primos Chriſtianiſmi doctores; ipſorum eſſe arborem, cui nos

1 *Eſſe ipſos progeniem ſancto-rum virorum*] Sumpta hæc, & quæ ſequuntur, ex Rom. IX. X, XI. Adde Matth. XV. 24.

 1 *Ve-*

nos ſumus inoculati, cuſtodes eſſe ipſos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipſis veneramur, ac cum Paulo ſuſpiria pro ipſis ad Deum emittimus; orantes ut quamprimum veniat illa dies, cum ablato [1] velamento, quod vultui eorum impendet, clare nobiſcum viſuri ſunt [2] complementum legis, cumque, ut habent veterum vaticinia, noſtrum, qui alienigenæ ſumus, quilibet [3] Hebræi viri pænulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Iſaaci, & Jacobi.

1 *Velamento*] II Cor. III. 14, 15, 16.

2 *Complementum legis*] Rom. III. 21. VIII. 14. X. 4. XIII. 8. Gal. III. 24.

3 *Hebræi viri pænulam*] Zachariæ VIII. 20. & ſequentibus. Eſaiæ II. 2. XIX. 18. & 24. Michææ IV. 2. Oſeæ III. 4. Rom. XI. 25.

§ II. *Oſtenditur Judæos debere miracula Jeſu habere pro ſufficienter probatis.*

Primum ergo rogantur, ne iniquum exiſtiment in cauſa aliena, quod in ſua æquum judicent. Si quis paganus ab ipſis quærat, cur credant miracula à Moſe facta, nihil dicant aliud, quam inter ſuos adeo perpetuam conſtantemque ejus rei fuiſſe famam, ut non potuerit, niſi ex teſtimonio eorum, qui vidiſſent, proficiſci. Sic [1] ab Eliſæo auctum apud viduam

1 *Ab Eliſæo auctum apud viduam oleum*] II Reg. cap. IV.

duam oleum, [1] purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum, [2] hoſpitæ filium ad vitam revocatum, & ſimilia alia, credunt Judæi; non aliam ſane ob cauſam, quam quod teſtes bonæ fidei id proditum ad poſteros tranſmiſerunt. [3] De Eliæ vero in cœlum raptu unius Eliſæi, tamquam viri omni exceptione majoris, teſtimonio fidem habent. At nos, de Chriſti adſcenſu in cœlum, [4] duodecim proferimus teſtes vitæ inculpatæ: [5] de Chriſto poſt mortem in terris viſo, multo plures: quæ ſi vera ſunt, verum ſit neceſſe eſt & Chriſti dogma: planeque nihil à Judæis pro ſe adferri poteſt, quod non & nobis pari, aut potiori jure poſſit aptari. Sed ut teſtimonia omittamus, res prodigioſas à Chriſto factas, [6] ipſorum Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt: quod ipſum ſufficere debet. Neque enim poteſt Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

§ III.

1 *Purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum*] Ibidem cap. v.

2 *Hoſpitæ filium ad vitam revocatum*] Dicto cap. iv.

3 *De Eliæ vero in cœlum raptu*] Dicto libro cap. ii.

4 *Duodecim proferimus teſtes*] Marci xvi. 19. Luc. xxiv. 52. Actor. i.

5 *De Chriſto poſt mortem in terris viſo multo plures*] Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxiv. Joh. xx. xxi. 1 Cor. xv.

6 *Ipſorum Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt*] Vide quæ allata ad librum ii.

§ III. *Solvitur, quod objiciunt, facta hæc miracula ope dæmonum.*

At ope Dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia ſupra jam refutata eſt, eo quod ubi Chriſti dogma innotuit, omnis poteſtas Dæmonum confracta eſt. Quod addunt aliqui, didiciſſe Jeſum in Ægypto magicas artes, ſpeciem veri multo minorem habet, quam ſimilis Paganorum adverſus Moſem accuſatio, [1] quam apud Plinium [2] & Apuleium videmus. Nam fuiſſe Jeſum umquam in Ægypto, non conſtat, niſi ex diſcipulorum libris, qui addunt, infantem adhuc inde rediiſſe. At Moſem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto exegiſſe, [3] & ipſius, [4] & aliorum narratione certum eſt. Sed & Moſem, & Jeſum, valide purgat hoc crimine lex utriuſque, [5] tales artes diſerte vetans, ut Deo inviſas. Tum vero ſi Chriſti, & ejus diſcipulorum tempore, uſquam aut in Ægypto, aut alibi, exſtitiſſet ars ulla magica, qua poſſent ea

1 *Quam apud Plinium*] Libro xxx. cap. 1.

2 *Et Apuleium*] Apologetico II.

3 *Et ipſius*] Exodi II. IV. & ſequentibus.

4 *Et aliorum narratione certum eſt*] Manethonis, Chæremonis, Lyſimachi apud Joſephum contra Appionem primo, Juſtini, Taciti.

5 *Tales artes diſerte vetans*] Exod. XXII. 18 Levit. XX. 6, 27. Num. XXIII. 23. Deut. XVIII. 10. 1 Sam. XXVIII. 9. II Reg. XVII. 17. XXI. 6. Actor. XIII. 8, 9, 10. XVI. 18. XIX. 19.

1. Ti-

ea fieri, quæ de Chriſto prædicantur, muti omnes ſubito ſanari, claudis greſſio, cæcis viſus dari, Imperatores, [1] Tiberius, [2] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendiſſent. Et ſi verum eſt, [3] quod tradunt Judæi, ſenatores magni Synedrii gnaros fuiſſe magicarum artium, ut reos poſſent convincere, ſane cum iidem Jeſu inimiciſſimi fuerint, & honori ejus maxime per miracula creſcenti invidentes, aut opera ſimilia ex eadem arte edidiſſent ipſi, aut certis argumentis apertum feciſſent ipſius opera non aliunde proficiſci.

1 *Tiberius*] Tacitus Annalium VI. Suetonius ejus vita c. LXIII. & LXIX.

2 *Nero*] De quo Plinius libro XXX. cap. II. in Magiæ hiſtoria: *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Poſtea: *Nemo umquam ulli arti impenſius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non diſcendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

3 *Quod tradunt Judæi*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

§ IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judæorum nonnulli prodigia Jeſu adſcribunt nomini cuidam arcano, quod à Solomone in Templo poſitum duo leones per mille & amplius annos cuſtodierint, quodque ab Jeſu ſublectum ſit, non mendaciter modo, ſed & impudenter confictum eſt: cum de illis leonibus, re maxime inſigni, atque admiranda, nec libri Regum, nec Pa-

ralipomena, nec Joſephus quidquam prodant; ſed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt ante Jeſu tempora, tale aliquid compererint.

§ V. *Oſtenditur divina fuiſſe Jeſu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi eſt opifex.*

Verum poſito à Chriſto edita eſſe prodigia, quod Judæi fatentur, dicimus, ex ipſa lege Moſis ſequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. XVIII. futurum, ut poſt Moſem, alii quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iiſque obediendum à populo; niſi id fieret, graves pœnas denuncians. [1] Certiſſimæ autem Prophetarum notæ ſunt prodigia. Neque enim illuſtriora alia animo concipi poſſunt. Ad Deut. XIII. dicitur, ſi quis Prophetam ſe ferens prodigia ediderit, ei non credendum, ſi populum ad novorum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur an ſatis conſtans ſit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis collatis inter ſe [2] Hebræi interpretes recte colligunt, omni ei,

1 *Certiſſimæ autem Prophetarum notæ ſunt prodigia*] Et futurorum prædictiones, quæ & ipſæ prodigiis recte accenſentur. Deut. XVIII. 22.

2 *Hebræi interpretes*] Vide Moſem Maimonidem, & alios productos in Conciliatore Manaſſis, quæſtione IV ad Deuteronomium.

1 *Qui*

ei, [1] qui miracula faciat, credendum, extra quam ſi à veri Dei cultu abducat; quia in eo ſolo caſu prædictum ſit, ne miraculis, quamvis ſpecioſis, fides habeatur. Jeſus autem non modo falſos Deos coli non docuit; [2] ſed contrà hoc, tamquam crimen graviſſimum, diſerte vetuit, docuitque nos, & Moſis, & qui eum ſecuti ſunt, Prophetarum ſcripta venerari: quare nihil eſt, quod miraculis ejus objici poſſit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jeſu aliqua in parte à Moſis lege diſcrepare, id non ſufficit.

1 *Qui miracula faciat*] Cujuſque prædicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chryſoſtomus V adverſus Judæos, & ſermone Chriſtum eſſe Deum in Tomo VI Saviliano.

2 *Sed contra hoc tamquam crimen graviſſimum diſerte vetuit*] Marci XII. 29, 32. Joh. XVII. 3. Act. XV. 20. 1 Cor. V. 10, 11, 18. VI. 9. X. 7. XII. 2. II Cor. VI. 16. 1 Theſſ. I. 9. 1 Joh. V. 21.

§ VI. *Solutio objectionis ſumpta ex diſcrepantia inter legem Moſis & legem Jeſu: ubi oſtenditur lege Moſis perfectiorem aliam dari potuiſſe.*

Nam ipſi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: [1] ad imperium Prophetæ, id eſt, miracula facientis, qualecumque præceptum

1 *Ad imperium Prophetæ, id eſt, miracula facientis, qualecumque præceptum intrepide poſſe violari*] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Joſuæ violata lex Sabbati Joſ. VI. Et extra locum lege præſcriptum ſacrificarunt prophetæ, ut Samuel, 1 Sam. VII. 17. XIII. 8. & Elias 1 Reg. XVIII. 38.

tum intrepide poſſe violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et ſane poteſtas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Moſem daret præcepta, poſtea ab eo non abiit: nec quiſquam, qui ſuo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum eſſe immutabilem objiciunt, id nihil eſt: non enim de intrinſeca Dei natura, ſed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus ſenectute, æſtas hieme, quæ omnia Dei ſunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permiſit, [1] unius arboris fructu interdixit, nempe quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [2] Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas ſeorſim à Tabernaculo [3] alias vetuit, alias accepit. Nec ſequitur, ſi bona fuit lex per Moſem data, nullam dari potuiſſe meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire: ad ætatis vitia connivere: cruſtulo eos ad diſcendum allicere. At ubi proceſſit ætas, corrigitur ſermo, inſtillantur virtutis præcepta, oſtenditur quæ ſit honeſti pulchritudo, quæ ejus præmia. [4] Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri ſancti vitam ſe-

1 *Unius arboris fructu interdixit*] Gen. II. 17.

2 *Abrahamo imperavit ut filium mactaret*] Gen. XXII. 2.

3 *Alias vetuit, alias accepit*] Diximus modo de hac re.

4 *Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta*] Hebr. VIII. 7.

1 *Pre-*

ſecuti ſunt illis præceptis excellentiorem. Moſes qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipſe atrociſſimis injuriis vexatus, [1] precatorem ſe pro inimicis conſtituit. Sic [2] David rebelli filio parci vult, [3] maledicta in ſe jacta fert patienter. Dimiſiſſe uxores viri boni nuſquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [4] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus ſibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moſis, aperte propoſita, ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde

1 *Precatorem ſe pro inimicis conſtituit*] Exod. XXXII. 11, 12, 13, 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. & ſequentibus: XXI. 7, 8. Deut. IX. 18, 26. XXXIII.

2 *David rebelli filio parci vult*] II Sam. XVIII. 5.

3 *Maledicta in ſe jacta fert patienter*] II Sam. XVI. 10.

4 *Ad majorem populi partem aptantur leges*] Origenes adverſus Celſum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ' ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixiſſe interrogatum, an optimas dediſſet leges civibus, non omnium dediſſe ſe optimas, ſed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib. I. De non eſu animantium, de legum conditoribus: Εἰ δὲ οὗτοι πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ' ἂν καὶ οἱ πολλοὶ, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὸν τούτων παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quod ſi illi reſpicientes ad vitam illam quæ ſecundum naturam eſt, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines, qui externa, quæque in corpore ſita ſunt, bona malaque exiſtimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

1 *Le-*

de fatendum eſt, [1] legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia, non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod lege Chriſti factum videmus.

1 *Legem aliquam illa meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod Chriſti lege factum videmus*] Hebr. VII. 19, 22. VIII. 6. II Tim. I, 10.

§ VII. *Ab Jeſu in terris obſervatam legem Moſis, nec poſt abolita niſi ea præcepta, quæ intrinſecam bonitatem non habebant.*

Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judæorum, qui Jeſu coævi fuerunt, Jeſum peſſime ab ipſis tractatum, & ſupplicio deditum, cum nullum ejus admiſſum adverſus legem poſſet adferri. [1] Circumciſus erat: [2] cibis utebatur Judaïcis: [3] veſtitu ſimili: [4] purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes: [5] paſchata, & alios dies feſtos religioſe obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato, [6] oſtendit non tantum ex lege, [7] ſed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta. Tum

1 *Circumciſus erat*] Luc. II. 21.

2 *Cibis utebatur Judaïcis*] Gal. IV. 5.

3 *Veſtitu ſimili*] Matth. IX. 20.

4 *Purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes*] Matth. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V. 14.

5 *Paſchata & alios dies feſtos religioſe obſervabat*] Luc. II. 41. Joh. II. 13, 23. XI. 56. XII. I. Joh. VII. 2.

6 *Oſtendit non tantum ex lege*] Matth. XII. 5.

7 *Sed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta*] Matth. XII. II.

1 Le-

Tum vero primum cœpit promulgare [1] legum quarumdam abrogationem, cum morte devicta in cœlum evectus, etiam Spiritus Sancti conſpicuis donis ornaſſet ſuos, iiſque rebus oſtendiſſet adeptum ſe [2] poteſtatem regiam, [3] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque ſecundum Danielis vaticinium capite III. & VIII. collato etiam capite VIII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulo poſt deſtructa regna Syriæ & Ægypti (quorum poſterius ſub Auguſto contigit) Deus regnum daturus eſſet [4] homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus ſermoniſque populos, & quidem numquam deſiturum. Pars vero illa legis, cujus neceſſitas à Chriſto ſublata eſt, nihil continebat ſua natura honeſtum: ſed conſtabat ex rebus per ſe mediis, ac proinde non immutabilibus: Nam ſi eæ res per ſe aliquid haberent, cur faciendæ eſſent, [5] omnibus populis, non uni eas præſcrip-

1 *Legum quarumdam abrogationem*] Actor. X. Coloſſ. II. 14.

2 *Poteſtatem regiam*] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.

3 *In qua continetur legis condendæ auctoritas*] Jacob. I. 25.

4 *Homini, qui plebeius videretur*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quamdam ſignificat. Et ſic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iachiadæ notatum ad Dan. X. 16.

5 *Omnibus populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus*] Id autem tantum abeſt, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad feſtos dies, expreſſe ſe referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. & XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & ſequentibus. Item Deut. XII. 5. & ſeqq. XIV. 23. & ſeqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2, 23, 24. Deut. XVI. 16. De ſacrificiis le-

gem

ſcripſiſſet Deus, & ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus: Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Job, Abraham, Iſaac, Jacob, omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam, neque eo minus acceperunt teſtimonium & ſuæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Jethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt, neque Jonas Ninevitas, nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cum peccata ipſorum ſatis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [1] ſive ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi, ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe, quam ſi quis Rex municipalia quædam ſtatuta tollat, ut toti imperio jus idem ſtatuat. Neque vero quidquam adferri poteſt, quo probetur, Deum ſe adſtrin-

gem eodem modo interpretata eſt vetuſtiſſima conſuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Moſis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio, & titulo Chagiga: Maimonides ad Deut. XXXIII. & Bechai.

1. *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi*] Rituales ſupra modum, eoque ad idololatriam proni. Oſtendunt id paſſim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.

1 *Ka-*

ſtrinxiſſe, ne quid ejus mutaret. Nam ſi dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [1] eadem voce utuntur ſæpe & homines, cum ſignificare volunt, quæ ſic jubent, non eſſe annalia, [2] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iiſdem rebus conſtitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria, [3] quamdiu in locis deſertis ageret populus, [4] alia adſtricta habitationi terræ Chananææ: ab his ergo ut illa diſtinguat, perpetua vocat, quo intelligi poſſit, non debere ea uſquam aut umquam intermitti, niſi Deus contrariæ voluntatis daret ſignificationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis ſit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui ſciant in lege ſua [5] jus perpetuum & ſervitutem perpetuam vocari,

1 *Eadem voce utuntur & homines*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de Diverſis prædiis, libro XI. & alibi ſæpe.

2 *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliqua deſiderant leges, mortales, & temporibus ipſis mutatas video: quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

3 *Quamdiu in locis deſertis ageret populus*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

4 *Alia adſtricta habitationi terræ Chananææ*] Ut Deut. XII. 1, 20. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52.

5 *Jus perpetuum & ſervitutem perpetuam*] Exodi XXI. 6. 1 Sam. 1. 22. Et ſic vocem לעולם in lege rituali accipi poſſe ſenſit Joſephus Albo lib. III. Fundamentorum, capite 16. etiam ſacerdotium Phineæ dicitur עד עולם, Pſal. CVI. 30, 31. εἰς τὸν αἰῶνα, Sirachidæ XLV. 28, 29, 30. ἱερωσύνη αἰωνία, 1 Mach. II. 55.

cari, quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: [1] Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Jubilæi, ſive magnus Jubilæus. Quid quod novi fœderis olim ineundi promiſſio apud Prophetas Hebræos exſtat, [2] ut Jeremiæ XXXI. ubi pollicetur Deus novum ſe pactum initurum, quod ipſis mentibus ſit inſcripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis diſcant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam ſe daturum ante delictorum. Quæ res ferme ita ſe habet, ac ſi rex aliquis, poſt graves civium inter ſe inimicitias, ad pacem ſtabiliendam, ſublata legum varietate, communem omnibus eamque perfectam legem imponat, & in poſterum ſe emendantibus polliceatur omnium commiſſorum impunitatem. Hæc quamquam ſufficiunt, euntes per partes ſingulas ſublatæ legis, oſtendemus, eas tales non eſſe, ut aut Deo per ſe placere poſſent, aut ſemper durare deberent.

1 *Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur, complementum Jubilæi*] In Pereck Cheleck & alibi, idque ex Eſaia LXI. 2. [*Perek Chelek* eſt Cap. XI. Libri Thalmudici de Synedriis. Verùm illic non occurrit quod habet *Grotius*, certè in textu Miſthnæ. Accuratiores haſce citationes eſſe oportuit.]

2 *Jeremiæ* XXXI.] V. 31. & ſequentibus.

§ VIII. *Ut ſacrificia, quæ numquam per ſe Deo placuerunt.*

Præcipuum, & quod maxime in oculos incur-

currit, ſunt ſacrificia, de quibus multi Hebræi ſentiunt, prius [1] ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo juſſa. Certe id apparet Hebræos multorum rituum fuiſſe appetentes, [2] ita ut ſatis cauſæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falſorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum poſteri plus æquo hæc æſtimarent, tamquam per ſe Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehen-

1 *Ab hominum ingenio ea excogitata*] Chryſoſtomus XII. de Statuis de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ᾽ οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid conſtitueret, ſed apud ſe ſuapte motus conſcientia ſacrificium illud obtulit.* In Reſponſis ad Orthodoxos, in operibus Juſtini, ad Interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τοῦ νόμου μετὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνεται ὁ Θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id juſſu fecit, quamquam patet talia acceptaſſe Deum, & acceptando oſtendiſſe carum ſibi eum qui offerebat.* [Copioſius hac de re egit *Joan. Spencerus* de Leg. Ritualibus Jud. Lib. III. Diſſ. 2. quam vide.]

2 *Ita ut ſatis cauſa fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc ne ad falſorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent*] Hanc ipſam cauſam legis de ſacrificiis affert Maimonides in Ductore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adverſus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotioſas ſcrupuloſitates nemo reprehendet, quaſi Deus talia proprie ſibi deſideraverit, qui tam manifeſte exclamat; Quo mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum? &, Quis exquiſivit iſta de manibus veſtris? Sed illam Dei induſtriam ſentiat, quæ populum pronum in idololatriam & tranſgreſſionem, ejuſmodi officiis religioni ſuæ voluit adſtringere, quibus ſuperſtitio ſæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, ſibi jubens fieri quaſi deſideranti, ne ſimulacris faciendis delinqueret.*

henſi ſunt per Prophetas; [a] *Sacrificiorum cauſa*, inquit Deus apud Davidem Pſalmo, qui eſt apud Hebræos quinquageſimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocauſta alia ſuper alia mihi mactes, ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis ſeptis. Nam certe quidquid animantium per ſaltus paſcitur, aut per montes errat, meum eſt. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut, ſi eſurirem, nihil opus eſſet mihi te convenire; mihi, inquam, cujus eſt hoc Univerſum, quidquid in eo conſpicitur. Putaſne veſci me carne pingui, aut bibere hircorum ſanguinem? imo laudem Deo ſacrifica, & vota redde.* Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui ſacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri eſſent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem, ſcilicet, per ſe nihil habere Deo gratum. Et, ſi ſeriem totam Pſalmi conſideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi popule mi:* hæc docentis ſunt. Poſtea finitis, quæ attulimus, ut fieri ſolet, ad impios ſermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eumdem ſenſum oſtendunt loca alia, ut Pſal. LI. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non eſt, neque holocauſtis delectaris. Sed quod vere tibi placet ſacrificium, eſt animus culpa ſua ſenſu dejectus:* men-

[a] *Sacrificiorum*, &c.] Paraphraſis hæc eſt Grotiana Pſ. L. non translatio ad verbum. Talia ſunt & ſequentia. *Clericus.*

1. *As-*

mentem enim quaſi fractam atque contritam, ô Deus, non deſpicis. Simile eſt illud Pſal. xl. *Victima & oblato libo non delectaris. Sed me tamquam perfoſſa aure tibi mancipas: non exigens aut holocauſtum, aut victimam piacularem. Itaque reſpondi, en adſum: ac tamquam ex pacto conſcripto faciam, quod velis; quæ voluptas mea eſt: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: ſed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique: præſertim vero miſericordiam tuam atque fidem celebro in numeroſo cœtu.* Apud Eſaiam cap. 1, ſic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias me tenet holocauſtorum ex arietibus: & adipis quarumvis pinguiſſimi. Nec amo ſanguinem, ſive ille juvencorum eſt, ſive agnorum, ſive hædorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo ſubdialia impuraretis?* Apud Jeremiam vero vii, locus eſt huic geminus, & ejus interpres: *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Iſraëlis. Holocauſta veſtra congerite cum victimis, & ipſi earum carne veſcimini. Nam quo primum tempore majores veſtros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocauſtis & victimis. Sed hoc eſt quod illis ſerio edixi, ut mihi obedientes forent: ſic me fore Deum ipſorum; ipſos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipſis eram imperaturus. Sic omnia ipſis proſpere eventura.*

tura. Apud Oſeam hæc ſunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo* [1] *acceptiorem habeo, quam ſacrificium: de Deo recte ſentire ſupra omnia eſt holocauſta.* Apud Michæam vero cap. VI, cum quæſtio eſſet inſtituta, quomodo quiſpiam Deum ſibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: reſpondet Deus, *Dicam tibi quid ſit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* [2] *ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te prabeas.* Quibus ex locis cum appareat, ſacrificia non eſſe earum rerum in numero, quas Deus per ſe aut primario velit; populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava ſuperſtitione, in illis poſuerit potiſſimam pietatis partem, & victimis ſuis crediderit peccata ſatis compenſari; quid mirum eſt, ſi tandem Deus ſuſtulit rem ſuapte natura mediam, ſed cujus uſus jam in vitium fluxerat, [3] cum Rex quoque Ezechia à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit; ideo quod populus eum religioſo cultu venerari cœpiſſet? Neque vaticinia deſunt, quæ ſa-

1 *Acceptiorem habeo quam ſacrificium*] Ita & Chaldæus interpres hunc locum exponit.

2 *Ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te prabeas.*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero תרי״ג CXIII. ab Eſaia contracta in ſex, XXXIII. 15. à Michæa hoc loco in tria: ab Eſaia in duo, LVI. 1. ab Abacuco in unum, II. 4. Item ab Amoſo V. 6.

3 *Cum Rex quoque Ezechia à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit*] II Reg. cap. XVIII. verſ. 4.

1 Qua

ſacrificia illa, de quibus controverſia eſt, deſitura prædixerint: quod facile quivis intelliget, qui modo conſiderarit ſecundum Moſis legem ſacrificare ſoli Aaronis poſteritati conceſſum, idque dumtaxat in ſolo patrio. Jam vero Pſalmo CX, ſecundum numerum Hebræum, promittitur rex latiſſime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione, qui rex idem & ſacerdos in perpetuum futurus eſſet, idque inſtar Melchiſedeci. Eſaias vero cap. XIX, dicit, altare viſum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii, ſed Aſſyrii quoque, & Iſraëlitæ Deum ſint culturi: & capite LXVI ait, futurum ut longiſſime diſſiti & omnium ſermonum populi, non minus quam Iſraëlitæ, munera Deo offerant, & ex ipſis quoque conſtituantur, qui ſint ſacerdotes, & Levitæ: [1] quæ omnia, ſtante Moſis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud [2] Malachiam cap. I. Deus futura prædicens, faſtidio ſibi eſſe ait Hebræorum mu-

1 *Quæ omnia ſtante Moſis lege, fieri non poterant*] Adde locum Jeremiæ III. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini, neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque viſitabunt Arcam, neque ultra ut nunc fiet.*

I id.] Ne ipſi quidem Judæi legem ſuam obſervare amplius potuerunt, ex quo latè ſparſi ſunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes ſe ter Jereſolimam conferrent, ex Lege Exod. XXIII. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea Lex ſcribi non potuit, niſi populo non magno, eique à Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

2 *Malachiam capite* I.] Vide hujus loci luculentam paraphraſim, apud Chryſoſtomum II adverſus Gentes.

 1 *Noæ*

munera: ab ortu ad occaſum, apud gentes omnes nomen ſuum celebrari, ſuffitumque ſibi fieri, & puriſſima ſibi offerri. Daniel vero cap. IX, Gabrielis Angeli de Chriſto oraculum referens: *abolebit*, inquit, *ſacrificium & munus.* Neque verbis tantum: ſed & rebus ipſis ſatis ſignificat Deus, non amplius probari ſibi præſcripta per Moſem ſacrificia, cum jam per annos amplius mille ſexcentos patiatur Judæos eſſe ſine Templo, ſine altari, ſine certo generum cenſu, unde conſtare poſſit, qui ſint, quibus ſacra facere fas ſit.

§ IX. *Item ciborum diſcrimen.*

Quod de ſacrificiorum lege oſtendimus, idem oſtendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Conſtat ergo, poſt magnum diluvium, [1] Noæ, ejuſque poſteris, à Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhethum tantum, & Chamum, ſed & ad Semum, ejuſque poſteros Abrahamum, Iſaacum, Jacobum tranſiit. Sed cum poſtea populus in Ægypto pra-

1 *Noæ ejuſque poſteris à Deo jus datum quolibet victu utendi.*] Obſtare videtur mentio animalium mundorum & immundorum, in diluvii hiſtoria. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum eſt ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Hiſtoriarum V I. niſi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis paſcuntur animantibus.

1 Sen

praviſ ſuperſtitionibus ejus gentis imbutus eſſet; tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, [1] ſeu quod illa potiſſimum Ægyptii Diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpi-

1 *Seu quod illa potiſſimum Ægyptii Diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpicium facerent*] Origenes libro IV contra Celſum: Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' ὅτως ὀνομάσω) Τιτανικοὶ ἢ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τὰς ἐν ὀρανῷ ἀγγέλας γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ ὀρανῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς κυλινδόμενοι, ἔχοντές τέ τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιέτων ἔργων καταγινόμενοι, βελόμενοι ἀπάγειν τῦ ἀληθινῦ Θεῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα, καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανυργότερα, καὶ κινῦσιν αὐτὰ πρὸς ἃ βέλονται. ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπεσιν ἐπὶ τὰς πλήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, τὰς ὄρνεις, καὶ τὰς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκες· καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιέτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ ἣ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν, ὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρυς, καὶ εἴτ' ἀπὸ τῦ θείυ μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam dæmones, & (ut ſic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen & cœleſtes Angelos ſe geſſere, ideoque è cœlo ejecti ſunt, circa corporum craſſiora & impuriora in terris ſe agitant; cumque habeant aliquam circa futura perſpicaciam, ut qui à terrenis corporibus ſint liberi, & in talibus negotiis multum verſati, hoc unice ſtudentes humanum genus ut abducant à vero Deo, inſinuant ſe in animantium fera ac rapacia maxime, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginoſam incitant ad hos aut illos volatus motioneſve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque ve-*

picium facerent; [1] ſeu quod in lege illa umbra-

veram exerceant pietatem, ſed cogitationibus ſuis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Obſervatum enim eſt harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in manſuetis animantium, quantum prava iſta animantia poſſunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod iſta habent vitio ſimile, non vitium proprie, ſed quaſi vitium. Quamobrem ſi quid aliud in Moſe & miratus ſum ipſe, & dignum miratu exiſtimo, hoc eſt, quod cum percepiſſet naturas animantium diverſas, ſive à Deo edoctus ea, quæ ad animantia & ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, ſive propria ipſe ſcientia perductus ad noſcendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciavit, quæ ab Ægyptiis aliiſque gentibus vim divinandi habere cenſebantur; contra vero omnia ea pura quæ extra illum eſſent cenſum. Similia habet Theodoretus, libro VII adverſus Græcos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit: Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐθισμένοις ἐναντιούμενα. *Cum plurima conſtituiſſet alia, Ægyptiorum inſtitutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Profana illis omnia, quæ apud nos ſacra.* Deinde: *Cæſo ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.*

1 *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur*] Barnabas in Epiſtola: Ὅτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν, οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ᾽ ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα, ἐν αὐτῷ τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. πέρας γέ τοι λέγει αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· καὶ διαθήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. ἄρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν· Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ οὖν, χοῖρον, πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις· ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν. ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον. καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον. ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα. οὐ μή, φησι, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ᾽ ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. οὐ μή, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκρυτ-

κεκριμμένοι τῷ θανάτῳ. ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τοῦ βύθου κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησίν. πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ· οὐ μή, φησι, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. πρὸς τί; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν; καὶ ποτὲ μὲν ἄῤῥεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις, τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς χοῖροι. καὶ ἐπι καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς, φάγεσθε πᾶν δίχηλον καὶ μαρυκώμενον· τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐφ' αὐτῷ ἀναπαυόμενος, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει, κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τοῦ κυρίου. τί δὲ τὸ δίχηλον; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moſes, ne veſcimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque piſce qui ſquammis careat, in ſecreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diſerte ipſe in Deuteronomio oſtendit: Et teſtabuntur populo meo juſta mea. Non igitur præceptum Dei proprie eſt, hoc vel illo non veſci: ſed in ſpiritu dixit iſta Moſes. De porco hoc eſt quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis qui porcis ſunt ſimiles. Nam dum luxu diffluunt, obliviſcuntur domini ſui: Ubi autem res contra eunt, agnoſcunt dominum. Nam & porcus ubi comedit, non curat dominum: ubi eſurit, clamat: & rurſum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejuſmodi, qui labore ac ſudore victum ſibi neſciunt quærere, ſed aliena rapiunt injuſte factis ſuis, inſidiaſque ponunt ſpecie ſumpta bona fide ambulantium. Sic & animantia illa otioſa dum deſident ſpeculantur quomodo alienis ſe paſcant carnibus, noxia malo*

ſuo

bratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non eſſe præcepta hæc univerſalia, apparet exemplo ejus, quod conſtitutum eſt de carne beſtiæ fato ſuo mortuæ, Deut. XIV. ut Iſraëlitis quidem ea veſci non liceret, [1] incolis autem liceret, quos qui-

ſuo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec ſepiam. Hoc dicit, ne agglutinando ſimilem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo ſunt impii & morti ſervantur, ſicut piſcium illi ſoli qui damnantur, in fundo natant, nec in ſummo, ut cæteri, fluitant, ſed in imo ſolo degunt. Sed nec daſypodem comedas, inquit: Cur vero? id eſt, ne ſias puerorum corruptor, aut ſimilis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyæna, ait, veſcere: id eſt, nec adulter eſto, aut ſimilis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc fœmina. Sed & muſtelam merito odio habuit. Nimirum, hoc monet, noli ſimilis eſſe illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te fœminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moſes tria dogmata in ſpiritu elocutus eſt. At illi pro cupidine carnis ſuæ ſimpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David conſecutus eſt. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in conſilio impiorum, nimirum quomodo piſces verſantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non ſtetit; nimirum, ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum inſtar: Et in cathedra peſtilentium non ſedit, nimirum, ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad ſcientiam pertinent. Dixit Moſes: Edite omne biſidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum ſumit, agnoſcitque altorem ſuum, & in eo acquieſcens lætatur. Bene dixit ad præceptum reſpiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui Dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis præceptum: iis qui loquuntur juſta Dei, eaque ſervant, iis qui norunt meditationem opus eſſe lætitiæ, iis qui ſermones divinos ruminant. Quid vero biſidum ungulis? quia vir juſtus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exſpectat. Vide quam pulchre leges dederit Moſes. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. V. Habes autem multa partim his eadem, partim ſimilia, in Philone libro de Agricultura, & libro, Pejorem inſidiari meliori, quæ longum eſſet tranſcribere. Similia ex Ariſtæo habet Euſebius lib. VIII. cap. 9.

1 *Incolis autem veſci liceret*]

Piis

quidem incolas Judæi omnibus officiis, tamquam Deo commendatos, proſequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magiſtri aperte tradiderunt, [1] Meſſiæ temporibus, ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum ſibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut ſervitutem, in rebus talibus, communem faceret. Sequitur inſpectio feſtorum dierum.

Piis ſcilicet, ſed non circumciſis, de quibus agitur & Levitici XXII. 25. XXV. 4, 7. & in Thalmudicis titulis de Rege & Synedrio, & apud Maimonidem libro de Idololatria.

1 *Meſſiæ temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minus puram fore quam bubulam*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, legem ait non manſuram niſi ad tempora Meſſiæ. Notandum etiam quoſdam Judæorum magiſtros, inter quos eſt Bechai, ſentire leges de cibis vetitis proprias eſſe terræ Palæſtinæ, nec extra eos fines quemquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid ſignificent, aut ignotum eſſe Judæis, aut inter ipſos controverſum; quod credi non debet permiſſurum fuiſſe Deum, ſi ad hunc diem maneret obligandi vis.

§ X. *Et dierum.*

Hi univerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficii à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promiſſam. Jam vero Propheta Jeremias XVI & XXIII capite ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia, iſtius beneficii memoriam ita obſcurent, ut ejus vix ulla mentio

tio ſit futura. Tum vero, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque confidere populum cœpiſſe; tamquam his bene obſervatis, non magni ducenda eſſent, quæ de cætero peccarentur. Unde Eſaiæ cap. 1, Deus ait ſe calendas ipſorum & dies feſtos faſtidire, & oneri tanto ſibi eſſe, ut vix queat ſuſtinere. De Sabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum univerſale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, ſed in ipſa mundi origine, Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de Sabbato, [1] præceptum recordandi, Exod. xx. 8. [2] & præceptum obſervandi, Exod. xxxi: 31. Præceptum recordandi impletur religioſa memoria mundi conditi. Præceptum obſervandi ſitum eſt in exacta abſtinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie [3] paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Iſaac, Jacob; quorum quidem poſtremorum cum

1 *Præceptum recordandi*] זכור.

2 *Et præceptum obſervandi*] שמור. Diſtinctio eſt Moſis Gerundenſis, Iſaaci Aramæ. [*Obſervare* & *recordari* idem ſunt apud Moſem, in hoc negotio, ut oſtendimus ad Deut. v. 1. Vera tamen eſt res ipſa, quæ hic agitur. *Clericus.*]

3 *Paruerunt viri pii ante legem*] A quibus etiam ad Græcos ſeptimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro 1.

1 *Nul-*

cum multæ peregrinationes legantur, [1] nullum uſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi, quod poſt exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam poſtquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter tranſgreſſus rubrum mare, primum diem ſecurum egit Sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium, ex eo tempore imperata eſt exacta illa Sabbati quies, cujus prima mentio eſt in collectione mannæ, Exod. xxxv: 2. Levit. xxiii: 3. Et hoc ſenſu cauſa legis de Sabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. v: 21. Et ſimul hac lege conſultum eſt ſervis adverſus dominorum duritiem nullam ipſis à laboribus reſpirationem indulgentium, ut dictis locis videre eſt. Verum eſt, [2] hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas; quia, ſcilicet, una debebat eſſe totius populi quieſcentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur ſignum, atque etiam fœdus ſpeciale inter Deum & Iſraëlitas, ut Exodi xxxi: 13, 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto inſtituta ſunt, non eſſe talia, ut numquam ceſſare debeant, ſu-

pra

1 *Nullum uſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi*] Hoc ſenſu illorum temporum pios σαββατίσαι, id eſt, ſabbata obſervaſſe negat Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Tertullianus adverſus Judæos duobus locis.

2 *Hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta poſterorum Noæ data obſervabant. Ita ſentiunt Hebræi.

1 *Cir-*

pra jam oſtendimus ex promiſſo majorum multo beneficiorum. Adde quod, ſi lex de quiete Sabbati fuiſſet ab initio lata, & eo ſenſu, ut tolli numquam poſſet, ſane prævaluiſſet illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra ſe habet; Nam [1] circumcidi infantes recte in Sabbato conſtat: [2] ſicut & ſtante Templo victimæ Sabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipſi Hebræorum magiſtri oſtendunt, cum ajunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri Sabbato, quod probant exemplo captæ Hierichuntis, die Sabbati, imperante Joſua. Meſſiæ autem temporibus, diſcrimen dierum ſublatum iri non male eorumdem nonnulli oſtendunt ex Eſaiæ loco, LXVI. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus ſit Dei cultus à Sabbato ad Sabbatum, à novilunio ad novilunium.

1 *Circumcidi infantes recte in Sabbato conſtat*] Proverbium Hebraïcum, מילה דוחה את השבת, *Circumciſio pellit Sabbatum*, Vide Joh. VII. 22.

2 *Sicut & ſtante Templo victimæ non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur*] Num. XXVIII. 9.

§ XI. *Circumciſionem quoque externam.*

Veniamus ad circumciſionem, quæ ſane Moſe eſt antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejuſque poſteris. Sed hoc ipſum præceptum inchoatio fuit fœderis per Moſem publicati. Sic enim dixiſſe Deus Abrahamo legi-

gitur Geneſ. cap. xvii. *Dabo tibi; & poſteritati tuæ terram, in qua peregrinus egiſti, terram, inquam, Chananæam in poſſeſſionem duraturam. Tu ergo fœdus meum ſerva, tu, inquam, & poſteritas tua per ſæcula. Hoc eſt fœdus inter me, & vos, veſtramque poſteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam ſupra intelleximus in hujus fœderis locum ſucceſſurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus, quam ob cauſam ceſſare etiam debuit neceſſitas illa notæ diſcriminatricis. Eſt & hoc manifeſtum, in præcepto circumciſionis contineri myſticam quandam & excellentiorem ſignificationem; quod oſtendunt Prophetæ, [1] cum jubent cor circumcidi: quo ſpectant Jeſu præcepta omnia: quare & promiſſa circumciſioni addita ſimili modo neceſſe eſt ad majus aliquid referantur: nempe, illud de poſſeſſione terreſtri [2] ad revelationem poſſeſſionis vere æternæ, quæ numquam apertius, quam per Jeſum facta eſt: & [3] de Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi, imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abraha-

1 *Cum jubent cor circumcidi*] Deut. x. 16. xxx. 6. Jer. iv. 4.

2 *Ad revelationem poſſeſſionis vere æternæ*] Hebr. iv.

3 *De Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam*] Geneſ. xvii. 5. Rom. iv. 11, 13, 16, 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

hami in Deum fiduciam: quod profecto non niſi per Euangelium contigit. Mirum autem non eſt, umbras deſtinati operis auferri opere impleto. [1] Dei vero gratiam huic ſigno adſtrictam non eſſe, ſatis hinc diſcas, quod non vetuſtiores tantum, ſed & ipſe Abrahamus adhuc incircumciſus Deo placuit, [2] & toto tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit, Deo ob id nihil expoſtulante.

1 *Dei vero gratiam huic ſigno non adſtrictam fuiſſe*] Ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ᾽ οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, ait Juſtinus Colloquio cum Tryphone, *Siquidem iſta veſtra circumciſio in ſignum data erat, non in opus juſtitiæ.* Irenæus lib. IV. cap. 30. *Quoniam autem & circumciſionem, non quaſi conſummatricem juſtitiæ, ſed in ſigno eam dedit Deus, ut cognoſcibile perſeveret genus Abrahæ, ex ipſa Scriptura diſcimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne maſculinum veſtrum, & circumcidetis carnem præputii veſtri, & erit in ſignum teſtamenti inter me & vos.*

2 *Et toto tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit*] Joſuæ V. 5, 6.

§ XII. *Et tamen, in his quoque tolerandis, faciles fuiſſe Apoſtolos Jeſu.*

Certe erat, cur magnas gratias agerent Jeſu & ejus legatis Hebræi; quod gravi illo rituum onere per ipſum liberarentur, certique ſuæ libertatis fierent [1] per dona ac miracula Moſi nihil cedentia. Sed tamen primi noſtri

1 *Per dona ac miracula Moſi nihil cedentia*] Miracula Meſſiæ majora eſſe debere quam Moſis, dixit R. Levi ben Gerſon, quod vel maxime patuit in mortuis reſuſcitatis.

2 Se-

tri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut ſuam hanc felicitatem agnoſcerent: ſed ſi præcepta Jeſu omnis honeſtatis pleniſſima ſuſciperent, facile paſſi ſunt eos in rebus mediis [1] ſequi quem vellent vivendi modum; [2] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent: quod vel unum ſatis eſt, ut evidenter oſtendatur, inique à Judæis rejecta Jeſu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Jeſu opponi ſolet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos ſunt idonea.

1 *Sequi quem vellent vivendi modum*] Actor. XVI. 3. XXI. 24. Rom. XIV. 1. 1 Cor. IX. 17. Gal. V. 6. Coloſſ. III. 11.

2 *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent.*] Actor. XV. Galat. 1 3, 6, 15. IV. 10. VI. 12.

§ XIII. *Probatio adverſus Judæos, ex eo, quod in confeſſo eſt promiſſum eximium Meſſiam.*

Conſtat inter nos, & ipſos, in Prophetarum vaticiniis ſupra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt magnorum bonorum auctores, unum multo cæteris excellentiorem promitti; quem nomine communi quidem, ſed huic uni eximie competente, Meſſiam vocant. Eum nos pridem veniſſe adferimus: illi venturum exſpectant. Supereſt,

ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoſcimus.

§ XIV. *Oſtenditur eum jam veniſſe ex præſignificatione temporis.*

Daniel, [1] cui ſummæ pietatis teſtimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus eſt ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. IX conſcriptum reliquit, poſt promulgatum edictum de inſtauranda urbe Hieroſolymorum non elapſuros annos quingentos, [2] quin adeſſet Meſſias. Atqui in hunc diem elapſi ſunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adeſt is, quem Judæi exſpectant: nec quemquam alium nominare poſſunt, in quem id tempus qua-

1 *Cui ſummæ pietatis teſtimonium Ezechiel præbuit*] XIV. 14. XXXVIII. 3. Joſephus de Daniele fine libri x. Ὅτι τὸ Θεῖον αὐτῷ Πνεῦμα συμπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων εὐτυχήθη Προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμήτε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πλήθους, καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν, καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ Θεῷ. *Omnia illi, ſupra fidem, & quantum maximorum Prophetarum ulli ſuccedebant: dumque vixit, in ſumma gratia ac honore fuit apud reges & populum: & poſtquam mortuus eſt, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à ſe conſcriptos reliquit, quorum teſtimonio credimus fuiſſe Danieli cum Deo commercium.*

2 *Quin adeſſet Meſſias*] Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam conſentiunt magni Judæorum magiſtri Salomon Jarchi, Rabbi Joſue citatus ab Abeneſdra, & Saadias. Sic & Rabbi Joſue qui exſcidium Templi vidit, Meſſiæ tempus adveniſſe dicebat, ut teſtatur R. Jacob in Caphthor.

quadret: In Jeſum autem tam bene convenit, ut magiſter Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præceſſit, aperte jam tum dixerit, non poſſe ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Meſſiæ à Daniele ſignificatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam ſupra attigimus, [1] de imperio in omnes nationes dando divinitus, [2] poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet; quarum poſterior in Cleopatra deſiit, non multo antequam Jeſus naſceretur. Tertia nota eſt dicto cap. IX apud Danielem, quod poſt Meſſiæ adventum exſcindenda eſſet urbs Hieroſolyma, quod de exſcidio urbis vaticinium [3] ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem: unde ſequitur, tempus Meſſiæ

1 *De imperio in omnes nationes dando divinitus*] Lapidem illum cujus percuſſu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda eſſet, Meſſiam eſſe tradidit R. Levi ben Gerſon: & regnum illud cætera regna abſumpturum eſſe regnum Meſſiæ docent Rabbi Solomo, R. Abeneſdra, & R. Saadia: Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam R. Levi ben Gerſon, & Saadia.

2 *Poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare, deſiiſſet*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

3. *Ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem*] Libro X, cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιῆλος καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος Θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλειπεν, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιῆλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum ſcripſit imperio, & fore ut ab eo gens noſtra vaſtetur. Hæc omnia ille Deo indicante præſcripta reliquit, ita ut non poſſint qui iſta legunt, & eventus conſiderant, non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in exſcidio Templi ſecundi etiam Jacchiades docet ad Dan. IX. 24.

1 *Con-*

Meſſiæ adventui præſtitutum jam tum præteriiſſe. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap II. Deus Zorobabelem Ethnarchum, & Jeſum Joſedeciden Pontificem Maximum mœſtos, quod viderent excitatum à ſe templum non reſpondere magnitudini prioris templi, ſolatur hoc promiſſo, futurum ut major honos iſti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici poſſe hiſtoria horum temporum in ſacris litteris, & apud Joſephum, collata cum ea, quæ eſt de Templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum magiſtri adnotant duas maximas dotes defuiſſe Templo poſteriori quæ priori adfuerant, [1] conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem, & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc poſterius priori præſtiturum ſit, ibi quidem breviter oſtendit Deus, [2] cum pacem ſuam, id eſt, gratiam & benevolentiam, in eo templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit: Latius autem exſequi-

1 *Conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem & divinum afflatum*] In titulo de Documentis Gemara Hieroſolymitana cap. 3.

2 *Cum pacem ſuam, id eſt, gratiam & benevolentiam, in Templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum*] Notandum eſt quod præcedit. *Veniet deſideriusa omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis quæ jam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuiſſe Meſſiam in Templum ſecundum ſenſit Rabbi Akiba, multique alii, teſte Rabbino Solomone.

3 *Do-*

quitur Malachias cap. III. *Ecce miſſurus ſum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum ſuum* (vixit autem Malachias tempore ædificati templi poſterioris) [1] *Dominus ille, quem vos deſideratis, internuncius ille fœderis, deliciæ veſtræ.* Venire ergo debuit Meſſias, ſtante Templo ſecundo, [2] quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani; quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruïnis reſuſcitatum fuit, [3] ſed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et ſane tam conſtans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exſpectandum Meſſiam, ut [4] multi Herodem, [5] alii Judam Gauloniten,

1 *Dominus ille quem vos deſideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Meſſia exponunt.

2 *Quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio, & titulo Joma, & titulo Roſch Haſſchana.

3 *Sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari.*] Philo de Mundo: Οὐ γὰρ ὁπόθεν ȣ̂ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐςιν ἐκεῖνο, ἀλλ' ȣ̂ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν Ταυτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium eſt, ſed cujus omnes partes ſimul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur, D. de Judiciis. & L. Quid tamen. §. in navis. D. Quibus modis uſusfructus amittatur.

4 *Multi Herodem.*] Hi Herodiani, Matt. XXII. 16. Marc. III. 6. VIII. 15. XII. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione: *Cum his etiam Herodianos qui Chriſtum Herodem eſſe dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuſcum convenit vetus ad Perſium Scholiaſtes: *Herodes apud Judæos regnavit tempore Auguſti in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis obſervabant, ut etiam Sabbata, quo die lucernas accenſas & violis coronatas in feneſtris ponunt.*

ten, [1] alii alios, qui circa Jeſu tempora vixerunt, pro Meſſia haberent.

5 *Alii Judam Gauloniten.*] Vide Joſephum XVIII. I. Act. v. 36.

1 *Alii alios.* Actor. XXI. 38. Joſephus plura exempla habet temporibus Felicis: & poſt exſcidium quædam.

§ XV. (*Cum ſolutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.*)

Sentiunt ſe premi his argumentis de Meſſiæ adventu Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt ſua peccata in cauſa fuiſſe, quo minus promiſſo tempore adveniret. [1] Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum eſſet, [2] ob plurima & maxima populi peccata urbem exſcindendam, paulo poſt Meſſiæ tempo-

po-

1 *Ut omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari.*] Id diſerte affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, & R. David Kimchi in Pſal. CVIII. 5. Bene de Daniele Joſephus libro X. circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι Προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποβήσεται. *Non enim ſolum futura prædixit toto vitæ ſuæ tempore, ut & alii Prophetæ, ſed & tempus definivit quo quæque eventura erant.* Nulla conditione ſuſpenſum fuiſſe decretum de Meſſia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ III. 1. Præterea cum novi fœderis auctor deberet eſſe Meſſias, ut & ibi Malachias & alii Prophetæ oſtendunt, non potuit ejus adventus ſuſpendi à conditione obſervati fœderis, quod antiquatum venerat.

2 *Ob plurima & maxima peccata urbem exſcindendam paulo poſt Meſſiæ tempora.*] Dan. IX. 24.

1 Ut

pora? Adde quod Meſſias venturus erat hac quoque de cauſa, [1] ut corruptiſſimo ſeculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret; unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hieroſolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipſos Hebræos receptum eſt Meſſiam appellare [2] Isch Chopher, hoc eſt, placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id quod præciſe ei morbo erat deſtinatum.

1 *Ut corruptiſſimo ſæculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Eſaias LIII. 4. & ſequentibus. Jeremias XXXI. 31. & ſequentibus. Ezechiel. XI. 19, 21.

2 *Iſch Chopher.*] איש כופר Vide Chaldæum paraphraſten Cant. I. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum dicit R. Judas in Chaſidim, R. Simeon in Bereſchith Rabba.

§ XVI. *Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.*

De eo, quod dicimus, advenifſe pridem in terras Meſſiam, ipſe etiam ſenſus Judæos poteſt convincere. [1] Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quamdiu vitam ad legis præ-

1 *Promiſit Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quamdiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent.*] Exod. XV. Levit. XVIII. Deut. VI, VII, XI, XXVIII.

præſcriptum componerent: [1] Contra ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt. Quod ſi tamen, aliquo tempore preſſi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediiſſent, ſe miſericordia populi tactum iri, effecturumque, ut quamvis in ultimas mundi plagas diſperſi, redirent in patriam: ut videre eſt, tum alibi, tum Deuteronomii xxx, & Nehemiæ I. Atqui jam anni ſunt mille & ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent, [2] & ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti: etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, [3] quod ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano proditum eſt. Cum olim populus graviſſimis ſceleribus ſe contaminaſſet, liberos paſſim ſacrificaſſet Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas & pupillos expilaret, inſontem ſanguinem magna copia funderet, quæ

1 *Contra ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliaque id genus mala ipſis minatus eſt.*] Levit. XXVI. Deut. IV, XI, XXVIII.

2 *Et ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti.*] Sub Adriano, ſub Conſtantino, ſub Juliano: Chryſoſtomus II adverſus Judæos.

3 *Quod ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano eſt proditum.*] Libro XXIII. Chryſoſtomus II adverſus Judæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exſiliens multos homines combuſſit, ipſos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet ſcriptor idem in Matthæum Homilia IV, & Sermone Chriſtum eſſe Deum.

[1] quæ omnia illis Prophetæ exprobrant; paſſus eſt exſilium, ſed [2] non diutius annis ſeptuaginta, atque interea non omiſit Deus [3] per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus, [4] indicato etiam ejus tempore. At nunc, [5] ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contemti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus ſignificatio: magiſtri ipſorum, quaſi Spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas & ridicula dogmata delapſi ſunt; quibus ſcatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moſes ſcripſit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [6] de Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi, [7] de ejus quotidiana diligentia in legenda lege, [8] de Behemotho & Leviathane, [9] multiſque rebus aliis, tam ſunt abſurda, ut etiam referre tæ-

1 *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant.*] Eſai. I. 17. III. 14, 15. V. 23. XI. 2, 3. LIX, LXV. Amos II. 6. Jer. II, III, V, VII. 21. VIII, IX, XI, XVI, XXII. Ezech. II, VI, VII, VIII, XVI, XXII, XXIV. Dan. IX. Michæas II. 1, 2, 3.

2 *Non diutius annu* LXX.] Objicit hoc R. Samuel in epiſtola ad R. Iſaacum.

3 *Per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus.*] Jer. XXX. XXXI, XXXIII. Ezech. XXXVI, XXXVII.

4 *Indicato etiam ejus tempore.*] Jerem. XXV. 15. XXIX. 10.

5 *Ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contemti, nullus ad eos venit Propheta.*] Thalmud in Baba Bathra.

6 *De Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi.*] Præfatio Echad Rabbathi. Similia in Thalmude, titulò Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

7 *De ejus quotidiana diligentia in legenda lege.*] Thaanith, Aboda Zara.

8 *De Behemotho & Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphraſtes Chaldæus ad Cant. Canticorum VIII. 2.

9 *Multiſque rebus aliis.*] Quorum multa transſcripſit Chri-

tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falſorum Deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus ſe contaminant, nec de adulteriis accuſantur: [1] Deum vero & precibus, & jejuniis, certant placare: nec exaudiuntur. Quæ cum ita ſe habeant, omnino ex duobus alterum ſtatuendum eſt, aut fœdus illud per Moſem factum omnino eſſe abolitum, aut teneri Judæorum univerſitatem gravis alicujus peccati, tot jam per ſecula durantis: quod quale ſit, ipſi dicant, aut ſi dicere non poſſunt, nobis credant, peccatum illud eſſe contemti Meſſiæ, qui ante advenerit, quam hæc mala ipſis contingere cœperunt.

Chriſtianus Gerſon in ſuo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Meſſia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

1 *Deum vero & precibus & jejuniis certant placare.*] Quod ſi ipſis credendum eſt, optime de Deo merentur, Meſſiam falſum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

§ XVII. *Probatur Jeſus eſſe Meſſias, ex his quæ de Meſſia prædicta fuerunt.*

Et hæc quidem, ut diximus, oſtendunt, veniſſe jam ante tot ſæcula Meſſiam: addimus nos, non alium eum eſſe, quam Jeſum. Nam quicumque alii pro Meſſia haberi ſe voluerunt, aut habiti ſunt, nullam reliquerunt ſectam, in qua ea opinio perſeveraret. Nulli nunc aut He-

Herodis, aut Judæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Meſſiam ſe dixit, [1] & doctiſſimis quibuſdam impoſuit, [2] Barchochebæ ſectatores ſe profitentur. At Jeſu qui nomen dent, ex quo ipſe in terris fuit, in hunc diem fuerunt, [3] ſuntque plurimi, nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet. Poſſem hic multa alia adferre olim de Meſſia prædicta aut credita, quæ in Jeſu eveniſſe credimus, cum de aliis ne adſeverentur quidem: quale eſt, [4] quod ex Davidis fuit poſteritate, [5] quod ex virgine natus eſt, [6] edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus, [7] quod natus eſt Bethlehemi, [8] quod dogma ſuum ſerere cœpit in Gali-

1 *Et doctiſſimis quibuſdam impoſuit.*] Ut Rabbi Akibæ, Thalmud in titulo de Synedrio, & liber Zemach David

2 *Barchochebæ.*] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης Juſtino. Mentio ejus apud Euſebium, Hieronymum, Oroſium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereſchith Rabba, apud Rabbinos Johannem & Abrahamum Salmanticenſem, & alios multis in locis.

3 *Suntque plurimi, nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum ſecundum.

4 *Quod ex Davidis fuit poſteritate.*] Pſal. LXXXIX. 4. Eſa. IV. 2. XI. 10. Jerem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24. Mich. V. 2. Matth. I. 1, 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30, 31. XXI. 9, 15. XXII. 42. & ſeqq. Marc. X. 47. XII. 35, 36, 37. Luc. I. 27, 32, 69. II. 4. II. XVIII. 38, 39. XX. 42, 44. Joh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. II Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

5 *Quod ex virgine natus eſt.*] Eſa. VII. 14. Matth. I. 18, 22, 23. Luc. I, 35.

6 *Edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat.*] Matth. I. 20.

7 *Quod natus eſt Bethlehemi.*] Mich. V. 2. Matth. II. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Lucæ II. 4.

8 *Quod dogma ſuum ſerere cœ-*

lilæa, [1] quod omne genus morbos ſanavit; cæcis viſum, claudis greſſum dedit: ſed uno contentus ſum, cujus effectus in hunc diem durat, & [2] Davidis, [3] Eſaiæ, [4] Zachariæ, [5] Oſeæ vaticiniis manifeſtiſſimum eſt, Meſſiam non tantum Judæorum, ſed & aliarum gentium magiſtrum fore: [6] per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jeſu adventum, ſub falſis cultibus totus fere orbis jacebat: deinde paulatim evaneſcere illi cœperunt, nec ſinguli tantum homines, ſed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, ſed Jeſu diſcipulis, eorumque ſucceſſoribus: ita [7] populus Dei factus eſt, qui ante non erat, & impletum eſt, quod per Jacobum prædictum fuerat, Geneſ. XLIX. antequam plane tolle-

re-

cœpit in Galilaa.] Eſaiæ IV. I. Matth. IV. 12, 13. Marc. I, 4. Luc. IV. 14, 15, 16. & alibi ſæpe.

1 *Quod omne genus morbos ſanavit, cæcis viſum, claudis greſſum dedit.*] Eſaias XXXV. 5. LXI. I. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi paſſim. Adde quod mortuos reſuſcitavit, quod inter præcipuas Meſſiæ notas ponit R. Levi ben Gerſon.

2 *Davidis.*] Pſal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8, 17.

3 *Eſaia.*] II. 2. XI. 10. XIV. I. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII. præcipue XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4, 5. LX. 3. & ſequentibus. LXV. I, 2. LXVI. 19. & ſeqq.

4 *Zacharia.*] II. II. VIII. 20. & ſequentibus. IX. 9, 10, II. XIV. 16.

5 *Oſea.*] II. 24.

6 *Per ipſum collapſuros cultus falſorum Deorum.*] Eſa. II, 18, 20. XXXI. 7. XLVI. I. Sophoniæ I, 4, 5, 6. Zach. XIII. 2.

7 *Populus Dei factus eſt qui ante non erat.*] Oſeæ II. 24.

1 *Chal-*

retur civilis poteſtas à poſteris Judæ, venturum Silo, quem [1] Chaldæus, & alii interpretes, Meſſiam exponunt, [2] cui pariture eſſent etiam exteræ gentes.

1 *Chaldæus.*] Tam Jonathan, quam Hieroſolymitanæ paraphraſeos ſcriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Bereſith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo & alii. שבט quod nunc Judæi volunt eſſe virgam caſtigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן, & Græcis eodem ſenſu ἄρχων. Aquilæ σκῆπτρον· Symmacho ἐξουσία. שילה autem per בנו filius ejus, exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bechai, R. Salomo, Abeneſdra & Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chryſoſtomum, Sermone Chriſtum eſſe Deum.

2 *Cui pariture eſſent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Eſaiæ xi. 10. qui huic lucem adfert.

§ XVIII. *Solutio ejus quod dicuntur quædam non impleta.*

Opponi hic à Judæis ſolet, quædam de temporibus Meſſiæ prædicta eſſe, quæ non conſpiciantur impleta. Sed quæ adducunt, obſcura ſunt, aut diverſam recipiunt ſignificationem, propter quæ non debent deſeri ea, quæ ſunt manifeſta, qualia ſunt ſanctitas præceptorum Jeſu, præmii excellentia, & in eo, proponendo ſermo perſpicuus, quibus cum accedant miracula, ſufficere hæc ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [1] quæ libri clauſi nomi-

1 *Quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent.*] Eſaias xxix. 11. Daniel. xii. 4, 9. & ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem diſſerit Chryſoſtomus Sermone 11. Cur obſcurum ſit vetus teſtamentum.

1 *Sed*

mine nuncupari ſolent, recte intelligenda, opus ſæpe eſt Dei quibuſdam auxiliis; quæ merito illis ſubtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipſi quidem ignorant: & ſi cui conferre libeat interpretes veteres, * qui in Babylonico exſilio, aut alioqui circa Jeſu tempora exſtiterunt, cum his, qui ſcripſerunt poſtquam Chriſtianorum nomen in odio apud Judæos eſſe cœpit, inveniet explicationes novas repertas partium ſtudio, cum olim receptæ eſſent aliæ, quæ cum Chriſtianorum ſenſu ſatis conveniebant. Multa in ſacris litteris non ex proprietate verborum, [1] ſed figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant: [2] ut cum Deus deſcendiſſe dicitur, cum ei [3] os, [4] aures, [5] oculi, [6] nares, tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum

* *Qui in Babylonico* &c.] Videtur *Grotius* reſpicere ad Chaldæos Interpretes Veteris Teſtamenti, atque ex ſententia Judæorum loqui, à quibus antiquiores habentur, quàm ſunt. Vide *Brian. Waltoni* Prol. in Bibl. Cap. XII. *Clericus.*

1 *Sed figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro I locum Eſaiæ XI. 6. de Meſſiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipſum Eſaiæ locum David Kimchi: qui & ſimilia habet ad Jerem. II. 15. v. 6.

2 *Ut cum Deus deſcendiſſe dicitur.*] Ut Gen. XI. 5. XVIII. 12. Vide de his ſimilibuſque locutionibus Maimonidem Ductoris dubitantium Parte I. cap. 10. & II. 29. & ſequentibus. & eundem ad Deut. ubi de Rege. Meſſiæ res fore cœleſtes ait liber Cabaliſticus Nezaël Iſraël.

3 *Os.*] Ut Jeremiæ IX. 12.

4 *Aures.*] Ut Pſal. XXXI. 3. XXXIV. 16.

5 *Oculi.*] Loco Pſalmi proxime citato.

6 *Nares.*] Pſalm. XVIII. 9. Jer. XXXII. 37.

dum explicemus & pleraque de Meſſiæ temporibus dicta? qualia ſunt, [1] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore ſtabulaturum, luſurum cum anguibus infantem, [2] montem Dei ſurrecturum ſupra montes alios, venturos eo alienigenas, ut ſacra faciant. Sunt quædam promiſſa, quæ ex antecedentibus aut conſequentibus verbis, aut etiam ex ipſo ſenſu conditionem in ſe tacitam continent. Sic multa Hebræis promiſit Deus, ſi Meſſiam miſſum reciperent, eique parerent: quæ ſi non eveniunt, habent ipſi, quod ſibi imputent. Quædam vero etiam definite & ſine conditione promiſſa, ſi impleta nondum ſunt, adhuc poſſunt exſpectari. Conſtat enim etiam apud Judæos, [3] tempus, ſive regnum Meſſiæ, durare ad finem ſæculorum.

1 *Lupum cum agno.*] Dicto loco Eſaiæ XI. 6. & ſequentibus.

2 *Montem Dei ſurrecturum ſupra montes alios.*] Eſaiæ II. 2. Michææ IV. 1. & ſeqq.

3. *Tempus ſive regnum Meſſiæ durare ad finem ſeculorum.*] Perek Chelek. p. 97.

§ XIX. *Et ad id quod opponitur de humili ſtatu & morte Jeſu.*

Offendit multos humilis Jeſu fortuna: inique vero: cum in ſacris litteris paſſim dicat Deus, [1] erigi à ſe humiles, & ſuperbos ſterni.

1 *Erigi à ſe humiles, & ſuperbos ſterni.*] 1 Reg. II. 8. Pſal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Eſaias LVII. 15. LXVI. 2.

ni. [1] Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moſes exſul, pauper, pecora paſcebat, [2] cum ei in rubo Deus apparuit, populique ſui ductum mandavit. [3] David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur, multiſque aliis exemplis talibus plena eſt ſacra hiſtoria. De Meſſia vero legimus, fore eum [4] lætum pauperibus nuntium, [5] non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum; ſed acturum leniter, ita ut parcat arundini concuſſæ, & in ellychnio fumigante alat, quod reſtat caloris. Neque magis cætera ejus mala, & mors ipſa, inviſum eum cuiquam facere debent. Nam ſæpe à Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [6] ut Lotus à Sodomæ civibus, ſed interficiantur quoque, manifeſtum eſt [7] exemplo Abelis parricidio enecti, [8] Eſaiæ diſſecti, [9] Maccabæo-

1 *Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit.*] Gen. XXXII. & ſeqq.

2 *Cum ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

3 *David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur.*] I Sam. XVI. 7, 11.

4 *Lætum pauperibus nuntium.*] Eſaias LXI. 1. Matth. XI. 5. Adde Zach. IX. 9.

5 *Non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum, ſed acturum leniter.*] Eſaias XLII. 2. 3, 4. Matth. XII. 19. 20.

6 *Ut Lotus à Sodomæ civibus.*] Gen. XIX.

7 *Exemplo Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV.

8 *Eſaiæ diſſecti.*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam reſpicit ſcriptor ad Hebræos XII. 37. & Joſephus X. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Propheta à conſceleratis, unus membratim ſectus, alter obrutus ſaxis.*

9 *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] II Maccab. VII. Joſephus libro περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.

1 *Ca-*

bæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipſi Judæi pſalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba ſunt: *Dederunt ſervorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu ô Deus amas, beſtiis: ſanguinem eorum effuderunt in pomœrio Hieroſolymorum: nec quiſquam fuit, qui eos ſepeliret*, & quæ ſequuntur. Ipſum vero Meſſiam debuiſſe per ærumnas, & mortem pervenire ad regnum ſuum, & ad poteſtatem ſummis bonis ornandi familiam ſuam, negare nemo poterit, qui ad iſta Eſaiæ verba,[1] capite LIII, animum volet attendere. *Quotuſquiſque credidit ſermoni noſtro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia ſurrexit ille, Deo adſpectante, tamquam tener ſurculus, tamquam herba ex ſolo arenoſo: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec ſi adſpiceres, quidquam erat quod oblectaret; contemtui patebat, & inter homines erat velut abjectiſſimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes ſe ab eo avertebant: tanto erat deſpicatui, nulloque in pretio. Sed vere[2] noſtros ille morbos pertulit, noſtra mala toleravit. Nos illum habuimus tamquam de cœlo tactum, à Deo ictum atque depreſſum: ſed ob noſtra peccata vulneratus eſt, atri-*

1 *Capite* LIII.] Quem locum de Meſſia interpretantur Chaldæus Paraphraſtes, & Gemara Babylonica titulo de Synedrio.

2 *Noſtros morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbanel.

tritus ob noſtra crimina. [1] *Pœna, quæ nobis ſalutem pareret, ipſi impoſita eſt: tumices ipſius dati ſunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipſi Deus inflixit pœnam, quæ noſtris criminibus debebatur: Et tamen cùm opprimeretur & graviſſime cruciaretur, vocem non emiſit; ſicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, ſilent muta. Poſt vincula, poſt judicium, è medio ſublatus eſt: ſed rurſus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum, ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus eſt: ſed hoc malum ei evenit, ob populi mei ſcelera. Ad mortem uſque & ſepulturam datus eſt in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini feciſſet injuriam, neque in ſermone ejus deprehenſus fuiſſet umquam dolus malus. Sed quamquam Deus eo uſque eum paſſus eſt conteri, doloribuſque affici, tamen* [2] *quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem,* [3] *videbit poſteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo ſunt placita, per ipſum feliciter curabuntur. Liberatum ſe à malo conſpi-*

1 *Pœna quæ nobis ſalutem pareret, ipſi impoſita eſt.*] De Meſſia hæc explicat Rabboth & Salomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

2 *Quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alſeck.

3 *Videbit poſteritatem.*] Voce ſeminis quæ in Hebræo eſt, ſignificari diſcipulos ait hic Alſeck. Sic ſemen ſerpentis Hebræi interpretantur Chananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Eſaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hieroſolymitanum notat titulo de Synedrio.

ſpiciens, *ait Deus*, [1] *voluptate ſatiabitur*, *eo maxime*, *quod dogmate ſuo ipſe juſtus ſervus meus multos abſolvet*, *eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam*, [2] *ubi inter prælıatores ſpolia dividentur*, *quia morti ſe dedidit*, *&* *ſceleratis adnumeratus eſt*, *cumque pœnas alienorum criminum ferret ipſe*, *pro ſontibus ſe conſtituit precatorem.* Quis poteſt nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo ſane. Quod autem recentiores Judæi commenti ſunt, agi hic de ipſo populo Hebræo diſperſo in omnes gentes, ut ſuo exemplo ac ſermone multos ubique proſelytos faceret; is ſenſus primum plurimis ſacrarum litterarum teſtimoniis repugnat, quæ clamant, Judæis [3] nihil mali accidiſſe, quod non ipſum, & inſuper majora multo, ſuis factis eſſent promeriti. Deinde ipſa Propheticæ orationis ſeries eam non fert interpretationem. Dicit enim ſive Propheta, quod iſti loco videtur convenientius, ſive Deus: *hoc malum illi evenit*, *ob populi mei ſcelera.* Populus autem Eſaiæ, aut etiam populus Dei pe-

1 *Voluptate ſatiabitur.*] Hæc ad futurum ſeculum refert Abarbanel.

2 *Ubi inter prælıatores ſpolia dividentur.*] Hæc ſpirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סוכה. Per ſpolia intelligi ſapientum honores & præmia dicit Alſeck ad hunc locum.

3 *Nihil mali accidiſſe quod non ipſum*, *& inſuper majora multo*, *ſuis factis eſſent promeriti.*] Apparet id locis Prophetarum jam ſupra poſitis, & Danielis IX. & Nehemiæ IX. Adde quod de quo agit Eſaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis; quod Judæi non faciunt.

peculiaris, eſt populus Hebraïcus. Quare is, qui tam gravia perpeſſus ab Eſaia dicitur, non poteſt idem populus eſſe. Melius antiqui Hebræorum magiſtri fatebantur hæc de Meſſia dici; quod cum viderent quidam poſteriorum, [1] duos Meſſias commenti ſunt, quorum alterum vocant Joſephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta proſpere ſuccederent; [2] cum multo facilius eſſet, & Prophetarum ſcriptis congruentius, unum agnoſcere, qui per adverſa & mortem ad regnum eſſet perventurus, quod nos de Jeſu credimus, & verum eſſe res ipſa docet.

1 *Duos Meſſias commenti ſunt.*] Thalmud titulo Succha: R. Salomo: R. David Kimchi.

2 *Cum multo facilius eſſet & Prophetarum ſcriptis congruentius unum agnoſcere, qui per adverſa & mortem ad regnum eſſet perventurus.*] Quod ipſum non uno in loco ad hoc Eſaiæ caput ſequitur Abarbanel.

§. XX. *Et quaſi viri probi fuerint qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos à ſuſcipienda Jeſu diſciplina præconcepta quædam opinio de virtute ac probitate majorum ſuorum, ac maxime ſacerdotum; qui Jeſum præjudicio damnarunt, & dogma ejus repudiarunt. Sed quales ſæpe majores ipſorum fuerint, ne me ſibi maledicere exiſtiment, audiant ipſis verbis, & legis ſuæ, & Prophetarum, à quibus ſæpe appellantur

tur [1] incircumciſi auribus & corde; [2] populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotiſſimus. Majores ipſorum fuerunt, [3] qui Joſephum fratrem ſuum parum abſuit quin interficerent, re autem ipſa in ſervitutem vendiderunt. Majores ipſorum & illi, [4] qui Moſem perpetuis ſeditionibus ad vitæ tædium egerunt, ducem ſuum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: [5] qui panem cœlitus miſſum faſtidierunt, [6] qui velut de ſumma penuria conqueſti ſunt, cum aves comeſtas adhuc ructarent. Majores ipſorum fuerunt, [7] qui Davide tanto ac tam bono rege deſerto, ſecuti ſunt rebellem filium. Majores ipſorum fuerunt, [8] qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt in loco ſanctiſſimo, victimam crudelitatis ſuæ facientes ipſum ſacerdotem. Jam vero [9] Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falſo crimi-

1 *Incircumciſi auribus & corde*] Jerem. IV. 4. VI. 10.

2 *Populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotiſſimus*] Deut. XXXII. 5, 6, 15, 28. Eſaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3.

3 *Qui Joſephum fratrem ſuum parum abſuit quin interficerent, re autem ipſa in ſervitutem vendiderunt*] Gen. XXXVIII.

4 *Qui Moſem perpetuis ſeditionibus ad vitæ tædium egerunt*] Loca notata ſupra ad librum II.

5 *Qui panem cœlitus miſſum faſtidierunt*] Num. XI. 6.

6 *Qui velut de ſumma penuria conqueſti ſunt, cum aves comeſtas adhuc ructarent*] Dicto capite XI. in fine.

7 *Qui Davide tanto ac tam bono rege deſerto ſecuti ſunt defectorem filium*] II Sam. XV.

8 *Qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt*] II Paralip. XXIV. 21.

9 *Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falſo crimine mortem machinati ſunt*] Jeremiæ XXVI.

mine mortem machinati ſunt, & perfeciſſent, niſi procerum quorumdam obſtitiſſet auctoritas: [1] extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuiſſe eos, qui Jeſu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Joſephus poterit, qui atrociſſima eorum facinora deſcribit, & pœnas graviores omnibus umquam auditis, [2] & tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum. Neque de Synedrio melius exiſtimandum; præſertim cum eo tempore ſenatores non veteri more cooptari manibus impoſitis, [3] ſed ex potentium nutu legi ſolerent, ut & Pontifices, non jam perpetua, [4] ſed annali & ſæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, ſi homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia inſatiabiles, in furorem acti ſunt conſpecto homine, qui ſanctiſſima præcepta adferens vitam ipſis ſuam ipſa diverſitate exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. [5] Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempo-

1 *Extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentum captæ urbis*] Jerem. XXXVIII.

2 *Et tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum*] Dicit is neque urbem aliam talia perpeſſam mala, neque ab omni ævo ætatem fuiſſe omnium ſcelerum feraciorem. Plus Judæis mali a ſemetipſis illatum, quam à Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

3 *Sed ex potentium nutu legi ſolerent*] Joſephus, XIV. 19.

4 *Sed annali & ſæpe empta dignitate*] Joſephus, XVIII. 3, & 6.

5 *Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt*] 1 Reg. XXII.

1 *Elia*

pore vixit, in cuſtodiam datus eſt, quod intrepide verum contra quadringentos falſos Prophetas adſeruiſſet. [1] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jeſu ſacerdotes, ipſum eſſe, qui pacem Iſraëlis turbaret. [2] Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jeſu, vaticinatio adverſus Templum. Addendum hic, quod Magiſtri Hebræorum veteres [3] ſcriptum reliquerunt, temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipſe, qui, quales Judæi plerique exſtituri eſſent, Meſſiæ tempore, multo ante præviderat, futurum dixerat, [4] ut qui populus ſuus non fuiſſet, in populum adſumeretur, [5] ex Judæorum autem urbi-

1 *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jeſu Sacerdotes, ipſum eſſe qui pacem Iſraëlis turbaret*] 1 Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit, האתה זה עכר ישראל. ubi Græci, ꙋ σὺ ὁ διαςρέφων τὸν Ἰσραήλ; *Nonne tu es qui turbas Iſraëlem?* Sic Sacerdotes de Jeſu apud Lucam XXIII. 2. Τȣ̃τον εὕρομεν διαςρέφοντα τὸ ἔθνος, *Hunc invenimus turbare Iſraëlem.*

2 *Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jeſu, vaticinatio adverſus Templum*] Jerem. VII. 4. & ſequentibus. XXVI. 6, 11.

3 *Scriptum reliquerunt, temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate*] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota: R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helech. Thalmud titulo de Ponderibus. Traditio Rabbi Judæ in Gemara ad eumdem titulum de Synedrio c. Helech: *quo tempore adveniet filius David, domus inſtitutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jerem. x. 21. XIX. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro *Gemara* legebatur *Maſoreta.* Exſtant autem hæc verba in *Gemara* ad Cap. XI. tituli de Synedrio: *quâ ætate veniet filius Davidis domus conventus*, בית המועד, *fiet lupanar.* Ed. *Coccei* §. 27. *Clericus.*]

4 *Ut, qui populus ſuus non fuiſſet, in populum adſumeretur*] Oſeæ II. 24.

5 *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis ſingulis vix unus &* *al-*

bibus ac vicis ſingulis vix unus, & alter, irent ad ſacrum montem: ſed quod ad illorum numerum deeſſet, id expleturos extraneos: item [1] Meſſiam Hebræis in ruinam fore: ſed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis, potiſſimo loco poſitum iri ad coagmentationem operis.

alter irent ad ſacrum montem: ſed quod ad illorum numerum deeſſet, id expleturos extraneos] Jeremiæ III. 14, 17. Adde Eſaiam LIII.

1 *Meſſiam Hebræis in ruinam fore: ſed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potiſſimo loco poſitum iri ad coagmentationem operis*] Eſaiæ VIII. 14. Pſal. CXVIII. 22.

§ XXI. *Reſponſum ad objectionem, plures Deos à Chriſtianis coli.*

Reſtat, ut duabus accuſationibus reſpondeamus, quibus Judæi & dogma & cultum Chriſtianorum impetunt. Prius eſt, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil eſt, niſi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim eſt, cur magis id Chriſtianis objiciatur, quam [1] Philoni Judæo, qui ſæpe

1 *Philoni Judæo qui ſæpe tria in Deo ſtatuit*] De ſacrificiis Abel & Cain: Ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυοῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάσατο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς, ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cum Deus comitatus duabus ſummis ſuis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipſe & unus, tres conceptus operatus eſt animo perſpicaci, quorum nullus menſura capitur: immenſæ enim ejus efficaciæ: ſed ſingula totum metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, & ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, aitque à pio animo non enunciari, ſed in ſilentii arcano adſervari. Similia habet in libro de Cherubim; libro ſecun-

ſæpe tria in Deo ſtatuit, & *Dei rationem* ſive [1] *ſermonem* vocat *Dei nomen*, [2] mundi opificem, [3] neque ingenitum, ut eſt Deus Pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines; [4] quem & Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem & ipſe Philo, [5] & Moſes Neheman-

cundo de Agricultura Noæ vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, *id quod eſt, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & poſt eum Joſeph Albo diſtinguunt in Deo, *Id quod cognoſcit, quo cognoſcitur, & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent & Abeneſdra ad Geneſ. XVIII. & Maimonides Ductoris dubitantium parte I. cap. 68.

1 *Sermonem vocat Dei nomen*] In Allegoriis, & de Confuſione linguarum.

2 *Mundi opificem*] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτοῦ ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus quo velut inſtrumento uſus mundum fecit:* De Caino: Ὄργανον δὲ λόγον τοῦ Θεοῦ δι᾽ οὗ κατεσκευάσθη. *Inſtrumentum autem Dei videbis eſſe ipſum verbum Dei, per quod factus eſt Mundus.* [Meliùs λόγον hîc *rationem* vertas in *Philone*, quod pluribus oſtendi in Diſſertatione ad initium Joannis. *Clericus.*]

3 *Neque ingenitum, ut eſt Deus pater omnium, neque ita genitum ut ſunt homines*] Locus eſt libro, Quis hæres ſit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia: & de Somniis à Deo immiſſis: interdum ἀπεικόνισμα, ut libro Pejorem inſidiari meliori: & χαρακτὴρ libro II. de Agricultura. Confer Johan. I. & Hebr. I. 3.

4 *Quem & Angelum ſive legatum univerſum hoc curantem, & ipſe Philo*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim: Ἀρχάγγελον vero libro de Hærede divinorum bonorum, & libro de Confuſione linguarum. Idem & Angelus & יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

5 *Et Moſes Nehemanni filius*] Ejus verba ſic tranſtulit doctiſſimus Maſius ad Joſuæ cap. V. *Iſte Angelus, ſi rem ipſam dicamus, eſt Angelus redemptor: de quo ſcriptum eſt: Quoniam nomen meum in ipſo eſt: Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum eſt: Et vocabat Moſem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum eſt enim: Eduxit nos Jehova (id eſt, Dominus Deus) ex Ægypto, & alibi: Miſit Angelum ſuum, & eduxit nos ex Ægypto. Præterea ſcriptum eſt: Et Angelus faciei ejus ſalvos fecit ipſos. Nimirum ille Angelus qui eſt Dei fa-*

hemanni filius, appellat: [1] aut Cabaliſtis, qui Deum diſtinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iiſdem, quibus Chriſtiani, nominibus, Patris, Filii, ſive Verbi, & Spiritus Sancti. Et ut id ſumam, quod apud omnes Hebræos maxime confeſſum eſt, Spiritus ille, quo agitati ſunt Prophetæ, non eſt aliquid creatum, & tamen diſtinguitur à mittente: quomodo & illud, [2] quod Schechina vulgo vocant: Jam vero in Meſſia habitaturam eam vim divinam, quam *ſapientiam* vocant,

facies: de quo dictum eſt: Facies mea præibit, & efficiam ut quieſcas. Denique ille Angelus eſt, de quo vates: Et ſubito veniet ad Templum ſuum Dominus, quem vos quæritis, & Angelus fœderis quem cupitis. Rurſum alia ejuſdem verba ſic: *Animadverte attente quid iſta ſibi velint. Moſes enim & Iſraëlitæ ſemper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille eſſet, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione ſatis adſequebantur. Atqui facies Dei ipſum ſignificat Deum: quod apud omnes interpretes eſt in confeſſo. Verum ne per ſomnium quidem iſta intelligere quiſquam poſſit, niſi ſit in myſteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc eſt, Angelus fœderis quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De quo dictum eſt: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo eſt. Faciamque ut quieſcas, ſive efficiam, ut ipſe ſit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per jus rigidum: ſed placide & clementer.* Confer quæ habet Manaſſis Conciliator ad quæſtionem XIX ſuper Geneſim. [Nomen patris hujus Rabbini meliùs efferatur *Nachman*, nam ſcribitur נחמן *Nahhman.*]

1 *Aut Cabaliſtis qui Deum diſtinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iiſdem, quibus Chriſtiani, nominibus, Patris, Filii, ſive Verbi, & Spiritus Sancti*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraïcum Schindleri in notis אבן. Et ספירות in Deo non obſtare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

2 *Quod Schechina vulgo vocant*] Et diſtinguunt à Spiritu Sancto: Gemara Hieroſolymitana titulo de Documentis cap. 3. & Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schechina per annos tres & dimidium ſe tenuiſſe in Monte Oliveti

cant, [1] plurimi Hebræorum tradiderunt, [2] unde Chaldæo Paraphraſtæ Meſſias *Dei Verbum* dicitur: ſicut & [3] auguſto illo Dei [4] itemque Domini nomine Meſſias appellatur apud Davidem, Eſaiam, & alios.

veti exſpectantem converſionem Judæorum, ait R. Jonathan in præfatione Ecka Rabthi: quo recte accepto nihil verius.

1 *Plurimi Hebræorum tradiderunt*] Rabbi Solomo. Idem ad Geneſ. xix. 18. agnoſcit à Deo adſumi poſſe humanam naturam: quam & olim ad tempus adſumptam putat. cui conſentit Thalmud titulo Schebuoth & Sabbathoth.

2 *Unde Chaldæo Paraphraſtæ Meſſias Verbum Dei dicitur*] Ut Oſeæ vii. [At falli eos qui quidquam, præter Deum ipſum, *Verbo Dei* ſignificari, apud Chaldæum Paraphraſten putant, oſtendit vir doctus in *Bilibra Veritatis* edita anno MDCC. diu poſt Auctoris mortem. *Clericus.*]

3 *Auguſto illo Dei*] Nempe יהוה. Jonathan & David Kimchi ad Jeremiam xxiii. 6. cum quibus conſentit R. Abba in Ecka Rabbathi. יהוה צבאות Zachariæ xiv. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monſtretur, ait Thalmud in Taanith ex Eſaiâ xxv. 9.

4 *Itemque Domini nomine*] אלהים Pſal. xlv. 7. quem Pſalmum de Meſſia agere agnoſcit Chaldæus ibi Paraphraſtes, ut & jam dicto Eſaiæ loco. Item אדוני in Pſalm. cx. quem de Meſſia agere jamjam patebit.

§ XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Æque parata reſponſio eſt ad alterum, quod objiciunt nobis; nos, ſcilicet, cultum Deo debitum impartiri naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Meſſiæ non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt [1] Pſalmus ii. & Pſalmus cx. quo-

1 *Pſalmus* ii. *& Pſalmus* cx.] Hæc loca & Zachariæ ix. 9. de Meſſia exponit doctiſſimus Rabbi Saadia.

1 *Da-*

quorum illum in Davide rudi modo impletum, ſed excellentius ad Meſſiam pertinere, etiam [1] David Kimchi, magnus Chriſtianorum adverſator, agnoſcit; poſterior vero de alio, quam de Meſſia exponi non poteſt. Nam quæ recentiores Judæi alii de Abrahamo comminiſcuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola ſunt. Pſalmus ipſe Davidis eſt, ut docet Hebræa inſcriptio. Quod ergo David *Domino ſuo dictum* dicit, id nec Davidi ipſi, nec Ezechiæ, qui inter poſteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari poteſt. Abrahamus autem ſacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchiſedecus [2] ei tamquam ſe minori bene precatus eſt. Sed & hoc, & quod additur [3] de ſceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, plane in Meſſiam competit, [4] ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetuſtiores Hebræi & Paraphraſtæ. Proprie autem Jeſum Nazarenum eſſe, in quo hæc impleta ſint, poſſem vel ſolis ipſius diſcipulis id adfirmantibus credere, ob ſummam eorum pro-

1 *David Kimchi*] De Meſſia eumdem 11 exponunt Abraham Eſdra, & R. Jonathan in Bereſith Rabba.

2 *Ei tamquam ſe minori bene precatus eſt*] Et ab eo decimas ſacerdotali jure accepit, Gen. XIV. 19, 20.

3 *De ſceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas*] Pſal. CX. 2.

4 *Ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt*] Ut Geneſ. XLIX 10. & qui ex Prophetis adducti ſunt ſupra.

1 Va-

probitatem; ſicut & Judæi Moſi credunt de iis, quæ ſine teſte alio, à Deo ſibi tradita dixit. Sed adſunt præter hoc plurima & [1] validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis, quam obtinere Jeſum dicimus: conſpectus ipſe vitæ redditus à multis: conſpectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique ſanati ſolo ipſius nomine, & linguarum dona data diſcipulis, quæ regni ſui ſigna Jeſus ipſe promiſerat. His adde, quod ſceptrum ejus, id eſt, ſermo Euangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, ſola divina vi ad ultimos terrarum fines pervaſit, populoſque & reges ſibi ſubegit, plane ut Pſalmi prædixerant. Judæi Cabaliſtæ inter Deum & homines medium ſtatuunt [2] Enochi quemdam filium, nullo tantæ poteſtatis indicio. Quanto nos juſtius illum, qui tanta dedit ſui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, [3] à quo venit hæc po-

1 *Validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis quam obtinere Jeſum dicimus*] Quæ vide tractata libro ſupra II. Adde & quæ dicta hujus libri initio.

2 *Enochi quemdam filium*] Nomen quod ei faciunt Hebræi eſt מטטור *Metator*. Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus:

Audax Heſperios veniam metator in agros.

Vegetius libro II. *Metatores in caſtris dicuntur, qui præcedentes locum caſtris idoneum eligunt.* Suidas: Μετάτωρ ὁ προςελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος. *Metator, nuncius qui a principe præmittitur.* [*Metatron*, מטטרון potiùs vocant Rabbini, de quo vide *Joan. Buxtorfii* Lexicon Chaldaicum & Rabbinicum.]

3 *A quo venit hæc poteſtas Jeſu*] Ipſo fatente: Johan. V. 19, 30, 36, 43. VI. 36, 57. VIII. 28, 43. X. 18, 29. XIV. 28, 31. XVI. 28. XX. 21. & Apoſtolo Hebr.

poteſtas Jeſu, [1] & ad quem reditura eſt, [2] & cujus honori illa inſervit.

Hebr. v. 5. Rom. vi. 4, 1 Cor. xi. 4.
1 *Et ad quem reditura eſt*] Fatente Apoſtolo 1 Cor. xv. 24.
2 *Et cujus honori ille inſervit*] Joh. xiii. 31. xiv. 13. Rom. xvi. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Jeſum idoli eſſe nomen, quando Chriſtiani in ejus honore reſpiciant Deum Mundi opificem.

§ XIII. *Abſolutio hujus partis cum precibus pro Judæis.*

Subtilius iſta rimari non hujus eſt operis, neque de his egiſſemus, niſi ut pateret, nihil eſſe in Chriſtiano dogmate aut impium, aut abſurdum; quod obtendere quis poſſit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honeſta præcipientem, tam eximia pollicentem, amplecti poſſit. Nam eam qui ſit amplexus, is jam de ſpecialibus quæſtionibus conſulere debet libros illos, quibus religionis Chriſtianæ dogmata contineri ſupra oſtendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Judæorum mentem ſua luce colluſtret, & efficaces reddat preces, [1] quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.

1 *Quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.*] Luc. xxiii. 34.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

§ I. *Refutatio Mahumetiſmi; origo ejus.*

SExtus liber Mahumetiſtis oppoſitus præfationis vice Dei judicia adverſus Chriſtianos ad ipſam uſque Mahumetiſmi originem deducit: quomodo, ſcilicet, [1] vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos opreſ-

1 *Vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat*] Ammianus Marcellinus fine libri XXI. de Conſtantio: *Eratque ſuper his adimere facilis quæ donabat, Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens: in quo ſcrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima; quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conatur arbitrium, rei vehiculariæ ſuccideret nervos.*

preſſoſque floruerat, paulatim refrigeſcere cœperit; ex quo per Conſtantinum & ſequentes Imperatores effectum eſt, ut ea profeſſio non tuta tantum, ſed & honorata eſſet, [1] mundo velut intruſo in Eccleſiam: [2] principes primum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: [3] Epiſcopos acer-

1 *Mundo velut intruſo in Eccleſiam*] Vide de hac re pulchre dicta Chryſoſtomi Morali ſecundo ad II Corinth. cap. XII. poſt v. 10.

2 *Principes primum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma ſumere, quam diu pace frui liceret.*

3 *Epiſcopos acerrime inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus*] Ammianus libro XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæſitore Palatii) *diſcordantis populi ſeditiones terruere cruentæ, quæ tale negotium excitavere. Damaſus & Urſicinus, ſupra humanum modum ad rapiendam Epiſcopalem ſedem ardentes, ſciſſis ſtudiis aſperrime conflictabantur, aduſque mortis vulnerumque diſcrimina adjumentis utriuſque progreſſis: quæ nec corrigere ſufficiens Viventius nec mollire, vi magna coactus ſeceſſit in ſuburbanum: & in certatione ſuperaverat Damaſus, parte quæ ei favebat inſtante. Conſtatque in baſilica Sicinini, ubi ritus Chriſtiani eſt conventiculum, uno die* CXXXVII *reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, oſtentationem rerum conſiderans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgare debere; cum id adepti futuri ſint ita ſecuri, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis inſidentes, circumſpecte veſtiti, epulas curantes profuſas, adeo ut eorum convivia regales ſuperent menſas. Qui eſſe poterant beati revera, ſi magnitudine urbis deſpecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antiſtitum quorumdam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parciſſime, vilitas etiam indumentorum, & ſupercilia humi ſpectantia perpetuo numini veriſque ejus cultoribus, ut puros commendant & verecundos.* Poſtea: *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis ſublimius curans, per integritatis multiplices actus & probitatis, quibus ab adoleſcentiæ rudimentis inclaruit, adeptus eſt id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non*

acerrime inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus: ac [1] ſicut olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curioſam eruditionem pietati antehabitam, [2] & ex religione artem factam: cui deinde

non perderet civium, minus firmari ſolitum erga judices formidatos: cujus auctoritate juſtiſque veritatis ſuffragiis tumultu lenito, quem Chriſtianorum jurgia concitarunt, pulſoque Urſicino, alta quies pari jam propoſito civium Romanorum aptiſſime adoleſcebat, gloria clari rectoris plura & utilia diſponentis. Hic eſt Prætextatus de quo hiſtoriam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hieroſolymitani: *Prætextatus, qui deſignatus Conſul eſt mortuus, ſolebat ludens beato Papæ Damaſo dicere: Facite me Romæ urbis Epiſcopum, & ero protinus Chriſtianus.* Vide & quæ idem habet Ammianus libro xv. Non fruſtra Concilium Africanum Cæleſtinum Romanæ urbis Epiſcopum monet: *Ne fumoſum typhum ſæculi in Eccleſiam Chriſti, quæ lucem ſimplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epiſtolas Gregorii Romani Epiſcopi, vere magni, lib. IV. 32, 34, 36. lib. VI. 30. lib. VII. Indict. I. epiſt. 30.

1 *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala*] Gen. II. & III.

2 *Et ex religione artem factam*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro XXI. Idem libro XXII. in Juliani hiſtoria. *Utque diſpoſitorum roboraret effectum, diſſidentes Chriſtianorum antiſtites cum plebe diſciſſa in palatium intromiſſos monebat, ut civilibus diſcordiis conſopitis quiſque nullo vetante religioni ſuæ ſerviret intrepidus: quod agebat ideo obſtinate, ut diſſenſiones augente licentia, non timeret unanimantem poſtea plebem, nullas infeſtas hominibus beſtias, ut ſunt ſibi ferales plerique Chriſtianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum I, cum temperamento tamen hic ut & alibi audiendus: Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον, ὅ, τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτέ ἐστιν· ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτά, μή τοί γε τὰ ἐς θεοῦ φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω, μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ θεοῦ, ὅ, τι

deinde conſequens fuerit: ut [1] ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affecta-

ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέτω δὲ ἅπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agitat, legati à Byzantio ad Romæ antiſtitem veniunt, Epheſi antiſtes Hypatius, Philipporum vero Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter ſe controverſa Chriſtiani habent. Ea vero quæ ſint, quamquam percognita, memorare me tædeat. Inſanæ enim temeritatis eſſe exiſtimo, naturam Dei qualis ſit ſcrutari. Homini enim nec humana, quantum ego exiſtimo, plane in aperto ſunt: tantum abeſt ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus ſilere, non commoventi ea quæ aliis ſancta habentur. Ipſe hoc tantum de Deo quod dicam habeo, eſſe eum omnino bonum, ejuſque poteſtate omnia contineri. Qui plus ſciverit, plus de eo dicat, ſive in ſacerdotum eſt ordine, ſive in plebe.* Laudat Gregoras libro VII dictum Lyſidis Pythagorici, deinde Syneſii: τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως. *Apud populum ſubtiliter philoſophari, cauſa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem libro X multum diſſuadet tales diſputationes, & de Latinis ſui temporis loquens: Τοὺς Ἰταλοὺς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum ſupercilio ad Theologiam proſiliant.* Addit mox: Οὕτω γὰρ παρ᾽ αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολογίας μυστήρια. καὶ οὕτω κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ᾽ ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ᾽ ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα πάντ᾽ ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τὸν ἀναιδείας ποιούμενοι. *Ita apud illos etiam ſellulariis opificibus effluunt Theologiæ myſteria: ita hiant omnes ut per ſyllogiſmos tractent talia, ſicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino recte credenda ſunt, in ambiguo habent, & qui nec quomodo credendum ſit ſciunt, nec quid ſit quod ſe dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem verentur talis impudentiæ teſtem facere.*

1 *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant*] Gen. XI. exprobrat has controverſias Chriſtianis ſæpe Mahumetes, præſertim Azoara XXVI. XXXII.

1 Et

affectatio temeraria rerum ſublimium diſſonas locutiones & diſcordiam pareret: quibus plebs conſpectis, ſæpe neſcia quo ſe verteret, culpam in ſacras litteras rejecit, & eas tamquam venenatas cœpit fugere. Religio autem paſſim non in mentis puritate, ſed quaſi reducto Judaïſmo in ritibus collocari cœpit: [1] & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent, [2] itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium: [3] tandemque evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi. Non diſſimulavit Deus hæc populi ſui vitia: quin [4] ex ultimo Scythiæ [5] ac Germaniæ receſſu immenſa agmina, quaſi diluvio, effudit in orbem Chriſtianum: & cum datæ ab his ſtrages maximæ non ſatis profeciſſent ad corrigendos ſuperſtites, juſto Dei permiſſu, in Arabia Mahumetes novam ſevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Chriſtiana religione, ſed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam

1 *Et in iis quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent*] 1 Tim. IV. 8. Coloſſ. II. 23.

2 *Itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium*] Rom. X. 2. 1 Cor. I. 12. & ſequentibus.

3 *Tandemque evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi*] Salvianus libro III. de Gubernatione Dei: *Præter pauciſſimos quoſdam qui mala fugiunt, quid eſt aliud omnis cœtus Chriſtianorum, quam ſentina vitiorum?*

4 *Ex ultimo Scythiæ*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

5 *Ac Germaniæ receſſu*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Longobardos.

tam magnæ partis Chriſtianorum. Accepta hæc religio primum à Saracenis, qui ab Heraclio Imperatore defecerant: quorum armis brevi ſubacta Arabia, Syria, Palæſtina, Ægyptus, Perſis, poſt inſeſſa Africa, & trans mare etiam Hiſpania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, [1] tum Turcæ maxime exceperunt, gens & ipſa pugnaciſſima, quæ poſt longa adverſum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile ſuſcepit religionem ſuis moribus congruentem, imperiique majeſtatem in ſe tranſtulit. Captæ Aſiæ Græciæque urbes, & promota armorum felicitate in Hungariam Germaniæque fines deventum eſt.

1 *Tum Turcæ maxime exceperunt*] Vide Turcica Leunclavii, & Laonicum Chalcocondilam.

§ II. *Everſio fundamenti Mahumetiſtarum, de non inquirendo in religionem.*

Hæc religio plane ad fundendum ſanguinem facta multum ritibus gaudet, [1] credique ſibi vult, nulla inquirendi libertate: unde librorum, quos ſanctos habet, lectio plebi interdicta eſt. Quod ipſum ſtatim manifeſtum eſt indicium iniquitatis. Merito enim ſuſpecta merx eſt, quæ hac lege obtruditur, ne inſpici poſſit. Verum quidem eſt, non æqualem eſſe omni-

1 *Credique ſibi vult nulla inquirendi libertate*] Alcoranus Azoara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam ſequimur.

omnibus ad omnia cognoſcenda perſpicaciam, multos arrogantia, alios affectibus, conſuetudine nonnullos in falſum abripi: ſed [1] ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi. Et ſane cum judicandi vim Deus inſeruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior eſt, in quam ea impendatur; quam illa, quæ ignorari ſine amittendæ ſalutis æternæ periculo non poteſt.

§ III.

1 *Ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi*] Reſponſio ad quæſtionem IV ad Orthodoxos, inter opera Juſtini: Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὑρέσεως τῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, teſtatur Dominus dicens: Quiſquis petit, accipit: & qui quærit inveniet, & pulſanti aperietur.* Origenes VIII contra Celſum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην, κατ' ἀξίαν κρίνων, καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta ſpectat, auditque, æqua retribuere voluntati ipſum quærenti, ac pie vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem ſui patrocinii.*

§ III. *Probatio adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebræorum & Chriſtianorum: eoſque non eſſe corruptos.*

[1] Moſem à Deo miſſum, [2] item Jeſum, [3] & viros ſanctos fuiſſe, qui Jeſu diſciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejuſque ſectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, [4] multa narrantur plane contra quam à Moſe & ab Jeſu diſcipulis ſunt prodita. Ut ex multis unum ſumamus exemplum, Jeſum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediiſſe, conſpectumque à multis omnes Apoſtoli diſcipulique Jeſu maximo conſenſu teſtantur. Contra docet Mahumetes, [5] Jeſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam ejus ſimulacrum, ac proinde non mortuum Jeſum, ſed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non poteſt,

1 *Moſem à Deo miſſum*] Azoara V. XXI.

2 *Item Jeſum*] Azoara V, XII.

3 *Et viros ſanctos fuiſſe qui Jeſu diſciplinam primi propagarunt*] Azoara V. LXXI.

4 *Multa narrantur plane contra quam à Moſe & ab Jeſu diſcipulis ſunt prodita*] Ut templum Mechæ ſtructum ab Abrahamo, Azoara II. Alia de Abrahamo, Azoara XXXI. Confuſa Gedeonis & Saulis hiſtoria, Azoara III. in hiſtoria Exodi multa, Azoara XVII, & XXX, & XXXVIII. In hiſtoria Joſephi multa, Azoara XXII. de avibus ab Abrahamo diſſectis, & in vitam revocatis. Azoara IV. de Maria apud Zachariam educata, Azoara V. de avibus ex luto factis per Jeſum, ibidem, & XIII.

5 *Jeſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quodlam ejus ſimulacrum, ac proinde non mortuum Jeſum, ſed deceptos Judæorum oculos*] Azoara XI.

poteſt, niſi dicat Mahumetes, quod & dicit, [1] libros tum Moſis, tum diſcipulorum Jeſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe. Sed hoc commentum jam ſupra à nobis libro tertio refutatum eſt. Certe ſi quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetiſtæ, idque ſufficere dicerent adverſus non probantes: at ipſi ultro adferre pro integritate ſui libri ea argumenta non poſſent, quæ non afferimus, de ſparſis ſtatim exemplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, uno ſermone, cuſtoditiſque fide tot ſectarum tam diſcrepantium circa cætera. Perſuadent ſibi Mahumetiſtæ, Johannis capite XIV, ubi de Paracleto mittendo agitur, exſtitiſſe aliquid ſcriptum de Mahumete, quod Chriſtiani deleverint. Sed hic ab ipſis libet quærere, hanc ſcripturæ mutationem velintne factam poſt Mahumetis adventum, an antea. Poſt Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore exſtarent toto orbe plurima, non Græca tantum, ſed Syriaca, Arabica, & in diſſitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius verſionis: hæc autem omnia eo in loco conſentiunt, nulla ſcripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi cauſa: nemo enim ſcire poterat, quid docturus eſſet Ma-

1 *Libros tum Moſis tum diſcipulorum Jeſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe*] Azoara IX.

Mahumetes. Imo ſi Mahumetis dogma nihil haberet Jeſu dogmati contrarium, non magis difficiles fuiſſent Chriſtiani, in libris ejus recipiendis, quam in libris Moſis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil ſcriptum fuiſſe, aut de Jeſu dogmate, aut de Mahumetis: doceret æquitas, pro Jeſu dogmate habendum, in quod Chriſtiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetiſtæ conſentirent.

§ IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Chriſto.*

Conferamus jam utriuſque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus, utrum utri præferendum ſit: ac primum de auctoribus videamus. [1] Jeſus Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & Prophetis promiſſus: [2] ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum, [3] mens, [4] ſapientia: [5] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe. [6] Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis

1 *Jeſus Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & Prophetis promiſſus*] Azoara XXIX.

2 *Ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum*] Azoara V. XI. & in libro doctrinæ Mahumetis. Jeſum à Mahumete vocari λόγον, καὶ πνεῦμα Θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in diſputatione contra Saracenos.

3 *Mens*] Azoara IV, XI, XXIX. & in dicto libro.

4 *Sapientia*] Dictis locis.

5 *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe*] Azoara XXXI.

6 *Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis creditur*] Vide librum Generationis Mahumetis.

1 *Ma-*

ſuis creditur. Jeſus vitæ ſemper immaculatæ, cui nihil objici poſſet: [1] Mahumetes diu raptor, [2] mulieroſus ſemper. [3] Jeſus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in ſepulcro detinetur. Uter potius ſequendus ſit, quis non videat?

1 *Mahumetes diu raptor*] Vide Chronica Mahumetis verſa ex Arabico. Vide Diſputationem Saraceni & Chriſtiani à Petro Abbate Cluniacenſi editam.

2 *Mulieroſus ſemper*] Azoara XLII, XLIII, LXXV, & LXXVI. Vide dictam Diſputationem.

3 *Jeſus in cœlum evectus fatente Mahumete*] Azoara XI.

§ V. *Item facta utriuſque.*

Accedant utriuſque facta. [1] Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imo fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. [2] Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis. Secuti tamen ſunt, qui ei & miracula attribuerent: at qualia? Nempe, quæ aut arte humana facile poſſunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli ſunt teſtes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ ſui abſurditate refelluntur, [3] ut de magna Lunæ par-

1 *Jeſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imo fatente Mahumete etiam vitam mortuis*] Azoara V, XIII.

2 *Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis*] Azoara III, XIV, XVII, XXX, LXXI.

3 *Ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa*] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem §. 23.

parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa ad reddendam ſideri rotunditatem. Quis non dicat in cauſa dubia, ei legi ſtandum, quæ certiora pro ſe habet divinæ approbationis teſtimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi ſuſceperunt.

§ VI. *Eorum qui primi utramque religionem receperunt.*

Qui Jeſu legem amplexi ſunt, viri erant Dei timentes, vitæ ſimplicis: convenit autem Deo, ut tales neque ſermonum præſtigiis, neque ſpecie prodigiorum, decipi patiatur. At [1] qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

1 *Qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt prædones erant*] Oſtendit vox ipſa Saraceni, quod λῃστρικὲ ſignificat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. III, cap. de Periodo Arabum. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem ſunt ſequuti; ſed vox Arabica, ad quam reſpicit *Scaliger*, ſignificat *clam furari*, non *prædari*. Nec credibile eſt ipſos infame nomen ſibi adſumſiſſe; ne jam dicam fuiſſe hoc antiquius Mohammede, cùm apud *Ptolemæum* & *Philoſtorgium* inveniatur. Itaque malim eorum ſequi ſententiam, qui deducunt *Saracenorum* nomen à voce שרק *Schark*, quæ *orientem* ſonat, unde שרקיין *Scharkiin*, Saraceni, ſeu *Orientales*, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi *Eduard. Pocockium* ad ſpecimen Hiſt. Arabum, ab initio. *Clericus*.]

§ VII. *Mo-*

§ VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata eſt.*

Sequitur & modum oſtendamus, quo religio utraque propagata eſt. De Chriſtiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus eſſe ex miraculis, non Chriſti tantum, ſed & diſcipulorum, & qui eis ſucceſſerunt, tum vero ex ipſa malorum & ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed [1] religio illa, quo arma eunt, ſequitur, armorum acceſſio eſt: [2] nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant. Et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetiſtis ſemper proſperi bellorum eventus. * Notæ clades, quas plurimis in locis terra mari-

1 *Religio illa, quo arma eunt, ſequitur, & armorum acceſſio eſt*] Azoara x. xviii. xxvi.

2 *Nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem*] Azoara xxxiii. xlvii.

* *Notæ clades*] Quæ à temporibus *Grotii* majores fuere. Expulſi enim ſunt, poſt multas clades, ditione Auſtriaca, Hungaria, Tranſſilvania & Peloponneſo, ante aliquot annos; viſumque Turcicum Imperium, ab eo tempore, retro ſublapſum referri. *Clericus.*

1 *Cum*

marique acceperunt: tota Hiſpania pulſi ſunt. Non poteſt res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis eſſe poteſt, nota eſſe certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eorum injuſta ſunt; [1] cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere poſſint, niſi ſolam religionem, quod maxime eſt irreligioſum. Nam [2] cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo & ſuadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, ſed credere ſe ſimulat, ut malum vitet. Qui mali ſenſu aut metu extorquere aſſenſum vult, eo ipſo oſtendit, ſe argumentis diffidere. Rurſus autem hunc ipſum obtentum religionis ipſi deſtruunt, cum ſubactos ſub imperium patiantur uti, qua velint, religione, imo & [3] palam agnoſcant interdum, Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe.

1 *Cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos*] Azoara XIX.

2 *Cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat*] Lactantius libro X. cap. 20. *Nihil eſt enim tam voluntarium quam religio, in qua ſi animus ſacrificantis adverſus eſt, jam ſublata, jam nulla eſt.*

3 *Palam agnoſcant interdum Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe*] Azoara I. & XII. Liber de Doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

§ VIII. *Præceptorum inter ſe.*

Contendamus inter ſe & præcepta. Hinc pa-

patientia præcipitur, imo & benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: [1] inde diſcedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, præſtat ipſe, & affigendum uni amorem exemplo ſuo docet: [2] ibi aliæ ſuper alias mulieres, nova ſemper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata religio, ut eo bene culta fructus exſerat humano generi utiles: ibi eadem [3] in circumciſione, [4] aliiſque rebus per ſe mediis, vim ſuam prope totam conſumit. Hic temperatus ciborum vinique uſus permittitur: ibi [5] vetitum ſue veſci, [6] bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus eſt ad animi & corporis bona cum modo ſumptum. At ante quidem legem perfectiſſimam, qualis eſt Chriſti, rudimenta quaſi puerilia præceſſiſſe non mirum eſt: poſt eam vero publicatam redire ad figuras præpoſterum. Neque ulla poteſt cauſa adferri, cur poſt Chriſtianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

§ IX.

1 *Inde diſcedendi licentia*] Vide Euthymium, & eos qui de rebus Turcicis ſcripſere.

2 *Ibi aliæ ſuper alias mulieres*] Azoara III, VIII, IX, XXXIII.

3 *In circumciſione*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

4 *Aliiſque rebus per ſe mediis*] Ut lotionibus, Azoara IX. Vide & Euthymium.

5 *Vetitum ſue veſci*] Azoara II. XXVI.

6 *Bibere vinum*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas ſcripſerunt.

§ IX. *Solutio ejus quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei filio.*

Offendi ſe ajunt Mahumetiſtæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quaſi filii vox in Deo non poſſit diviniorem habere ſignificationem. At ipſe Mahumetes multa Deo adſcribit non minus indigna, quam ſi uxorem habere diceretur: puta [1] manum ipſi frigidam eſſe, idque ſe tactu expertum: [2] geſtari in ſella, & his ſimilia. Nos vero cum Jeſum Dei filium dicimus, hoc ſignificamus, quod ipſe [3] cum eum Verbum Dei dicit: [4] verbum enim ex mente, ſuo quodam modo, gignitur: adde jam, quod ex virgine, ſola Dei opera vim paternam ſupplente, natus eſt, quod in cœlum evectus Dei poteſtate, quæ & ipſa Mahumeti confeſſa oſtendunt. [5] Jeſum ſin-

1 *Manum ipſi frigidam eſſe, idque ſe tactu expertum*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetiſtas cap. I. & cap. XIV. & apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione IV. non longe à principio.

2 *Geſtari in ſella*] Ibidem.

3 *Cum eum Verbum Dei dicit*] Vide ſupra.

3 *Verbum enim ex mente ſuo quodam modo gignitur*] Vide Platonem in Convivio, & Abarbanelem in Dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta Diſputatione, ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοούμενος, & cætera: Cardinalem Cuſanum lib. I. cap. 13. & ſequentibus, contra Mahumetiſtas: Richardum cap. 9. & 15.

5 *Jeſum ſingulari quodam jure Dei filium appellari poſſe & debere*] Luc. I. 35. Johan. X. 36. Actor. III. 13, 14, 15. XIII. 33. Hebr. I. 5. V. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Jeſus inducitur Deum ſuum Patrem appellans.

1 *Quam*

ſingulari quodam jure Dei filium appellari poſſe, & debere.

§ X. *Abſurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in ſcriptis Mahumeticis [1] quam multa ſint à veritate hiſtoriæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis eſt fabula [2] de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis ſolenne didicerit carmen, quo in cœlum adſcendi & ex eo deſcendi ſolet: quæ cum adſcendiſſet in multam cœli altitudinem, deprehenſam à Deo, ibique fixam, atque eam eſſe ſtellam Veneris. Talis illa [3] de mure in nave Noë nato, ex elephanti ſtercore: [4] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [5] de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos ſpatio ſit ſtabulaturus, [6] & de epulis in vita altera excernendis per ſudorem, [7] deque

1 *Quam multa ſint à veritate hiſtoriâ aliena*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo Sol quieſceret, Azoara XXVIII. de Solomone, Azoara XXXVII.

2 *De pulchrâ muliere*] In libro Doctrinæ Mahumetis eſt hæc fabula, ſumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum Oratione II in Mahumetem, c. 15.

3 *De mure in nave Noë nato ex ſtercore elephantis*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

4 *Contra autem fele ex leonis halitu*] Ibidem.

5 *De morte in arietem commutanda*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

6 *Et de epulis in vita altera excernendis per ſudorem*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

7 *De mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptatem*] Vide quæ ſupra adducta ad librum ſecundum.

que mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptates: quæ profecto talia ſunt omnia, ut oporteat culpa ſua eſſe in ſtuporem datos, qui iſtis fidem habent, præſertim cum Euangelii lux ipſos circumfulgeat.

§ XI. *Peroratio ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur.*

Hac ultima diſputatione abſoluta, ſequitur peroratio, non jam ad extraneos, ſed ad omnis generis ac nominis Chriſtianos: ſummatim monſtrans eorum uſum, quæ dicta ſunt hactenus, ut & quæ recta ſunt fiant, & quæ prava vitentur. Primum [1] ut puras manus elevent ad Deum illum, [2] qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo. [3] cum certa fiducia eum curam noſtri gerere: [4] cum niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat, [5] ac ne

1 *Ut puras manus elevent ad Deum illum*] 1 Tim. II. Jac. IV. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubeſcimus: denique ſine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

2 *Qui omnia conſpicua atque inconſpicua fecit ex nihilo*] Coloſſ. I. 16. Hebr. XI. 3. Actor. IV. 24. II Macch. VII. 28.

3 *Cum certa fiducia eum curam noſtri gerere*] I Petr. III. II. V. 7.

4 *Cum niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat*] Matt. X. 29.

5 *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere poſſunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale jus eſt*] Matth. X. 28. Lucæ XII. 4.

ICon.

ne eos timeant, qui tantum corpori nocere poſſunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale jus eſt. [1] Confidant non Deo tantum Patri, ſed & Jeſu: [2] quando in terris aliud nomen non eſt, quod nos ſalvos præſtet: [3] quod recte facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde [4] ſanctum illud dogma Chriſti, ut pretioſiſſimum theſaurum, ſollicite cuſtodire: atque eam ob rem etiam [5] ſæpe legere ſacra ſcripta, quibus nemo poſſit decipi, niſi qui prius ſe ipſe deceperit. [6] Nam & fideliores fuiſſe eorum ſcriptores & afflatus divini pleniores, quam ut neceſſaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: [1] ſed

1 *Confidant non Deo tantum Patri, ſed & Jeſu*] Joh. XIV. 2. Hebr. IV. 15, 16. Eph. III. 12. & 17.

2 *Quando in terris aliud nomen non eſt, quod nos ſalvos præſtet*] Actor. IV. 12.

3 *Quod recte facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt*] Joh. VIII. 43. & ſequentibus: Matth. VII. 21. Joh. XV. 14. I Joh. II. 3, 4.

4 *Sanctum illud dogma Chriſti, ut pretioſiſſimum theſaurum ſollicite cuſtodire*] Matth. XIII. 44, 45. I Cor. IV. 7. I Tim. VI. 20. II Tim. I. 14.

5 *Sæpe legere ſacra ſcripta*] Coloſſ. III. 16. I Theſſ. V. 27. Apoc. I. 3.

6 *Nam & fideliores fuiſſe eorum ſcriptores, quam ut neceſſaria veritate nos fraudare vellent*] Tertullianus de hæreticis ſic loquitur in Præſcriptione: *Solent dicere, non omnia Apoſtolos ſciſſe, eadem agitati dementia qua rurſus convertunt: omnia quidem Apoſtolos ſciſſe, ſed non omnia omnibus tradidiſſe: in utroque Chriſtum reprehenſioni ſubjicientes, qui aut minus inſtructos, aut parum ſimplices Apoſtolos miſerit.* Vide & quæ ſequuntur ibidem longe utiliſſima.

 1 *Sed*

[1] ſed adferendum animum paratum obſequio: id ſi fiat, [2] nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent: [3] atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, [4] qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus. Abſterrentur præterea ab imitatione Paganorum: [5] primum in cultu falſorum Deorum, [6] qui nihil ſunt, niſi vana nomina, [7] quibus mali Dæmones utuntur, [8] ut nos à veri Dei cultu avertant: [9] quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita, ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit: [10] ſecundo, in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam; [11] unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat, [12] qui non tantum Paganis præſtare multum debeant,

1 *Sed adferendum animum paratum obſequio*] Johan. VII. 17. V. 44. Matth. XI. 25. Philipp. III. 15. II Petri III. 16. Oſeæ XIV. 10.

2 *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent*] II Tim. III. 15, 16. Johan. XX. 31. I Petr. I. 23.

3 *Atque eo modo ali in nobis & excitari illum ſpiritum*] II Tim. VI. I Theſſ. V. 19.

4 *Qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus*] Epheſ. I. 14. II Cor. I. 22. V. 5.

5 *Primum in cultu falſorum Deorum*] I Cor. VIII. 5. 6.

6 *Qui nihil ſunt niſi vana nomina*] Ibidem V. 4. X. 19.

7 *Quibus mali Dæmones utuntur*] I Cor. X. 20. Apoc. IX. 2.

8 *Ut nos à veri Dei cultu avertant*] Eph. II. 2. Apoc. IX. 9. II Theſſ. II. 12.

9 *Quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit*] I Cor. X. 20.

10 *Secundo, in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam*] Eph. II. 3. Tit. II. 14.

11 *Unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat*] II Corinth. VI. 15.

12 *Qui non tantum Paganis præſtare multum debeant*] Matt. V. 47. VI. 7, 32.

1 *Sed*

beant, [1] ſed & Judæorum legiſperitis & Phariſæis, quorum juſtitia in externis quibuſdam factis conſiſtens non ſufficit, ut ad cœleſte regnum perveniatur. [2] Nullo nunc in pretio eſſe circumciſionem manu factam, ſed alteram internam cordis, [3] obſervationem mandatorum Dei, [4] novum opificium, [5] fiduciam in diligendo efficacem, [6] unde agnoſcantur veri Iſraëlitæ, [7] myſtici Judæi, hoc eſt, Dei laudatores. [8] Ciborum diſcrimina, [9] ſabbata, [10] dies feſtos, [11] umbras eſſe rerum, quæ in Chriſto & Chriſtianis exſiſtant. Ex occaſione Mahumetiſmi hæc adferuntur monita, [12] prædictum à Domino Jeſu, venturos quoſdam poſt ſua tempora, qui à Deo ſe

1 *Sed & Judæorum legiſperitis & Phariſæis, quorum juſtitia in externis quibuſdam factis conſiſtens non ſufficit ut ad cœleſte regnum perveniatur*] Matth. v. 20. xxiii. 23. Rom. iii. 20. Galat. ii. 16.

2 *Nullo nunc in pretio eſſe circumciſionem manu factam, ſed alteram internam cordis*] 1 Cor. vii. 19. Galat. v. 6. vi. 15. Philipp. iii. 3. Epheſ. ii. 11. Coloſſ. ii. 11. Rom. ii. 29.

3 *Obſervationem mandatorum Dei*] 1 Cor. vii. 19.

4 *Novum opificium*] Galat. vi. 15.

5 *Fiduciam in diligendo efficacem*] Galat. v. 6.

6 *Unde agnoſcantur veri Iſraëlitæ*] Rom ix. 6. 1 Cor. x. 18. Gal. vi. 16. Joh. i. 47.

7 *Myſtici Judæi, hoc eſt, Dei laudatores*] Rom. ii. 28. Philo de Allegoriis: Τȣ̃ ἐξομολογȣμένȣ ὁ Ἰȣ́δας σύμβολον. *Judas ſymbolum ejus qui Deum profitetur.*

8 *Ciborum diſcrimina*] Actor. x. 13, 14, 15. xv. 19. 20. 1 Cor. x. 25. Col. ii. 16, 21.

9 *Sabbata*] Coloſſ. dicto loco.

10 *Dies feſtos*] Ibidem. Rom. xiv. 5.

11 *Umbras eſſe rerum quæ in Chriſto & Chriſtianis exſiſtant*] Col. ii. 17. Hebr. x. 1.

12 *Prædictum à Domino Jeſu, venturos quoſdam poſt ſua tempora, qui ſe à Deo miſſos mentirentur*] Joh. v. 34. ii Theſſ. ii. 9. Matth. vii. 15. xxiv. 11. Marci xiii. 22. 1 Joh. iv. 1.

ſe miſſos mentirentur; [1] ſed etiamſi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum eſſe dogma aliud, [2] quam illud Chriſti, tantis teſtimoniis probatum. Quippe [3] olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerunt: poſtremo autem voluiſſe eum nos compellare per Filium ſuum, [4] rerum omnium Dominum, [5] ſplendoris paterni effulgentiam, ſubſtantiæ ejus expreſſam imaginem, [6] per quem condita ſunt, quæ fuerunt, aut erunt, [7] qui ſuo imperio agit ac fert omnia, [8] & expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus, [9] dignitatem ſupra Angelos conſecutus eſt: [10] quo proinde legis auctore nihil poteſt exſpectari magnificentius. Revocatur etiam eadem occaſione ipſis in memo-

1 *Sed etiamſi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum eſſe dogma aliud*] Gal. I. 8.

2 *Quam illud Chriſti tantis teſtimoniis probatum*] I Joh. V. 7, 8. Hebr. II. 4. XII. I. Johan. I. 7, 32. V. 32, 37, 39, 46. Luc. XXIV. 27. Actor. II. 22. 23. X. 43.

3 *Olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerunt: poſtremo autem voluiſſe eum nos compellare per Filium ſuum*] Hebr. I. 2.

4 *Rerum omnium Dominum*] I Corinth. XV. 27. Hebr. II. 5.

5 *Splendoris paterni effulgentiam, ſubſtantiæ ejus expreſſam imaginem*] Hebr. I. 3.

6 *Per quem condita ſunt quæ fuerunt, aut erunt*] Ibidem. Coloſſ. I. 16.

7 *Qui ſuo imperio agit ac fert omnia*] Heb. I. 3. Apoc. I. 5.

8 *Et expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus*] Hebr. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. I Joh. II. 2. IV. 10. Matt. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Act. II. 33, 34. VII. 55, 56. Rom. VIII. 34. Epheſ. I. 20. Coloſſ. III. I. Hebr. VIII. I. X. 12. XII. 5.

9 *Dignitatem ſupra Angelos conſecutus eſt*] I Petr. III. 22. Hebr. I. 13. Eph. I. 21.

10 *Quo proinde legis auctore nihil poteſt exſpectari magnificentius*] Hebr. II. 3, 4, 5, 6, 7, 8. III. 3, 4, 5, 6.

1 Ar-

moriam [1] arma Chriſti militibus aſſignata, non eſſe qualibus Mahumetes nititur, ſed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ ſe adverſus Dei cognitionem erigunt: pro ſcuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica juſtitiam ſive rectitudinem vitæ; [2] pro galea, quæ quod infirmiſſimum eſt tegat, ſpem æternæ ſalutis, [3] pro enſe vero tradita divinitus verba, penitiſſimas animi partes penetrantia. Sequitur poſt hæc exhortatio [4] ad mutuam concordiam, quam Chriſtus ſuis abiens tam ſerio commendavit: [5] non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum: [6] omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos: [7] quare non debere inter ipſos ſectas eſſe & ſciſſuras, quibus ut remedium tan-

1 *Arma Chriſti militibus aſſignata*] Rom. XIII. 12. II Cor. VI. 7. X. 4. Epheſ. VI. 11. 12. 13, 14, 15, 16, 17, 18.

2 *Pro galea*] Vide præter dictum ad Epheſios locum, I Theſſ. V. 8.

3 *Pro enſe vero*] Vide præter dictum locum, Eph. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

4 *Ad mutuam concordiam, quam Chriſtus abiens ſuis tam ſerio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34, 35. XV. 12, 17. XVII. 20. & ſequentibus: XX. 19, 26. I Johan. III. 23. Adde Epheſ. III. 14. & ſequentibus: VI. 16. Hebr. XIII. 20. Matth. V. 9.]

5 *Non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Jeſum Chriſtum.*] Matth. XXIII. 8. Jacob. III. 1.

6 *Omnes Chriſtianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3, 4. I Cor. I. 13, 15. Galat. III. 27. Epheſ. IV. 5. Coloſſ. II. 12.

7 *Quare non debere inter ipſos ſectas eſſe & ſciſſuras.*] I Cor. I. 10. XI. 18. XII. 25.

tandem adhibeatur aliquod, ſuggeruntur dicta illa Apoſtolica, [1] ſapiendum temperanter, [2] pro modo cognitionis, quam cuique Deus admenſus eſt: [3] ſi qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, [4] ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant: [5] ſi qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe, ut & ſtudio erga cæteros excellant: [6] hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos donec & ipſis Deus veritatem latentem aperiat: [7] interim, de quibus conſtat, retinenda, & opere implenda. [8] Nunc ex parte ſciri: [9] venturum illud ævum, quo omnia certiſſime

1 *Sapiendum temperanter.*] Rom. XII. 3, 16. I Cor. IV. 6.

2 *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admenſus eſt.*] Dicto loco ad Romanos, & XII. 6. II Cor. X. 13. Epheſ. IV. 7, 15, 16.

3 *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. XV. 2. I Cor. VIII. 7.

4 *Ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant.*] Rom. XIV. 1. II Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3, 15. I Cor. XI. 16.

5 *Si qui intelligentia præſtent cæteris, par eſſe ut & ſtudio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. 1, 2. 3, 9. XII. 8. XIII. 3, 14, 16. I Cor. XIII. 2. II Cor. VI. 6. VIII. 7. II Petr. I. 5, 9.

6 *Hos vero qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos donec & ipſis Deus latentem veritatem aperiat.*] Philip. III. 15. Eph. IV. 2. I Cor. XIII. 4, 7. I Theſſ. IV. 14. II Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. IV. II. II Timot. IV. 2. Luc. IX. 54. 55.

7 *Interim de quibus conſtat retinenda & opere implenda.*] Philipp. III. 16. Jacobi I. 22, 23, 24, 25.

8 *Nunc ex parte ſciri.*] I Cor. XIII. 9, 12.

9 *Venturum illud ævum quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint.*] Ibidem. v. 10, 12. I Joh. III. 2. Matth. V. 8.

I Ne

ſime cognoſcenda ſint. Etiam hoc rogantur ſinguli, [1] ne inutile detineant talentum ſibi concreditum: [2] ſed omnem impendant operam, ut alios Chriſto acquirant: [3] quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones, [4] ſed & emendatæ vitæ exemplum; ut ex ſervis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Poſtremo loco reverſa, unde exierat, ad lectores populares oratio obſecrat eos, [5] ſi quid hic boni eſt, de eo agant Deo gratias: [6] ſi quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, * tum & loci ac temporis, quo o-

1 *Ne inutile detineant talentum ſibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & ſequentibus.

2 *Sed omnem impendant operam ut alios Chriſto acquirant.*] I Cor. IX. 19, 20, 21, 22.

3 *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos ſalutareſque ſermones.*] Gal. VI. 6. Epheſ. IV. 29. II Timot. I. 13. Tit. II. 8.

4 *Sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex ſervis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat.*] I Petr. III. I, 16. Eph. VI. 6. II Tim. II. 24. I Petr. II. 12. Epheſ. IV. I. Philipp. I. 27.

5 *Si quid hic boni eſt, de eo Deo agant gratias.*] Jacob. I. 17. I Theſſ. I. 3. I Corinth. I. 4.

6 *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ ad multos errores pronæ.*] Jac. III. 2. Gal. VI. I, 2.

* *Tum & loci.*] Quòd optimus & doctiſſimus vir Lupiſtenienſi carcere, cui in perpetuum damnatus erat teneretur; quo loco & tempore profectò tot inſignia opera ſummâ eruditione, limatiſſimo judicio & ingenio ſingulari numquam elaborare potuiſſet, ſine incredibili conſtantia, animique tranquillitate & fide in Deum inconcuſſa; ob quæ bona in eum collata, in uſum totius Chriſtianiſmi, Deo gratias a-

opus hoc effuſum verius, quam elaboratum eſt.

gent quicumque animo veritatis ſtudioſo cùm cetera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus. *Clericus.*

F I N I S.

TYPOGRAPHUS

LECTORI S.

QUum de nova hac editione ſic adornanda cogitarem, ut adnotationes ipſius textus verbis ſubjunctæ, uno intuitu conſpici poſſent, ea præ primis difficultas ſeſe obtulit, ut notæ longiores continuam textus ſeriem vel omnino interrumperent, vel ſaltem difficilem redderent. Cui cum alio modo obviam ire non poſſem, quædam ex allegatis Græcis longioribus (quæ & longe major Lectorum numerus utplurimum negligere ſolet) retenta tantùm interpretatione Latina, ad calcem libri rejicere conſultum duxi. Itaque ea, ne quid opuſculo de-

deficiat, hic exhibeo, ſimulque paginæ numerum quæ interpretationem Latinam continet adjicio.

LOCA PRÆTERMISSA.

Pag. 29.] Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως· μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δὲ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν. ἀνωφεροῦς οὔσης τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ. τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταὐτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος, εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν, ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς, καταλάμψαντος πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας· ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι, καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον· ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον, ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. τὸ δ' ἔσχατον τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιρραγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων· τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά· τὰ δὲ γεώδους ἂν δεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά· τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων, ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ· ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως.

Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ
μία·

Ἐπεὶ

Ἐπεὶ δ᾽ ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων
δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀξέδωκαν
εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινὰ, θῆρας, οὓς θ᾽
ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. τοῦ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ᾽ οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης, πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γεννᾶσθαι. ὑπό τ᾽ οὖ τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων.

Pag. 171.] Μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχωρίων τις Ἄδαδος ὄνομα πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκοῦ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε. πόλεμον δ᾽ ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς, ὑστάτῃ τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ᾗ ἡττᾶται, ἄριστος ἔδοξεν εἶναι βασιλέων ῥώμῃ τε καὶ ἀνδρείᾳ. τελευτήσαντος δ᾽ ἐκείνου, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον, ἑκάστου παρὰ τοῦ πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκδεχομένου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. μέγιστον δὲ πάντων δυνηθεὶς ὁ τρίτος, ἀναμάχεσθαι βουλόμενος τὴν τοῦ προπάτορος ἧτταν, στρατεύσας ἐπὶ Ἰουδαίοις ἐπόρθησε τὴν νῦν Σαμαρεῖτιν καλουμένην.

Ibid.] Ἀβιβάλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος ἐβασίλευσεν. οὗτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ πεποίηκεν, καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὸ ἱερὸν καθ᾽ ἑαυτὸ ὂν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν, ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευήν. τὸν δὲ τυραννοῦντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἴρωμον αἰνίγματα καὶ παρ᾽ αὐτοῦ λαβεῖν ἀξιοῦν· τὸν δὲ μὴ δυνηθέντα λῦσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι εἶτα δὴ Ἀβδήμονόν τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἰρώμῳ προσαποτίσαι χρήματα.

Ibid.] Τελευτήσαντος δ᾽ Ἀβιβάλου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος, βιώσας ἔτη τριάκοντα τέσσαρα. οὗτος ἔχωσε τὸν εὐρύχωρον, τόν τε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνέθηκεν. ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἔκοψεν, ἀπὸ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν στέγας, καθελών τε τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ, καινοὺς ναοὺς ᾠκοδόμησεν. τότε τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς

τῆς Ἀστάρτης τέμενος ἀνιέρευσεν· πρῶτός τε τοῦ Ἡρακλέους ἔγερσιν ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μηνί, εἶτα τὸ τῆς Ἀστάρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευσεν, μὴ ἀποδιδοῦσι τοὺς φόρους, οὓς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ πάλιν ἀνέστρεψεν. ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Ἀβδήμονος, παῖς νεώτερος, ὃς ἐνίκα τὰ προβλήματα, ἃ ἐπέτασσε Σολομὼν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεύς. ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως οὕτως. τελευτήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζορος ὁ υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά. μετὰ τοῦτον Ἀβδάστρατος ὁ τούτου υἱὸς βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν· ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δέκα δύο· μεθ' οὓς Ἀστάρτος ὁ Δελαιαστάρτου, ὃς βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα· μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀσέρυμος βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. οὗτος ἀπώλετο ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φέλητος· ὃς λαβὼν τὴν βασιλείαν ἦρξεν μῆνας ὀκτώ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ἀστάρτης ἱερεύς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξήκοντα ὀκτώ. τοῦτον διεδέξατο Βαδέζορος υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα πέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἕξ. τούτου διάδοχος γέγονε Μάτγηνος ὁ υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. τούτου διάδοχος γέγονε Φυγμαλίων. βιώσας δὲ ἔτη πεντήκοντα ἕξ, ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαράκοντα ἑπτά. ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἑβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα.

Pag. 172.] Καὶ Ἐλουλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἕξ. οὗτος ἀποστάντων Κιτταίων ἀναπλεύσας, προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. ἐπὶ τούτους πέμψας δὲ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεύς, ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν, ὅστις σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω· ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν καὶ Ἄρκη καὶ ἡ Παλαίτυρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. διὸ Τυρίων οὐχ ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἑξήκοντα καὶ ἐπικώπους ὀκτοκοσίους. αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο, τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεύς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν οἳ διακωλύσουσι Τυρίους ἀρύσασθαι, καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γενόμενον ἐκαρτέρησαν, πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν.

Pag. 173.] Ἀκούσας δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβοπαλλάσαρος ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι κακοπαθεῖν, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβουχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέ-

ρει

ρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. συμμίξας δὲ Ναβουχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε, καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐποίησε· τῷ τε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπαλλασάρῳ κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀῤῥωστήσαντι ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἔτη βεβασιλευκότι εἰκοσιεννέα· αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικούμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένην τὴν βασιλείαν ὕπο τοῦ βελτίστου αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγενόμενος, συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, τό, τε Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχουσαν ἐξαρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προσχαρισάμενος καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τοὺς πολιορκοῦντας, τὸν ποταμὸν ἀναστρέφοντας ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλους, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τούτων, τοὺς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοὺς δὲ ἐξ αὐτῆς πλίνθου. καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύακε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν· μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγῆται· πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε· ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο, καὶ κατασκευάσας τὸν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις· μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀῤῥωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία.

Pag. 174.] Μεγασθένης δέ φησι Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι· ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη Θεῷ ὅτεῳ δή. φθεγξάμενος δὲ εἶπεν οὕτως. Ἐγὼ Ναβουχοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορήν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένουσι· ἥξει Πέρσης ἡμίονος τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην·

σύνην· ὃ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὔχημα· ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, Χάρυβδίν τινα ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην αἰστῶσαι πρόῤῥιζον, ἢ μιν ἄλλας ὁδοὺς στραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νόμον ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔν τε πέτρησι καὶ χαράδρησι μοῦνον ἀλώμενον, ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι· ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο.

Pag. 175.] Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι. χώραν ἑκάστῳ ἀπονείμαντα καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δ' ἱκνευμένῳ ἀφανισθῆναι· τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον.

Ibid.] Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφράτεω, τόν τε Ἀκράκανον. ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον· καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας. ἐπετείχισε δὲ καὶ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πάλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς. τά τε βασιλήϊα δένδροις ἤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας.

Ibid.] Ἐπὶ Εἰθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβουχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. κατὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. μετὰ τοῦτον δικασταὶ κατεστάθησαν καὶ ἐδίκασαν αὐτοὶ, Ἐκνίβαλος Βασλάχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Τεράστρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικασταὶ ἔτη ἕξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. τούτου τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Κέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου τελευτήσαντος μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν. ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν.

Pag. 176.] Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαράδουχος, οὗτος προστὰς τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουληθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσοροόρου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. κατὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισσορόορος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουληθεὶς δὲ διὰ τὸ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη· ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως· ἐπὶ τούτου, τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη. οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν

τῷ

τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν· Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον. τοῦ δὲ Ναβοννήδου οὐχ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστρεψε τὸν βίον.

Libri VI. de Veritate Religionis Chriſtianæ

F I N I S.

JOAN-

JOANNES CLERICUS DE ELIGENDA, INTER DISSENTIENTES CHRISTIANOS, SENTENTIA.

LIBER UNUS.

§ I. *Quærendum eſſe apud quoſnam Chriſtianos hodie vera Chriſti doctrina quàm maximè vigeat.*

QUISQUIS, veri cognoſcendi ſtudio, Novi Teſtamenti Libros legerit, nec judicio deſtitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quæ Libris II. & III. expoſuit HUGO GROTIUS, ad unum omnia inveniantur. Itaque, ſi quâ beatæ immortalitatis curâ tangatur, quæ in iis Libris credenda proponuntur amplecti, quæ præcipiuntur facere, quæ denique ſperanda docentur, iis confidere ſui officii eſſe intelliget. Alioqui ſi

 quis

quis de Veritate Religionis Chriſtianæ ſe dubitare negaret, ſimúlque dogmata ejus, præcepta aut promiſſa fide & obſequio digna per omnia minimè cenſeret; is ſecum ipſe pugnaret, atque ex animo Chriſtianum ſe non eſſe manifeſtò oſtenderet.

Inter præcepta autem Chriſti & Apoſtolorum, hoc habetur; ut [1] coram hominibus nos profiteamur eſſe diſcipulos Chriſti, ſi eum nos pro ſuis agnoſcere, cùm extremum feret de vivis & mortuis judicium, velimus; ſin minùs, ut eum negaverimus magiſtrum, coram hominibus, ſic illum viciſſim, in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, diſcipulos nos eſſe ſuos negaturum. [2] Noluit, nimirum, Chriſtus qui ſibi crederent, eos eſſe clam diſcipulos ſuos; quaſi ſuæ eos puderet diſciplinæ, aut quaſi pluris hominum exiſtimationem, beneficia, minas & ſupplicia, quàm præcepta ſua & promiſſa vi-

1 *Ut coram hominibus* &c.] Sic Chriſtus Matth. x. 32. πᾶς ὅϛις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τȣ̃ πατρός μȣ τȣ̃ ἐν ȣ̓ρανοῖς. ὅϛις δ᾽ ἂν ἀρνήσεταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τȣ̃ πατρός μȣ τȣ̃ ἐν ȣ̓ρανοῖς: *quiſquis me profeſſus erit* (magiſtrum) *coram hominibus, agnoſcam & ego eum* (diſcipulum) *coram Patre meo qui eſt in cœlis. Quiſquis verò negaverit me* (magiſtrum) *coram hominibus, negabo illum & ego* (diſcipulum meum fuiſſe) *coram patre meo qui eſt in cœlis.* Vide & 2 Tim. II. 12. Apoc. III. 5.

2 *Noluit, nimirum, Chriſtus* &c.] Ideò etiam dixit Matth. V. 14. *Diſcipulos ſuos eſſe lucem mundi, nec poſſe urbem in monte ſitam occultari, nec accendi lucernam, ut modio ſubjiciatur; ſed candelabro imponi, ut illuceat omnibus, qui ſunt domi,* &c.

3 Vi-

vitæ æternæ facerent; ſed palam & coram omnibus eſſe Chriſtianos, ut alios etiam homines ad veram Religionem ampleſtendam allicerent, Deóque, ſi ita ei videretur, [3] vitam ab eo acceptam, vel in exquiſitis cruciatibus, redderent, dum ejus præcepta omnibus anteponere ſe palam profitentur. Sic & Paulus, [4] ſi ore confeſſi fuerimus Dominum Jeſum, & animo crediderimus eum à Deo è mortuis excitatum eſſe, docet nos ſalutem conſequuturos; *corde enim*, inquit, *creditur, in juſtitiam: ore verò confeſſio fit, in ſalutem. Ait enim Scriptura: qui ei credit pudore non adficietur.* Quæ cùm ita ſint, oportet eum, qui Religionem Chriſtianam veram eſſe exiſtimat, hanc animi ſui ſententiam, quavis datâ occaſione, intrepidè aperire & profiteri.

Præterea neceſſe eſt eum quærere, ſi qui ſint ejuſdem ſententiæ, & [5] cum iis pacem ac

3 *Vitam ab eo acceptam*] Luc. XII. 4. Chriſtus vetat *timere eos qui occidunt corpus, nec poſtea quidquam facere poſſunt*, jubetque *eum timeri qui, poſtquam occiſi fuerimus, nos poteſt in geennam ignis conjicere.* Quin etiam omnis generis mala Diſcipulis prænunciat Matt. x. 39. & ſeqq. aitque *eum, qui ipſius cauſâ vitam amiſerit, eam* (denuo) *inventurum* &c. Quibus præceptis paruerunt priſci præſertim Chriſtiani, qui ob teſtimonium Evangelii doctrinæ præbitum *Martyres*, id eſt, teſtes dicti ſunt.

4 *Si ore confeſſi fuerimus*] Rom. x. 9, 10, 11.

5 *Pacem cum iis & amicitiam &c.*] Joan. XIII. 34. 35. *Novum præceptum do vobis, ut ametis invicem; ut quemadmodum vos amavi, ita vos mutuo ametis. Hac ex re omnes cognoſcent vos eſſe meos diſcipulos, ſi mutuum amorem habeatis.* Vide I Joan. II. 7. III. 11, 16, 23.

ac amicitiam ſingularem colere; hoc enim indicio diſcipulos ſuos agnitum iri docet Chriſtus, ſi ſe viciſſim ament, omniáque proinde amoris & benevolentiæ officia ſibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus eſt [6] cœtus habere, *in nomine ſuo*, hoc eſt, qui Chriſtiani vocarentur; ſéque vel duobus, tribúſve ideò convenientibus adfuturum promiſit. Quo pacto, præter amorem mutuum & arctiorem Chriſtianorum, in unum cœtum coëuntium, amicitiam, [7] dogmatum etiam perpetuitati conſulitur; quæ vix poſſent perpetua eſſe, ſi unuſquiſque ſeorſim ſibi ſentiret, nec cuiquam, niſi conduceret, animi ſententiam aperiret; nam quæ occultantur, paullatim in oblivionem veniunt & tandem penitus exſtinguuntur. Chriſtus autem & doctrinam ſuam, & Eccleſias, quæ eam profiterentur, ut ne deſineret humano generi benefacere, perpetuas eſſe voluit.

Itaque quiſquis cognitionem Religionis Chriſtianæ ex Novo Teſtamento hauſit, verámque putat, is & hoc profiteri & [8] ſe adgre-

6 *Cœtus habere in nomine ſuo* &c.] Matth. XVIII. 19. 20.

7 *Dogmatum perpetuitati* &c.] Sic & Philoſophi omnes doctrinam ſuam ad poſteros tranſmiſerunt, Scholarum operâ, in quibus docetur; ſed Eccleſiæ Chriſtianæ multò arctiore & firmiore vinculo conjunctæ, certiùs & faciliùs doctrinam à Magiſtro acceptam ad finem uſque ſæculorum propagabunt. Quod ſine cœtibus fieri vix poſſet. Voluerat & hoc efficere Pythagoras, ſed fruſtra fuit, quòd nihil cœleſte in doctrina ejus eſſet. Vide *Laërtium*, & *Jamblichum*.

8 *Se*

gregare ſimilia profitentibus debet. Verùm quia non eſt hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unúſve cœtus *in Chriſti nomine* convenientium; non eſt illico credendum eum eſſe verè Chriſtianum, qui ſancto illo nomine cenſeri cupit; nec proinde cœtui cuivis eorum, qui ſe Chriſtianos dicunt, [9] ſine examine ſe ſe adjungere licet. Videndum ante omnia an eorum dogmatibus conveniat cum ea forma ſanorum verborum, quam ex Novi Teſtamenti attenta lectione animo concepimus. Alioqui poſſet fieri ut pro Chriſtiano cœtu eum haberemus, qui non eſſet, niſi, nomine tenus, Chriſtianus. Ergo hominis eſt prudentis nulli cœtui, certè in perpetuum, nomen dare: niſi apud quem perſpexerit eam, quam verè putat doctrinam Chriſtianam, vigere: ita ut nihil quidquam dicere, aut facere neceſſe habeat, contrarium iis quæ à Chriſto tradita, ac præcepta eſſe putat.

§ II. *Iis*

8 *Se adgregare* &c.] Vide Epiſtolas ad Timotheum & Titum, ubi jubentur Eccleſias conſtituere, & Heb. x. 25.

9 *Sine examine* &c.] Vide 1 Theſſ. v. 21. Sed diſertiùs Joannes 1. Ep. IV. 1. *Dilecti*, inquit, *ne cuivis ſpiritui credite, ſed examinate ſpiritus, an ex Deo ſint; nam multi Pſeudoprophetæ venerunt in mundum* &c.

§ II. *Iis adhærendum, qui Chriſtianorum nomine digniſſimi ſunt.*

DISSENTIENTIBUS Chriſtianis, nec tantùm diſſentientibus, ſed ſe invicem (proh pudor!) damnantibus, atque è cœtibus ferali odio proſcribentibus; eorum ulli ſine examine adſentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expenſa, alios damnare, non imprudentis tantùm, ſed etiam præcipitis & iniqui eſſet hominis. Cœtus qui veram illam Religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentemque damnaret, non poſſet ab eo per omnia verè Chriſtianus haberi, nec impetrare ut quoſvis ipſe quoque damnaret, quos damnandos ejiciendóſque cœtibus Chriſtianorum Eccleſia illa cenſeret. Ergo videndum ante omnia eſt, homini prudenti, & æquo, in his Chriſtianorum diſſidiis, quinam ſint ſancto Diſcipulorum Chriſti nomine digniſſimi, iiſque adhærendum.

Si quis quærat quid eſſet, ex Religionis Chriſtianæ ingenio, faciendum, ſi nullus omninò cœtus Chriſtianus eſſet, apud quem videretur vera Chriſti doctrina palam doceri, & apud quem non imponeretur neceſſitas dogmatis cujuſpiam damnandi, quod verum judicaſſemus; tum verò opera eſſet danda

ei,

ei, qui errores deprehendiſſet, ut alios ab iis revocaret; qua in re, [1] unà cum maximo candore ſumma prudentia ſimul ac conſtantia eſſent adhibendæ; ne homines ſine fructu offenderentur, aut nimis citò de iis ad veritatem moderationémve adducendis ſpes abjiceretur. Interea prudenter & modeſtè eſſet dicendum quod pro vero haberetur, nec damnandus quiſquam foret, ex alieno arbitrio, quaſi errore infectus, qui rectè ſentire videretur. Numquam ita Deus deſeruit deſerétve Chriſtianum nomen, nulli ut ſuperſint verè Chriſtiani, aut ſaltem non poſſint in rectam viam reduci; cum quibus, ſi alii nolint ad ſaniorem ſententiam redire, poſſimus arctiorem quamdam ſocietatem colere, & palam etiam à pertinacibus, quod tamen, niſi omnibus fruſtra tentatis, faciendum non eſt, ſecedere; [2] ſi illicitum ſit apud eos candidè & modeſtè dicere quod ſentias, ac abſti-

1 *Unà cum maximo candore* &c.] Hîc locus eſt præcepto Chriſti Matt. x. 16. quo jubemur *prudentes eſſe inſtar ſerpentium, ſimplices inſtar columbarum*; hoc eſt, ita ſimplices eſſe, ne in imprudentiam delabamur: ſic prudentes, ne callidi ſiamus, & in candorem peccemus. Qua in re pauci ſunt, qui per omnia medium inter oppoſitos imprudentiæ & calliditatis ſcopulos curſum tenere norint.

2. *Si illicitum ſit* &c.] Dum licet diſſentire, & diſſenſum profiteri, non eſt cur à cœtu publico, niſi perverſa in eo eſſent Chriſtianiſmi fundamenta, abeamus; ſed ubi hoc non licet, nec poſſumus, niſi diſſimulatâ, aut abnegatâ veritate, in eo vivere, tum verò relinquendus cœtus; non licet enim mentiri, aut diſſimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoréſque ſoli verita-

ſtinere à damnandis iis, quos minimè damnandos eſſe exiſtimes. Religio Chriſtiana vetat, contra animi ſententiam, loqui, ac mentiri, & damnare innoxios; nec ingratus Deo eſſe poteſt, quiſquis ex divinorum illorum præceptorum reverentia, & admiratione, quidvis potiùs patietur, quam ut ea perfringat. Ejuſmodi animi adfectio, quæ ex cognitione officii, amoréque Dei ardentiſſimo nata eſt, non poteſt Deo non ſummopere placere.

Igitur diſſentientibus Chriſtianis, diſpiciendum quinam optimè omnium ſentiant, nec damnandi umquam, niſi qui, re probè perſpectâ, damnatione digni nobis videntur; iiſque adhærendum, qui nec ulla dogmata credi, quæ à nobis falſa habentur, nec ulla, quæ putamus eſſe vera, damnari poſtulant. Quod ſi à nullo cœtu Chriſtiano impetrari poſſet; tum verò cum iis, qui nobiſcum ſentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, ſecedendum ab iis omnibus eſſet.

ritati debitos, ſibi vindicaret. Niſi hoc fieret, *medio lux ſubjiceretur*. Sic Chriſtus à cœtibus Judæorum non ſeceſſit, nec Apoſtoli eos deſeruerunt, dum licuit in iis Magiſtri doctrinam profiteri, & docere. Vide Act. XIII. 46.

§ III. *Si*

§ III. *Ii ſunt Chriſtianorum nomine digniſſimi, qui puriſſimè omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit* Grotius.

Verum non levis momenti quæſtio eſt, nec ſolutu facilis, quâ quæritur, quinam omnium Chriſtianorum, quorum nunc ſunt cœtus, rectiſſimè ſentiant, ſintque nomine, quo appellantur, digniſſimi. Chriſtianæ omnes Eccleſiæ, tam eæ quæ jam dudum à Romana ſeceſſerunt, quàm Romana ipſa, hoc ſibi ſingulæ tribuunt: nec eſt, ſi rationes omnes ſeponas, cur huic, potiùs quàm illi, fidem habeas; ſtultum enim eſſet ejuſmodi electionem [1] caſui permittere, & controverſias omnes, talorum jactu, ut ſic loquar, dirimere.

Cùm verò Grotius ſectæ nullius hodiernæ Chriſtianæ peculiarium dogmatum veritatem oſtenderit; ſed ejus tantùm Religionis, quam Chriſtus & Apoſtoli homines docuerunt; ſequitur ut ea Chriſtianorum familia ſit omnibus præferenda, quæ maximè omnium ea tuetur, quæ Chriſtus & Apoſtoli docuerunt. Ea demum per omnia verè Chriſtiana eſt Religio, quæ, ſine ullius cogitationis humanæ miſtura, ad Chriſtum aucto-

1 *Caſui permittere*] Vide not. 9. ad §. II.

ctorem tota referri poteſt. In eam quadrant argumenta illa veritatis, quæ Libro II. *de Veritate Religionis Chriſtianæ* expoſita ſunt, nec alii ulli conveniunt, niſi quatenus cum ea conſentit.

Quod ſi quis detrahat, vel addat doctrinæ à Chriſto traditæ, eò magis à vero recedit, quò plus detrahit, aut addit. Cùm autem *Chriſti doctrinam* dico, eam intelligo, quam planè conſtat apud omnes Chriſtianos, eſſe doctrinam Chriſti; hoc eſt, quæ, ex Chriſtianorum omnium ſententia, aut disertè habetur in Libris Novi Teſtamenti, aut neceſſariâ conſequentiâ ex iis ſolis deducitur. De dogmatibus, quæ, ut nonnulli Chriſtianorum putant, ore à Chriſto & ab Apoſtolis tradita, ad poſteros aliâ viâ pervenerunt; nimirum, inſtitutione, quæ voce tantùm facta eſt, aut quæ ritu quopiam conſervata, ut volunt, nec niſi ſerò ſcriptis mandata ſunt; nullum aliud hîc judicium feram, niſi de iis non liquere, apud omnes Chriſtianos, quemadmodum de Libris Novi Teſtamenti conſtat. Non dicam falſa ea eſſe, niſi cum recta Ratione, aut Revelatione pugnent; ſed tantùm de eorum origine non conſtare, ideóque eſſe de iis inter Chriſtianos controverſias; qui ceteroquin de dogmatibus conſentiunt, quorum veritatem demonſtravit Grotius. Dum autem quidpiam incertum nobis

bis videtur, [z] eo quaſi certo niti, in rebus præſertim magni momenti, nemini ſapienti probaretur.

z *Eo quaſi certo niti* &c.] Hoc ipſum eſt quod vult Paulus Rom. XIV. 23. ubi docet *quod non eſt ex fide id peccatum eſſe*; πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν. Ad quem locum attulimus verba Philonis, è libro de Profugis, Ed. Pariſ. p. 469. ἄριστον ἱερεῖον ἡσυχία καὶ ἐποχὴ περὶ ὧν οὐκ εἰσὶ πίστεις: *præſtantiſſima eſt victima quies & cohibitio judicii in iis rebus, de quibus non ſunt quæ fidem faciant.* Paullò poſt ἠρεμία δὲ ἀσφαλὴς ἐν σκότῳ, *quies eſt tuta in tenebris*, ſive, ubi non conſtat quid faciendum.

§ IV. *De conſenſu & diſſenſu Chriſtianorum.*

Quamvis acerrimæ ſint inter Chriſtianos controverſiæ, eæque magno animorum æſtu agitentur, adeò ut undequaque audiantur querelæ, de negatis à nonnullis contendentium rebus manifeſtis; attamen quædam adeò clara ſunt, ut omnes de iis conſentiant. Nec exiguum eſt eorum veritatis argumentum, quòd à certandi cupidiſſimis & adfectibus pænè occæcatis communi conſenſu admittantur. Nolim quidem propterea cetera omnia, de quibus certatur, eſſe dubia aut obſcura, quòd de iis non conſentiant Chriſtiani. Facilè fieri poteſt ut nonnullis fiat obſcurum, quod clarum eſſet, niſi adfectu præpedirentur. Verùm vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adverſariis, & diſceptandi libidine ardentibus de re obſcura conveniat.

Conſentiunt ergo primùm Chriſtiani, qui quidem hodie vivunt, de numero & veritate Librorum Novi Teſtamenti; ſique nonnulla ſit, inter Eruditos, [1] de aliquot Epiſtolis Apoſtolicis controverſia, ea non eſt magni momenti; omnéſque agnoſcunt nihil niſi veri iis contineri, nec quidquam iis retentis, aut rejectis, in doctrina Chriſtiana mutari. Qui conſenſus non eſt exigui momenti, cùm hîc ſit ſermo, de indubitato fonte Revelationis Divinæ, ſub Novo Fœdere. Cetera verò Revelationis antiquæ ſervata, ut nonnulli putant, monumenta aut veſtigia, in dubium ab aliis revocantur.

Præterea conſentiunt Chriſtiani, in multis fidei capitibus, quæ credenda, facienda, & ſperanda complectuntur. Credunt, exempli cauſâ, omnes, qui quidem non deſipiunt, ut potiſſima hîc capita memorem; I. eſſe unum Deum æternum, omnipotentem, ſummopere bonum ac ſanctum, omnibus denique adtributis præſtantiſſimis, ſine ulla imperfectionis miſtura, præditum; à Deo illo, mundum & quidquid in eo eſt, humanúmque adeò genus eſſe creatum; ab eodem omnia regi & ſummâ ſapientiâ gubernari; II. eſſe ei Deo Filium unicum Jeſum Chriſtum,

[1] *De aliquot Epiſtolis*] De Epiſtola ad Hebræos, de altera Petri, déque duabus poſterioribus Joannis, de quarum auctoribus diſceptant Eruditi.

2 *Hæc*,

ſtum, natum è Virgine Maria Bethlehemi, ſine viri concubitu, ſub finem vitæ Herodis Magni, imperante Auguſto Cæſare; deinde cruci adfixum & mortuum, cùm imperitaret Tiberius, & Pontius Pilatus procurator eſſet Judææ; ejus vitam verè, in Hiſtoria Evangelica, narrari; à Patre ideò miſſum, ut homines viam ſalutis doceret, à vitiis morte ſuâ redimeret & Deo reconciliaret; miſſionémque illam ſuam innumeris miraculis confirmaſſe; mortuum eſſe, ut dixi, reſurrexiſſe, & cùm à pluribus & ſæpiùs eſſet conſpectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eúmque tetigerant, in cœlum ſublatum, ubi nunc regnet, & unde reverſurus aliquando ſit, ut de iis qui tunc erunt vivi, & mortuis omnibus, è ſepulcris excitatis, ex Evangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda eſſe omnia quæ docuit, parendum omnibus quæ præcepit, ſeu ad Dei cultum, ſeu ad temperantiam, in coërcendis adfectibus noſtris, ſeu ad caritatem erga alios exercendam pertineant; iis præceptis nihil potuiſſe ſanctius, melius, utilius, & convenientius humanæ naturæ dari; homines tamen, ſolo Jeſu excepto, ea violare, nec poſſe ad ſalutem, niſi Dei miſericordiâ, pervenire; III. eſſe Spiritum Sanctum, qui Apoſtolos Jeſu-Chriſti adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animós-

móſque hominum piorum ut conſtanter Deo pareant flectat & in calamitatibus vitæ confirmet; ei Spiritui, per Apoſtolos loquenti, non minùs credendum ac Patri & Filio, & per omnia parendum; IV. Patri, Filio, & Spiritui Sancto originem ſuam, & conſervationem debere Eccleſiam Chriſtianam, à Chriſti uſque temporibus ad hæc noſtra; omnes qui hiſce crediderint, & præcepta Evangelica obſervarint, miſericordiam à Deo conſequuturos, quâ reſurrectionis, ſi mortui fuerint cùm Chriſtus veniet, & vitæ æternùm beatæ participes futuri ſint: contrà verò omnes qui Evangelio fidem derogaverint, nec ejus præcepta obſervaverint, reſurrecturos, ſi mortui ſint, ut plectantur, & pœnas æternâ morte daturos; V. denique oportere Chriſtianos hæc omnia profiteri, cùm in Baptiſmo, quo teſtamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad Evangelii præſcriptum, agere velle; tum etiam in Cœna Dominica, quâ mortem Chriſti ex ejus præcepto celebramus, donec veniat, oſtendimúſque nos velle ejus diſcipulos haberi, & omnium, qui eam ſimiliter celebrabunt, fratres; eos porrò ritus, ſi rati habeantur à nobis, ut par eſt, & religioſo animo celebrentur, cœleſtem gratiam ac ſpiritum divinum ad nos convehere.

[2] Hæc, aliáque cum his neceſſariò connexa, (omnia enim minutatim memorare hîc nihil adtinebat) credunt omnes Chriſtiani; nec diſcrimen ullum eſt, niſi quòd nonnulli hiſce multa addunt; quibus ſuperiora dogmata explicari, aut ſupplementis augeri oportere putant, & quæ non Scriptis Apoſtolicis, ſed traditione ac uſu Eccleſiæ, Scriptiſve poſteriorum ætatum, ad poſteros propagata exiſtimant. De hiſce additamentis, aliud nihil dicam, niſi quod jam monui; de iis non conſtare, inter Chriſtianos, quemadmodum conſtat de dogmatibus expoſitis; quæ ſunt, ſuâ perſpicuitate, extra omnem dubitandi aleam poſita, ſi modò Scripturæ Sacræ auctoritas admittatur; quam nemo ſanus, inter Chriſtianos, rejicit.

Si

2 *Hæc, aliáque* &c.) In ſuperiore doctrinæ Chriſtianæ expoſitione, ſequuti ſumus ordinem Symboli quod Apoſtolicum dicitur, vitavimúſque voces omnes, quæ in controverſiam, apud Chriſtianos, vocatæ ſunt; quia agimus de iis, in quibus conſentiunt. Nec propterea damnamus, quaſi falſa, quæcumque, explicationis aut confirmationis cauſâ adduntur; è contrario ſtudium explicantium aut confirmantium veritatem cœleſtem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa ſint & inveniri porro queant, ad ejus illuſtrationem. Rectè hanc in rem *Tertullianus* de Virginibus velandis Cap. I. *Regula quidem fidei una omnino eſt, ſola immobilis & irreformabilis; credendi, ſcilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, & filium ejus Jeſum Chriſtum natum ex Virgine Maria, crucifixum ſub Pontio Pilato, tertiâ die reſuſcitatum à mortuis, receptum in cælis, ſedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam reſurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam diſciplinæ* (ſeu doctrinæ) *& converſationis admittunt novitatem correctionis, operante, ſcilicet, & proficiente uſque ad finem gratiâ Dei*, &c.

3 *Hoc*

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Chriſtianæ Veritas probatur, animadvertet (quod probè obſervari magni intereſt) vim omnem argumentorum circa hæc verſari, non circa controverſa illa capita, quæ orbem Chriſtianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

§ V. *Unde unumquemque Religionis Chriſtianæ cognitionem haurire oporteat.*

In hoc Chriſtianorum diſſenſu, conſenſúque, nihil tutius prudentes judicabunt, quàm Chriſtianæ Religionis cognitionem ex fonte minimè ſuſpecto, & quem omnes incorruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons eſt nullius ſingularis Eccleſiæ Fidei Symbolum, aut Confeſſio, ſed Libri ſoli Novi Teſtamenti, quos genuinos eſſe omnes agnoſcunt. Fateor nonnullos Chriſtianorum interdum dictitare non poſſe eos Libros intelligi, niſi ex doctrina Eccleſiæ ſuæ; ſed alii continuò reclamant, &, ut hoc unum dicam, ſuſpecta eſt ſententia, quæ nititur tantùm teſtimonio adfirmantium, eorúmque quorum maximi intereſt veram videri. Alii ajunt opus eſſe inſolito auxilio Spiritûs Sancti, non tantùm ut fides Scripturæ habeatur, quod non ægrè concedi poſſit; ſed

ſed etiam ut ſententia verborum ejus intelligatur; quod quî probari queat non video. Verùm eſto hoc etiam; ſi modò agnoſcant omnes, qui religioſo & Veritatis ſtudioſo animo Novi Fœderis Libros legunt, eum ſpiritum à Dei bonitate impetrare; nihil eſt, cur ulteriùs quiſquam contendere neceſſe habeat. Itaque prudenter & tutò unuſquiſque ex iis Libris petere poteſt Religionis Chriſtianæ cognitionem; adhibitis tamen iis ſubſidiis, quæ ad ejuſmodi Libros intelligendos aut neceſſaria, aut utilia ſunt; in quæ, hoc loco, non inquiremus.

Quiſquis ergo crediderit Libris Novi Teſtamenti fideliter deſcriptam eſſe Revelationem Divinæ voluntatis à Chriſto allatam; idem omnia quæ illic occurrent, prout ea intelligere poterit, credenda, facienda, ſperanda amplecti neceſſariò debebit. Quiſquis enim Chriſto credit, omnia quæ ab eo manaſſe putat, religioſo animo excipere debet. Nullâ ſe exceptione tueri poteſt, quâ nonnulla eorum, quæ à Chriſto profecta agnoſcit, admittat, alia rejiciat. Talia autem ſunt omnia illa dogmata, quæ antea expoſui, & de quibus conſentiunt, ut dixi, omnes Chriſtiani.

Ad cetera quod adtinet, de quibus contendunt, cùm non ſint tantæ perſpicuitatis, vir religioſus ac pius deliberare poteſt & debet,

ac interea judicium cohibere, donec clariora ſibi facta ſint. Imprudentis enim eſſet admittere, aut rejicere, quæ veráne ſint, an falſa, nondum ſatis conſtaret; nec æterna ſalus, in Libris Novi Teſtamenti, hanc aut illam ſententiam controverſam amplectenti; ſed ſummam Religionis Chriſtianæ, qualem deſcripſimus, animo fideliter admittenti, & moribus exprimenti promiſſa eſt.

§ VI. *Aliud Chriſtianis imponi non debere, præter id quod ex Novo Teſtamento haurire poſſunt.*

Igitur [1] hoc unum jure Chriſtianis omnibus imponi poteſt, ut quæcumque Novi Fœderis Libris ineſſe putant amplectantur, pareántque iis quæ juſſa ibidem vident, & abſtineant ab iis quæ illic vetantur. Si quid præterea, quaſi neceſſarium, exigatur, nullo jure exigitur. Quis enim æquus judex poſtu-

1 *Hoc unum* &c.] Huc ſpectat quod habet Chriſtus Matth. XXIII. 8. & ſeqq. *Vos verò ne vocemini Rabbi, unus enim eſt veſter Magiſter Chriſtus, omnes autem vos fratres eſtis. Nec patrem veſtrum vocate* quemquam *in terra, unus eſt enim Pater veſter qui eſt in cœlis; neque vocemini Doctores, unus enim Doctor veſter eſt Chriſtus.* Vide & Jac. III. 1. Eodem pertinet Ap. III. 7. ubi dicitur Chriſtus habere *clavem Davidis*, & ita deſcribitur: *qui aperit* (Cœlum, nempe) *nec quiſquam claudit; qui claudit, nec quiſquam aperit.* Si ſoli Chriſto ſit credendum, nec ullum certum revelationis per Chriſtum factæ ſuperſit monumentum, præter Novum Teſtamentum; hinc liquet hiſce tantum Libris, in fidei negotio, fas eſſe credi.

2 *Si*

ſtulet à Chriſtiano, ut credat à Chriſto manaſſe dogma, quod non videt in ſolis illis fidis atque indubitatis, ex omnium ſententia, monumentis quibus Revelatio Chriſti ad nos uſque, propagata eſt? Sint & alia dogmata vera, ut hoc aliquamtiſper concedamus; vera tamen haberi non poſſunt, ab eo qui, diſſidentibus Chriſtianis, mediam viam ſequutus, nullum certum monumentum Revelationis Chriſti, præter Novi Teſtamenti Libros, admittit. Dum hoc credit, aliud nihil ab eo exigi jure poteſt; hoc autem credet, donec claris argumentis ei conſtet aliunde tutò Chriſtianiſmi cognitionem peti poſſe; quod numquam, ut puto, fiet.

[2] Si quis ergo aut adimere Chriſtianis aggrediatur Libros Novi Teſtamenti, aut iis addere, quæ vera eſſe minimè conſtat; is nequaquam eſt audiendus, quippe qui à nobis poſtulat quod nemo prudens conceſſerit, ut id credamus de quo nobis non liquet, aut omittamus id quod omnes certum eſſe Revelationis Evangelicæ monumentum agnoſcunt. Nihil opus eſt ſingillatim ac minutatim omnes expendi controverſias; quod infinitum pæ-

2 *Si quis adimere* &c.] Huc pertinet dictum Pauli Gal 1. 8. *Si nos, aut Angelus è cœlo nunciaverit vobis Evangelii nomine præter id quod Evangelii nomine nunciavi vobis, ſit Anathema.* Ac ſanè neminis eſt Evangelio quidquam, quaſi neceſſarium, addere; aut detrahere, quaſi inutile.

pænè eſſet, nec niſi à viris eruditiſſimis & otio abundantibus fieri poteſt. Quiſquis nobis neceſſariò credendum imponit, quod credere non poſſumus, is nos à ſe expellit; quia nec vi extorqueri poteſt fides, nec quiſquam Dei timens & veri amans id quod non credit profiteri, in gratiam cujuſquam, ſuſtinebit.

Sed objiciunt aliter ſentientes, ſi unicuique relinquatur judicium liberum de ſententia Librorum Novi Teſtamenti, tot exorituras Religiones, quot erunt capita, & Veritatem, quæ unica eſt, errorum multitudine continuò oppreſſum iri. Ego verò exiſtimem, antequàm objectionibus oppugnetur ſententia, quæ certis argumentis nititur, ea oportere everti fundamenta, quibus inædificata eſt; quia iis firmis remanentibus, tota ſuperſtructa moles inconcuſſa permanet, ut hîc videmus. Si enim incommodum quodpiam ex dictis naſceretur, nihilo ſeciùs vera haberentur, donec oſtenſum eſſet non firmo talo ea niti. Verùm, ut hoc nunc omittamus, falſum eſt uſque adeò obſcuram eſſe Novi Teſtamenti Revelationem, ut non à quovis ſanæ mentis & veri ſtudioſo ſumma Religionis Chriſtianæ rectè ex ea hauriri poſſit, & re verâ hauriatur, quod experientiâ conſtat; nam omnes Chriſtiani, ut oſtendimus, de ſumma rei conſentiunt; quod & Grotius Lib. II. §. 17. obſervarat. Pauco-

corum quorumdam delirorum, aut malorum hominum nullam hîc rationem habemus; cùm integræ Chriſtianorum Societates, præ nimio alioqui contendendi ſtudio facilè diſſidentes, & in contraria omnia abeuntes, conſentiant.

§ VII. *Admirandam eſſe Providentiam Divinam, in conſervatione Doctrinæ Chriſtianæ.*

HAC in re, ut in aliis innumeris, quæ ad gubernationem rerum humanarum pertinent, admiranda eſt omnino Providentia Divina; quæ, cùm tot diſſidia olim fuerint, ſintque etiamnum hodie, inter Chriſtianos, attamen Libros Novi Teſtamenti illibatos ad nos uſque conſervavit, ut ex iis inſtauraretur doctrina Chriſtiana, quotieſcumque corrumpi eam contingeret; nec hunc modò tantum theſaurum integrum ad nos uſque demiſit, verùm etiam, in medio diſſidiorum ardore, doctrinam ipſam Chriſtianam ita tutata eſt, ut numquam Religionis ſumma ex Chriſtianorum memoria interciderit.

Pars non ſpernenda Chriſtianorum hodie contendit multos errores, ſuperioribus ſæculis, paullatim in Chriſtianorum ſcholas irrepſiſſe; quod cùm alii negarent, ea de cauſa, ſæculo poſt Chriſtum natum XVI. facta eſt illa in Occidente inſignis ſeceſſio, quâ res

Chriſtiana in duas partes, non uſque adeò impares, ſecta eſt. Attamen ſæculis illis, quorum errores à Chriſtianorum parte, quam dixi ſeceſſionem feciſſe, & vitia ab utraque mirum in modum, nec falsò, exagitantur, ſemper remanſit ſumma illa Religionis Chriſtianæ, antea à notis delineata. [1] Nullum eſt ſæculum, tantis ignorantiæ & vitiorum tenebris obſitum, ex cujus Scriptoribus ſuperſtitibus non poſſint capita fidei antè memorata facilè colligi. Multa ſanè (neque enim hoc diſſimulandum) aliena, & Scriptis Novi Teſtamenti ignota ſunt addita & in Chriſtianam Theologiam intruſa; quibus factum eſt ut ne verum Evangelici illius ſatoris triticum tantos fructus proferret, quantos alioqui, ſpinis, noxiiſque, aut inutilibus herbis purgato agro, protuliſſet. Multa vitia ac delicta non admiſſa tantùm, aut tolerata, ſed etiam laudata ſunt; nec eo ſeciùs ſalutaris doctrina incolumis fuit, ſervatis Novi Teſtamen-

1 *Nullum eſt ſæculum* &c.] Nulla ſæcula pejus audiunt, quàm x & xi. ut fatentur ii qui Romanæ Sedi adhærent, non minùs ac qui ab ea ſeceſſionem fecerunt. Attamen ſi quis, animi gratiâ, legat in *Bibliotheca Patrum* Scripta eorum ſæculorum, facilè illinc colligere dogmata omnia quæ memoravimus §. IV. poterit. Vixit etiam initio ſæculi XII. *Bernardus* Monaſterii Claræ Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas & conſtantia à pleriſque laudantur, & cujus Scripta à ſequentibus ætatibus lectitata numquam damnata ſunt. Illinc autem facillimè etiam integrum doctrinæ Chriſtianæ corpus colligi queat. De ſequentibus ſæculis uſque ad XVI. res non minùs certa eſt, nec de ſequentibus quiſquam dubitat.

2 *Por-*

menti Libris, & ſenſu communi inter Chriſtianos; quibus factum eſt ut ſubinde exorti ſint viri inſignes, qui vitia & errores ævi ſui caſtigarent, & contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obſtitit Deus ne, ex Chriſti promiſſo, [2] *portæ ſepulcri contra Eccleſiam prævalerent*; hoc eſt, ne umquam exſtingueretur cœtus omnis, in quo doctrina Chriſtiana incolumis ſervaretur; quamvis interdum alienis & contrariis etiam dogmatibus permiſta, aut obſcurata, interdum ſincerior ac purior fuerit. Niſi re verâ, ut hoc obiter obſervemus, à Deo ad nos miſſa fuiſſet ea doctrina, numquam profectò ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emerſiſſet; ſed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate & ſtultitiâ, funditus periiſſet.

2 *Portæ ſepulcri* &c.] Sic explicamus πύλας ᾅδȣ, quia nec ea vox, nec Hebraica שאול *Scheol*, cui reſpondet, uſquam in Sacris Libris ſignificat Cacodæmonem; ſed tantùm ſepulcrum, aut ſtatum mortuorum, quod *Grotius* & alii obſervarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi poteſt, numquam fore ut prorſus intereat Eccleſia Chriſtiana, ſeu ut nullus ſuperſit cœtus, apud quem ſumma doctrinæ Evangelicæ non remaneat.

§ VIII. *Reſpondetur quæſtioni cur Deus inter Chriſtianos diſſidia & errores, naſci paſſus ſit.*

ERIT fortè, qui objiciat hîc nobis, Divinam Providentiam meliùs conſervationi doctrinæ Chriſtianæ conſulturam fuiſſe, ſi errores

 rores

rores qui inter Chriſtianos ſunt ac fuerunt antevertiſſet, veritatémque ac concordiam, quæ eam comitaretur, perpetuam omnipotentiâ ſuâ inter eos aluiſſet. Verùm noſtrum non eſt Deum docere, quomodo ſe gerere debuerit in rerum humanarum gubernatione, ut meliùs haberent. Officii noſtri contrà eſt Deo fuiſſe ſapientiſſimas rationes id patiendi, quod paſſus eſt, exiſtimare; quamvis eas ne conjecturâ quidem adſequi poſſemus. Sed ſi probabiles rationes reddi queant eorum, quæ fiunt; noſtrum etiam eſt Deum propter has, aut graviores etiam rationes, paſſum eſſe ea fieri, quæ quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipſa conjecturam capere liceat, ante omnia ſtatuendum eſt hoc Deo conſilium fuiſſe, [1] homines liberos creare, & ſinere liberos ad extremum eſſe; hoc eſt, neque ita bonos, ut neceſſariò ſemper boni eſſent; neque ita malos, ut neceſſe haberent ſub vitiis in perpetuum ſuccumbere; ſed mutabiles, ita ut à vitio ad virtutem, & viciſſim à virtute ad vitium tranſire poſſent; idque eo faciliùs, aut difficiliùs, quo diutiùs, aut mi-

1 *Homines liberos creare*] Maximo hoc conſenſu docuit univerſa Chriſtiana Antiquitas. Vide *Juſtinum* Martyrem Apol. I. c. LIV. & LV. *Irenæum* Lib. IV. c. 9. c. 29. ſub finem, c. 71. & 72. *Origenem* in Philocalia c. XXI. *Euſebium* in Præp. Evang. Lib. VI. c. 6. & alios quorum dicta profert *Dionyſ. Petavius* Dogm. Theol. Tom. I. Lib. VI. c. 6. Multa quoque habet hanc in rem Tom. 3. Lib. III. IV. & V.

2 *Al-*

minùs diu virtuti, aut vitio addicti fuiſſent. Talem videmus fuiſſe olim Populum Hebræum, tales poſtea etiam Chriſtianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti ſunt; ſed legibus dumtaxat, quæ præmia bonis, pœnas malis proponebant, coërciti; ad quas varia acceſſerunt à Divina Providentia excitamenta ad virtutem, & dehortamenta à vitiis; ſed quorum tamen neutra homines libertate inſitâ, ſeu parendi, aut non parendi Deo facultate, ſpoliarunt; prout res ipſa demonſtrat, nam ſemper boni & mali fuerunt, quamvis divinæ leges virtutem omnibus æquè præſcriberent, & vitia vetarent. Hoc ipſum futurum, apud Chriſtianos, ſatis ſignificaverat Chriſtus Parabolis duabus; [2] alterâ de zizaniis, quæ inimicus ſevit, poſt ſatum triticum; [3] alterâ de rete, quod bonos & putridos piſces æquè capiebat; quibus ſignificavit futurum ut, in Eccleſia, Chriſtiani ſemper mali bonis admiſti eſſent; unde ſequitur eum probè vidiſſe mala, quæ perpetuò erant in Eccleſia Chriſtiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit [4] *oportere eſſe* inter Chriſtianos *ſectas*, *ut*

2 *Altera de zizaniis &c.*] Matth. c. XIII, 24. *& ſeqq.*

3 *Altera de rete.*] Matth. XIII, 47. *& ſeqq.*

4 *Oportere eſſe &c.*] 1 Cor. XIII, 19. Δεῖ γὰρ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν. Hoc eſt, prout ſunt homines, neceſſe eſt, niſi in melius mutentur, inter vos exoriri ſectas, quibus boni à malis ſecernentur; dum boni veritati & caritati adhærebunt, ceteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. XVIII, 7.

 Ut

ut probati manifeſti fiant. Ac ſanè niſi fuiſſent inter Chriſtianos diſſenſiones de doctrina, vix fuiſſet locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut Veritas omnibus præferatur. Ergo hac quoque in re elucet Divina Sapientia, quæ ex mediis hominum vitiis ſingularis planè virtus ut effloreſceret effecit.

Quòd ſi quis hìc objiciat, [s] ut faciunt nonnulli, præſtitiſſe nullam eſſe ejuſmodi virtutem, quàm exſtitiſſe ei contraria vitia, unde tot horrenda ſcelera, tot calamitates, tantæque miſeriæ humano generi incubuere & tam graves pœnæ, etiam poſt vitam hancce, imminent; tum verò reſpondebimus, non tanti hæc mala Deo fuiſſe, ut propterea nullum ſpecimen daret potentiæ ſuæ, in liberis creandis Naturis. Hoc niſi factum eſſet, poſſe fieri nulla crediſſet Creatura. Imò ne Deus quidem ipſe liber creditus eſſet, niſi ipſe eam de ſe opinionem omnipotentiâ ſuâ animis hominum inſeruiſſet, quam alioquin ex ejus operibus numquam concepiſſent. Neque coli potuiſſet, ſi omnia non bonitate liberâ, ſed fatali quadam neceſſitate & feciſſe & facere creditus fuiſſet; niſi fatali quoque cultu, ac minimè libero. Cum tanto malo, quantum

eſt

[s] *Ut faciunt nonnulli.*] Multis hanc objectionem propoſuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis *Pet. Balius*, quem in aliquot voluminibus *Bibliothecæ Selectæ* & præſertim IX, X & XII. ſermone Gallico confutavimus.

1 *Quod*

eſt Dei ignoratio, non poſſunt comparari vitia ac calamitates hujus, aut alterius vitæ; in quibus ſi quid præterea negotium nobis faceſſat, reputemus oportet Deum eſſe optimum, juſtiſſimum, potentiſſimum, & ſapientiſſimum, qui nonniſi convenienter virtutibus ſuis aget, viámque facilè inveniet, & inibit; quâ ea, quæ impedita nobis videntur, expediat, omnibúsque intelligentibus Naturis nihil à ſe factum eſſe, quod fieri non debuerit, oſtendat. Interim, dum ea dies exoriatur, quâ omnes ignorantiæ noſtræ nebulæ diſcutientur; ea nobis dedit ſui documenta, & virtutum ſuarum ſpecimina, ob quæ ei prorſus confidere, & quod fieri vult exſpectare æquo animo poſſimus & debeamus.

Plura poſſent hanc in rem dici, ſed quæ nos ab eo fine, ad quem tendimus, averterent, & ad alia, quæ huc non pertinent, transverſos agerent.

§ IX. *Puriſſimè omnium eos doctrinam Chriſtianam profiteri & docere, qui ea tantùm quaſi neceſſaria, de quibus conſentiunt Chriſtiani, credenda, facienda, ſperanda proponunt.*

HIS itaque omiſſis, ut redeamus ad ſententiam, inter Chriſtianos diſſentientes, eligendam; nihil tutius, ac ſapientius fieri poſſe videtur, in hoc rerum ſtatu, quàm ſi ei Chriſtiano-

ſtianorum familiæ nomen demus, quæ ſolum Novum Teſtamentum pro norma fidei ſuæ, ſine ulla humanorum decretorum miſtura, agnoſcit; ſatisque habet ut unusquisque ex eo formulam fidei ſuæ hauriat, ad ejus præcepta mores ſuos exigat, & ſibi quæ pollicetur ſperanda proponat. Quòd ſi ex animo & ſine fuco fiat, finis ejus inveſtigationis erit illa ipſa forma ſanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, diſſidiorúmque procellis, & ſæculorum tam multorum lapſu, ac mutationibus regnorum, & civitatum, ſemper eamdem manſiſſe oſtendimus. Eâ continentur quæcumque ad fidem & mores neceſſaria ſunt; quibus ſi quis alia addere velit, licitum quidem eſt, pro temporum, locorúmque ratione, modò ne quaſi neceſſaria ab eo imponantur, [1] quod ſolius eſt ſummi Legiſlatoris, aut contraria dogmata obtrudantur.

Non licet Chriſtianis ita, ut diximus, adfectis collum ſubdere opinionum humanarum jugo, aut profiteri ſe credere quod non credunt, aut id facere quod apud animum ſuum improbant, quia præceptis Chriſti contrarium eſſe putant. Ideóque ubicumque Chriſtiana illa

1 *Quod ſolius eſt ſummi Legiſlatoris.*] Eam in rem vide quæ habet Paulus Rom. XIV. 1. *& ſeqq.* ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui obſervantes damnabant; quod jus teſtatur ad ſolum Chriſtum pertinere. Eodem ſpectat quod habet Jacobus Cap. IV. 12. Εἷς ἐςὶ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι: *Unus eſt Legiſlator qui poteſt ſervare & perdere.*

1 *Sym-*

illa libertas, quam dixi, minimè conceditur, inde migrare neceſſe habent; non quaſi aliter ſentientes prorſus damnent, ſed quia animi quiſque ſui, non alieni, lumina ſequi, ſeu id facere, quod optimum factu judicat: id vitare, quod malum putat, omnino debet.

§ X. *Cùm iis Euchariſtiæ participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud à Chriſtianis poſtulant, præter id quod unusquisque in Novi Fœderis Tabulis invenit.*

CUM Chriſtus duo veluti Symbola Chriſtianiſmi inſtituerit, Baptiſmum & Euchariſtiam; non fuit quidem noſtri arbitrii Baptiſmum ſuſcipere, ubi judicamus puriſſimum eſſe Chriſtianiſmum, quia recens nati baptizati ſumus; ſed cùm nonniſi maturiore ætate ad Euchariſtiam accedamus, de Societate Chriſtiana, cum qua velimus ejus participes fieri, diſpicere poſſumus; quod ſi ab initio à nobis factum non eſt, fieri tamen aliquando debebit.

Sunt qui Euchariſtiam, quæ, ex inſtitutione Chriſti, [1] ſymbolum eſt pacis & cari-

1 *Symbolum eſt pacis &c.*] Vide 1 Cor. x. 16, 17. ubi memorato calice & pane Euchariſtico, quorum multi participes ſunt, ſubjicit Apoſtolus: *Quia unus panis, unum corpus multi ſumus; nam omnes unius panis participes ſumus.* Quæ verba Euchariſtiâ conjunctionem Chriſtanorum ſignificari oſtendunt: & optimi quique interpretes animadverterunt.

2 *Eu-*

caritatis Chriſtianorum inter ſe, habeant quaſi vexillum quoddam diſſenſionis, excludántque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum ſubire, præter id quod Chriſtus nobis impoſuit; ſeu credenda, facienda, ſperanda ulla ſuſcipere quaſi neceſſaria, præter ea quæ in Novi Fœderis Tabulis exſtare ſibi perſuaſerunt, & qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, præter eam quam diximus. Cum ejusmodi hominibus pacem quidem colere fas, júsque eſt; [2] ſed Euchariſtiam celebrare eâ lege, ut præter Novi Teſtamenti Tabulas, alia fidei & morum norma admittatur, omnésque, qui eam admittere nolunt, Eccleſiâ excluſi intelligantur, homini religioſo ac prudenti nefas habebitur.

At eorum qui æternæ ſalutis obtinendæ leges nullas alias norunt, præter eas quæ ſunt à Chriſto & Apoſtolis in Fœderis Evangelici Tabulis poſitæ, prout poſſunt ab unoquoque intelligi, Euchariſticam menſam adire tutò poſſunt & debent quicumque Evangelii verè amantes ſunt. Excipiuntur enim ab iis & vocantur etiam ad hanc menſam, quicumque Novi Teſtamenti Libros pro uni-

2 *Eucharistiam celebrare.*] Hæc quoque fuit mens *Grotii*, ut liquet ex ejus libello, *an ſemper communicandum per Symbola*, ubi loquitur de cauſis intermittendæ Communionis, Tom. IV. Oper. Theol. p. 511.

3 *Nemo*

unica fidei & vitæ norma agnoſcunt; qui mores ſuos, ex animo, ad eam normam componunt; qui tandem neque Idololatriam ullam admittunt, neque alios ut dogmata quædam profiteantur ſe credere, quæ non credunt, malè habent. Liquet ſanè communionem non poſſe coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata ſua aliis imponat; qui alia Numina, præter verum Deum Patrem, Filium & Spiritum Sanctum, colat; aut moribus ſuis ſe præcepta Evangelica parvi facere, oſtendat; aut qui alias ſalutis leges, quàm quæ in ipſis æterni Fœderis Libris perſcriptæ ſunt, agnoſcat; at qui contrà ſe gerit dignus eſt, cum quo omnes Chriſtiani communionem colant, & qui præferatur ceteris omnibus, qui aliter ſentiunt. [3] Nemo mortalium, imò ne Angelorum quidem, novum Evangelium credendum imponere Chriſtianis poteſt; ex hoc autem Evangelio verus Chriſti diſcipulus eſt, qui toto animo credit ejus doctrinæ, & quidem ſoli, ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitæ, quàm optimè poteſt, Deum unum colat, proximum amet ut ſe ipſum, & temperanter, ad cetera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges Fœderis, de quibus nemo quidquam, præter Deum ſolum, remittere po-

3 *Nemo mortalium &c.*] Vide not. ad § I.

1 *Eam*

poteſt; ſi quid verò addatur, inane eſt jugum, quod nemini Chriſtianis imponere licet. A Deo, ſolo ſalutis æternæ arbitro, ejuſmodi leges accipere poſſunt.

Quæret fortè quiſpiam à me, quo tandem nomine diſtinguantur à ceteris cœtus illi Chriſtiani, quos modò deſignavi? Atqui nihil intereſt, quo vocabulo appellentur; Eccleſias omnes à me deſignatas putent Lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica illa fidei norma, & libertas, quam deſcripſi, illic verum eſſe Chriſtianiſmum pro certo habeant; nec quærant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos eſſe puto ejuſmodi cœtus, & plures ac numeroſiores in dies ut ſint Deum Optimum Maximum precor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, & ei ſoli totum humanum genus pareat.

§ XI. *De Diſciplina Eccleſiaſtica.*

Hic ſe ſe nobis nonnulla difficultas objicit, quæ naſcitur ex forma regiminis Eccleſiæ & Diſciplina, ut vocatur, Eccleſiaſtica; nulla enim Societas, qualis eſt Eccleſia, ſine ordine ſtare poteſt, ideóque forma quædam regiminis conſtituenda fuit. Quæritur verò, apud Chriſtianos, quæ regiminis forma ab Apoſtolis conſtituta ſit; videtur enim ceteris

ris præferenda, quæ ab initio fuit conſtituta; ac proinde ex duabus Eccleſiis, in quibus alioquin æquè purè ac caſtè Evangelium doceretur, ea anteponenda, in qua eſſet Apoſtolica regiminis forma; quamvis regimen ſine re, hoc eſt, ſine Evangelio, ſit inane Eccleſiæ ſimulacrum.

Duæ autem nunc ſunt Regiminis formæ, quarum una eſt, quâ ſub uno Epiſcopo, qui ſolus jus habet ordinandi Presbyteros, vel inferioris ordinis Miniſtros Evangelicos, Eccleſia agitat: altera verò, cùm ab æqualibus Presbyteris, quibus adjunguntur ex Plebe viri aliquot prudentes & probis moribus, Eccleſia regitur. Qui ſine præjudicio legerunt quod ſupereſt Scriptorum Chriſtianorum antiquiſſimorum, ſatis norunt priorem diſciplinæ formam, quæ Epiſcopalis vocatur, qualis eſt in Magnæ Britanniæ parte meridiana, ubique, proximo poſt Apoſtolos ſæculo, obtinuiſſe; unde eſſe inſtitutionis Apoſtolicæ colligere licet. Alteram verò, quam Presbyteranam vocant, inſtituerunt multis in locis Galliæ, Helvetiæ, Germaniæ, & Belgii, qui ſæculo XVI. ab Eccleſia Romana ſeceſſionem fecerunt.

Qui Hiſtorias ejus ſæculi attentiùs legerunt probè ſciunt ideò tantùm introductam eſſe hanc poſteriorem regiminis formam, quòd Epiſcopi nollent concedere iis, qui doctrinam

& mores Chriſtianorum emendatione neceſſariâ indigere contendebant, emendanda ea eſſe, quæ corrupta conquerebantur. Alioqui ſi Epiſcopi tunc temporis idem facere ubique ſponte ſuâ voluiſſent, quod in Anglia haud multò pòſt factum eſt; regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui ſeceſſerunt ab Eccleſia Romana, obtineret, & innumeræ calamitates, quæ, omnibus perturbatis ac convulſis, contigerunt, anteverti potuiſſent. Nulla enim fuit ratio, ſi verè rem æſtimemus, mutandi regiminis, præter hanc; quod ſtante vetere regimine, æqui nihil impetrari poſſet. Itaque Presbyterana forma, pleriſque in locis, eſt inſtituta; quod ubi ſemel factum eſt, omnium, qui Reipublicæ Civili iis in locis præſunt, ita interfuit, interéſtque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat neceſſe ſit, niſi quis mallet propterea periculoſè turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes numquam concedunt, neque eſt optandum. Forma regiminis conſtituta olim fuit, ad conſervationem doctrinæ Chriſtianæ, non ad perturbationem Reipublicæ; quæ, ſine diſcrimine ipſius Religionis, contingere vix poteſt.

Itaque prudentes viri, quamvis Apoſtolicam, ſimilémque ubique adminiſtrandæ Eccleſiæ formam præoptarent, res in eo ſtatu, in quo ſunt, relinquendas potiùs putarunt, quàm

quàm adeundum, quod novarum rerum molitionem ſemper comitatur, periculum. Interea quicumque ſapuerunt ſe invicem propterea minimè oderunt, conviciis proſciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores ſolent; quaſi ex alterutra forma ſalus æterna penderet, quod nuſquam in Scriptis Apoſtolicis doceri videbant, neque ex Religionis Chriſtianæ indole colligi poteſt.

§ XII. *A* GROTIO *magno in pretio habitam antiquam Diſciplinam, ſed ſine alterius damnatione.*

QUICUMQUE ſcripta viri ſummi HUG. GROTII legerunt, doctrinámque ejus ac mores introſpexerunt, norunt hominem [1] eam formam ſanorum verborum animo concepiſſe, cujus veritatem probavit, nec aliam Religionem, pro vera, habuiſſe. Sed cùm ſtudiosè Antiquitatis Chriſtianæ Scripta legiſſet, intellexiſſétque formam Epiſcopalem eſſe primævam, vehementer eam probavit; qualis in

1 *Eam formam* &c.] Vide inter alia *Inſtitutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis verſibus in Latinos ipſe auctor tranſtulit, Oper. Theol. Tom. IV. p. 629. Sæpius etiam in poſtremis Operibus teſtatur quidquid eſt neceſſarium ad ſalutem, ſatis perſpicuè in Novo Teſtamento contineri. Vide adnotata ejus ad Conſult. Caſſandri ſub finem, ubi *de ſufficientia & perſpicuitate Scripturæ.* Hoc autem poſito, liquet ex eo poſſe à quovis colligi ſummam Religionis Chriſtianæ, qualem antea protulimus.

in Anglia obtinet, ut [2] ex diſertis ejus verbis liquet, quæ in ima pagina adſcripſimus.

Itaque dubitandum non eſt, ſi res fuiſſet ipſius arbitrii, nec fluctibus rerum adverſarum nimiùm jactatus, ac inimicorum etiam malignitate & conviciis præter meritum exacerbatus & exagitatus eſſet; quin ſe fuiſſet adjuncturus iis, qui antiquam diſciplinæ formam tuebantur, & qui ab eo nihil ampliùs exegiſſent, quàm quod antea dictum eſt, & quod ipſe verum eſſe eximiè probavit. Cujus rei ea ſunt argumenta, quæ tanti nobis viſa ſunt, ut ea huic libello ſubjungenda duxerimus.

2 *Ex diſertis ejus verbis*] In Adnot. ad Conſult. Caſſandri Act. XIV. *Epiſcopi ſunt Presbyterorum Principes & illa προστασία à Chriſto præmonſtrata eſt in Petro; ab Apoſtolis verò ubicumque fieri poterat conſtituta, & à Spiritu Sancto comprobata in Apocalypſi. Quare ſicut eſt optandum ut illa προστασία conſtituatur ubique* &c. Vide & poſtea de *Poteſtate Eccleſiaſtica, & Rivetiani Apologetici Diſcuſſionem* p. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epiſtolis huic libello ſubjectis.

§ XIII. *Parāneſis ad diſſentientes Chriſtianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Teſtamento videt, ſuntque ſemper credita, à ſe invicem exigant.*

HÆC cùm ita ſint, diſſidentes omnes Chriſtianos non poſſumus non vehementer adhortari, ut meminiſſe velint eam ſolam ve-

veram eſſe Chriſtianæ Religionis ſummam, cujus veritas, argumentis à GROTIO adductis, probari poteſt; non capita illa controverſa, quæ alterutri negant, & quæ tot malorum cauſa fuerunt; dein nemini poſſe perſuaderi, qui Novum Teſtamentum religioſo animo legerit, ac meditatus fuerit, [1] alium eſſe Legiſlatorem, præter Chriſtum, ex cujus legibus ſalus æterna pendeat; nec quemquam ita animatum poſſe, aut debere ab animo ſuo impetrare, ut quidquam admittat quaſi neceſſarium ad ſalutem, quod præter Chriſti & Apoſtolorum doctrinam ſit, vel ut verum credat quod ei contrarium eſſe exiſtimat; itaque nullum certius ac præſentius remedium eſſe diſſenſionum, quàm ut nihil imponatur Chriſtianis, præter ea quæ unuſquiſque apud animum ſuum certò novit eſſe revelata; nec quidquam inde timendum incommodi, quandoquidem omnium ſæculorum, quæ à Chriſto ad nos uſque fluxerunt, experientiâ conſtat à nemine ſani cerebri ſummam illam Chriſtianæ Religionis, quam antea propoſuimus, rejectam. [2] Hoc ſi unum ho-

1 *Alium eſſe Legiſlatorem*] Diſerta ſunt hanc in rem verba Jacobi Cap. IV. 12. quæ attulimus ad §. I. ubi & alia huc pertinentia. Præterea res ipſa hîc loquitur, cùm, diſſentientibus Chriſtianis, nemo ſit adverſarii auctoritati crediturus.

2 *Hoc ſi hodie unum* &c.] Hæc fuit ſententia Jacobi I. Magnæ Britanniæ Regis, ſi *Iſ. Caſaubono* credimus, qui hæc habet *in Reſp. ad Epiſtol. Card. Perronii*, ad 3. Obſervat. p.30. Ed. Lond. 1612. *Veriſſimè ſcriptum eſſe, in explicatione τῶν ἁπλῶς ἀναγκαίων Rex arbitra-*

hodie à Chriſtianis, quaſi neceſſarium, exigeretur, brevi omnia diſſidia deſinerent, & quidquid maneret in ſententiis diſcriminis, non ad corpus ipſum Eccleſiarum, ſed ad privatos pertineret, quorum unuſquiſque conſcientiæ ſuæ rationem Deo eſt redditurus. Si modò de ſumma rei conſentire ſe intelligerent, quemadmodum re verâ conſentiunt, & ſe invicem in ceteris ferrent, nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad ſuam ſententiam, aut ſuos ritus trahere conarentur; ea eſſet concordia, quæ ſola in terris ſperari poteſt.

[3] In hac humani generis ignorantia & inſcitia, tam variis adfectibus præpedita, nemo prudens exſpectet omnes poſſe, idem ut ſentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Generoſiores animi, intelligentéſque probare nequeunt vim, quæ Mendacii, non Veritatis eſt ſatelles; nec minus eruditi, adfectibúſve aut educationis præjudiciis, aliiſque occæcati, quales ſemper erunt longe plurimi, rationum pondus ſatis intelligunt, nec interea cogendi ſunt

bitratur, verum abſolutè neceſſariarum ad ſalutem non magnum eſſe numerum. Quare exiſtimat ejus Majeſtas, nullam ad ineundam concordiam breviorem viam fore, quam ſi diligenter ſeparentur neceſſaria à non neceſſariis; & ut de neceſſariis conveniat omnis opera inſumatur; in non neceſſariis libertati Chriſtianæ locus detur, &c.

3 *In hac humani generis ignorantia.*] Pulcrè *Hilarius* de Trinitate Lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quaſtiones vocat, nec multiplici eloquentis facundiæ genere ſollicitat. In abſoluto nobis ac facili eſt æternitas, Jeſum & ſuſcitatum à mortuis per Deum credere, & ipſum eſſe Dominum confiteri.*

ſunt contra id quod ſentiunt facere, aut loqui. Satis habeant, per Deum immortalem, qui regimini Eccleſiarum præſunt, Evangelio credi, fidémque illam ſolam quaſi neceſſariam prædicari, præceptis ejus ſolis pareri, ſalutémque ex ejus legum obſervatione exſpectari, & omnia rectè habebunt. Dum humana divinis, & dubia, ne quid gravius dicam, certis æquabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla ſpes pacis; quam à Deo Optimo Maximo votis omnibus expoſcere pii omnes debent, & operâ ſuâ, quoad ejus fieri poteſt, promovere.

FINIS.

TESTIMONIA DE HUGONIS GROTII,

Adfectu erga Eccleſiam Anglicanam.

LECTORI S.

CUM *haberem ſequentes litteras ab Ampliſſimo & Eruditiſſimo Viro* HENRICO NEWTONIO, *à Sereniſſ. Magnæ Britanniæ Reginâ ad R. C. Sereniſſ. Magni Ducis Etruriæ, extra ordinem, miſſo; cujus ſingulari humanitati alia multa debeo; viſus mihi ſum omnibus Grotiani nominis amantibus rem gratam, nec parum Eccleſiæ Anglicanæ honorificam facturus, ſi eas hic ederem. Ex iis certè conſtare poteſt ſummum virum quàm optimè ſenſiſſe de Eccleſiâ Anglicanâ, & in illâ, ſi licuiſſet, libentiſſimè victurum fuiſſe. Iis ergo, Candide Lector, fruere, déque viro, qui tam bene de Republicâ Chriſtianâ meritus eſt, bene ſentire perge. Vale.*

I.

HENRICUS DE NOVA VILLA
PETRO HIERON. BARCELLINO.
Abbati S. Euſebii de Urbe
S. D.

FLORENTIAM Liburno, Piſiſque, ubi febrim pænè ex aëris intemperie contra-

xeram, ſanus ſalvúſque tandem reverſus, nihil prius habui, Optime *Barcelline*, ampliſſimâ Illuſtriſſ. *Maghabechii* Bibliothecâ inſtructus, quàm meam de ſummo viro *Hugone Grotio* fidem liberare, & ex Scriptis ejus, præſertimque Litteris, ubi veritas, ubi candor, ubi animi ſimplicitas, ac intimi mentis ſenſus reteguntur, oſtendere quàm magnificè, omni vitæ tempore & paullò ante obitum, cùm illi mors & immortalitas in conſpectu eſſent, de nobis ſenſerit, ſcripſeritque. Novi quid de eo dixerint ſui ordinis princeps *Petavius*, *Brietius*, *Valeſiúſque* & tot alii Veſtræ Communionis celeberrimi viri, qui bene volebant, favebántque viro, bono Chriſtianitatis communi nato. Notum quoque univerſis quanta & in Patria & in Exſilio, poſtquàm etiam ad gradum ſublimiorem, apud Exteros, evectus fuerat, à Calvini ſectatoribus in bonis, dignitate ac fama, perpeſſus fuerit; & quantum denique controverſiarum æſtus (dum paci in Republica & inter Eccleſias procurandæ unicè mentem intendebat; quod multis, quàm mirandum? quàm dolendum? diſplicuit) indolem aliàs pacificam ac modeſtam, cùm ſe modis indignis à ſuis tractari videret, tranſverſam egerit, mitique ſapientiæ, quæ illi à natura, judicióque inerat, interdum prævaluerit. Attamen hæc non impedivere, quominùs ita de Patre ſuo magnus

 quo-

quoque filius *Carolo II. Magnæ Britanniæ, cui opera patris dicavit*, maximo Regi, ſimúlque omnibus dixerit ea quæ mox ſubjiciam; cùm nullas adulandi, aut metuendi cauſas haberet, quippe in Republica partes adverſas filio ſororis Caroli ſequutus; cúmque jam privatus eſſet, ruſtico ac litterato otio conditus, ſenex, & morti, ideóque libertati vicinus; Patris enim Opera edidit, edita non vidit & vita ejus unà cum vita parentis, eodem volumine cernitur, legitúrque. *Tu enim*, inquit Pet. Grotius, *inter omnes Reges unus ille es, quem protectorem ſuum pars Chriſtiani Orbis, ſi non major, ſanior certè jamdiu agnoſcit. Tu idem ille, cujus ſe* Fidei ac Defenſioni *ipſa ſe Fides Chriſtiana non invita ſubjecit; cujus potiſſimum in regnis, is ſacrarum litterarum intellectus, is Divini Numinis cultus, is, in exercenda nimia illa diſputandi de arcanis fidei dogmatibus licentia recepta, eſt modus, quibuſcum convenire ſe auctor idem & parens meus jam pridem teſtatus & publicè Scriptis his profeſſus eſt.*

Nunc ipſum audi *H. Grotium* ſua verba loquentem, ſuos ita exprimentem ſenſus, in Epiſtola Pariſiis anno MDCXXXVIII. ad *Joan. Corvinum* data, non Anglum, ſed Batavum alius Eccleſiæ Theologum & itidem Juriſconſultum, adeóque rerum divinarum humanarúmque ſcientem, de Reformatione Religionis,

nis, apud noſtros, ſuperiore ſæculo facta: *In* Anglia *vides quàm bene proceſſerit dogmatum noxiorum repurgatio, hac maxime de cauſa, quod qui id ſanctiſſimum negotium procurandum ſuſcepere, nihil admiſerint novi, nihil ſui, ſed ad meliora ſæcula intentam habuere oculorum aciem.* Tunc illa etiamnum florebat, nondum coorto bello civili; nec Rege debellato, aut captivo, nedum damnato & ſecuri percuſſo. Ea demum, contra ſpem omnem humanam, reducto in ſolium avitum Filio, obſtupeſcente Europâ, denuo refloruit & quaſi renata eſt; ac deinde poſt varios caſus, minas, metúſque adhuc illæſa & ſecura manet, vigétque.

Neque tantùm ſentiebat ipſe bene de Eccleſia Anglicana, ſed etiam amicis præcepit, qui à ſuis partibus erant in Batavia, &, quod non minimum, periculorum, damnorumque communione conjuncti, ut ordines ſacros ab Epiſcopis noſtris ſuſciperent; quos certè non eo nomine Schiſmaticos, non Hæreticos eſſe credidit, aut ab aliis credi voluit. His igitur verbis Fratrem compellat: *Suaderem iis* (ſcilicet, Remonſtrantibus) *ut conſtituerent inter ſe quoſdam in eminentiori gradu, ut Epiſcopos, & ut ii χειροθεσίαν ſumerent ab Archiepiſcopo Hiberno, qui ibi eſt, & ita ordinati ordinarent deinde Paſtores ceteros;* & hoc ineunte anno MDCXLV. qui illi fatalis erat, adeóque & lit-

teris

teris ipſis admodum infelix. Epiſcopus, de quo loquitur, erat, ni fallor, *Joannes Bramhallus* tunc temporis, apud Hibernos, Epiſcopus Derrenſis & reſtituto in regna Carolo II. Archiepiſcopus Armachanus ac proximus eruditiſſimo *Uſſerio* Hiberniæ Primati; quique poſtea, iiſdem in terris, Eccleſiæ noſtræ vindicias in *Mileterium* edidit. Vide etiam quid de publico Dei apud nos cultu, 8. Aprilis anno MDCXLV. eidem dixerit: *Liturgia Anglicana, ab eruditis omnibus, habita ſemper eſt optima.*

Videtur admodum probabile hunc virum, qui Reformationem Anglicanam *ſanctiſſimum negotium* vocat, qui datos, ſuſceptóſque ab Epiſcopis ejuſdem Eccleſiæ ſacros ordines & in Anglia ſtatos ſacrorum ritus, præceptáſque publicè ſummum Numen adorandi formulas cunctis ceterarum in orbe Chriſtiano Eccleſiarum præſtare credidit, voluiſſe ſe ei Eccleſiæ adjungere, ut animi ſenſu, ita & externo cultu, & ſic demum, ut voto antea, ſic re ipſâ membrum fieri Eccleſiæ Catholicæ. Verùm rem effectam dare non potuit, quia paullò poſt venit ei ſumma dies. Eodem quippe anno, è Gallia Holmiam delatus eſt, legationem renunciaturus, atque inde domum rediens & naufragium paſſus, 28. Auguſti vitâ Roſtochii exceſſit; numquam ſatis deflendus, cùm quod vitæ ejus deceſſit, de-

cel-

ceſſerit etiam ſtudiis, litteriſque; nec umquam ſatis laudandus, ob ea quæ, in omni litterarum genere, incepit perfecitque: pacis, illæsâ Veritate, habitâ temporum & diſſidiorum ratione, veteriſque in Eccleſia regiminis, quod apud Anglos ab initio, & ſi Eccleſiaſticis Annalibus fides, ab ipſo Apoſtolorum ævo obtinuit, abuſibus ubique ſublatis, amantiſſimus; Imperiorum denique, Eccleſiarúmque concordiæ, quà ſermonibus, quà exemplo, quà ſcriptis, ſemper ſtudens conſuléntque. Sit apud Deum, Dominum communem, ei ſua merces! Sit & ejus grata ſemper apud poſteros memoria! Vale. *Florentiæ* XII. *Kal. Maias* MDCCVI.

II.

HENRICUS DE VILLA NOVA

JOANNI CLERICO

S.

EN novum ampliſſimúmque tibi, doctiſſime *Clerice*, de *Hugone Grotio* teſtimonium adfero, atque priore, ſi dignitas in Republica, aut rerum in Auctore notitia ſpectetur, ſive etiam quòd, *Grotio* adhuc ſuperſtite, ſcriptum fuerit, gravius. Deſumtum eſt è litteris ad maximum Præſulem *Gulielmum Laudium*, tunc Archiepiſcopum Cantuarienſem, quocum etiam litterarum commer-

mercium ſæpiùs habuit, Pariſiis 24. Octobris ſtylo Gregoriano an. MDCXXXVIII. ſcriptis; quarum copia mihi nuper facta eſt ex Anglia, beneficio Illuſtriſſimi Viri D. *Joannis Sommeri*, ſummi olim florentiſſimi regni Cancellarii, tunc Legum, * nunc ſtudiorum præſidis. In iis litteris, ſequentia de *Grotio* habet Illuſtriſſimus *Vicecomes Scudamorus*, eo tempore in Galliis noſtræ gentis legatus.

„ Cùm primum legatum *Grotium* videbo, „ non prætermittam id facere quod mihi de „ illo mandaſti. Sanè, Domine, perſuaſum „ mihi eſt eum ex animo & vehementer ama- „ re & revereri te & rationem qua te geris. „ Profitetur ſe corpore & animo favere Ec- „ cleſiæ Anglicanæ, & hoc fert de ea judi- „ cium: videri illam omnium Eccleſiarum, „ quæ hodie ſunt, maximè perennaturam.

Cùm verò ex Scriptis tuis abundè conſtet, non ſine noſtra quidem laude, neque maximo Exterorum emolumento, te optimè quoque Anglicum callere ſermonem, ipſa nunc *Scudamori* verba, ad finem Epiſtolæ lubens ſubjiciam. Vale. *Genuæ* XVII. *Kal. Febr.* MDCCVII.

The next time I ſee Embaſſador Grotius, *I will not faile to perform your commandements concerning him. Certainly, Mylord, I am perſuaded that he doth unfeignedly and highly love and reverence your perſon and proceedings. Bo-*

dy

* *Hoc Anno* 1709. *Concilii Privati Sereniſſ. Reginæ Præſes factus eſt.*

dy and ſoul he profeſſeth himſelf to be for the Church of England and gives this jugement of it, that it is the likelieſt to laſt of any Church this day in being.

III.

ALEXANDRO FORRESTERO
S. D.
FRANCISC. CHOLMONDELEIUS.

Ex Anglica Lingua verſa.

QUOD cupis ſcire de *H. Grotio*, maximo propemodum viro omnium, quos umquam ulla tulerit ætas, ſic habet. Contigit me Lutetiam venire, paullò poſt rem tranſactam. Cùm verò notiſſimus eſſem D. *Crowdero*, ſæpe mihi confidenter dixit, fuiſſe hoc ultimum monitum, quod magnus ille vir uxori dedit, ſicut ſui officii eſſe credidit; ut eum mori in communione Eccleſiæ Anglicanæ declararet, in qua Eccleſia optabat & ipſam vivere. Hoc ipſa aperuit, cùm datâ operâ veniſſet ad noſtram Eccleſiam (quæ erat in ædibus *Ricardi Brownii*, qui tunc in Gallia erat nomine Regis Angliæ) ubi è manu D. *Crowderi*, Cappellani eo tempore Ducis Eboracenſis, Cœnæ Dominicæ Sacramentum accepit. Factum hoc eſt ſtatim poſt mortem ejus viri, quàm primùm per ipſius rationes licuit. Archiepiſcopus *Bramhallus*, Hiberniæ Primas, in defenſione ſui ipſius & Epiſco-

Epiſcopalis Cleri, contra *Ricardi Baxteri* Preſbyterani accuſationem Papiſmi, ita de *Grotii* Religione loquitur p. 21. *Ille adfectu erat amicus, & deſiderio verus filius Eccleſiæ Anglicanæ, quam uxori ſuæ & aliis amicis laudaverat, auctórque fuerat ut ei firmiter adhærerent, quatenus eis opportunum eſſet. Ego ipſe & alii multi vidimus ejus uxorem mandatis viri parentem, quod palam illa teſtabatur, ſæpe ad preces noſtras & ſacramentorum celebrationem venientem.* Cùm *Matthias Turnerus*, ſummus *Grotii* amicus cuperet ſcire cur ipſe non adiret communionem Eccleſiæ Anglicanæ; reſpondit ſe libenter id facturum fuiſſe, niſi ratio muneris Legati Sueciæ obſteret. Ceteroqui vehementer probabat doctrinam & diſciplinam noſtram, & in noſtra Communione optabat vivere & mori. Si quis putet ſe meliùs noſſe mentem *Grotii*, ex conjectura, & conſectariis, quàm ipſum, aut diſſimulaſſe eum, apud uxorem & liberos, fruatur ſua ipſius opinione, ſed non multos habebit ſibi adſentientes. Vale. *E Valle Regia*. 23. Junii MDCCVII.

Ex aliis ejuſdem literis datis 6. *Octob.* MDCCVII.

Nuper tibi narravi pleniùs quod noram de vidua magni illius viri *Hugonis Grotii*. Deinde in memoriam revocavi pium illum & bonum prorſus virum *Spencerum Comptonium* Equitem, *Comitis Northamptoniæ* filium, mihi narraſſe ſe præſentem adfuiſſe, cùm vidua *Grotii* hoc profeſſa eſt & Sacramentum accepit.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

[illegible] oogle

Digitized by Google

[illegible]

Google

1.16 H